

**UNIWERSYTET KOMISJI EDUKACJI NARODOWEJ
W KRAKOWIE**

SZKOŁA DOKTORSKA

**DYSCYPLINA: GEOGRAFIA SPOŁECZNO-EKONOMICZNA I GOSPODARKA
PRZESTRZENNA**

Artur Jach-Chrząszcz

Spoleczności węgierskie w państwach sąsiadujących z Węgrami

Promotor: dr hab. Witold Wilczyński, prof. UKEN

Kraków, 2024

**UNIVERSITY
OF THE NATIONAL
EDUCATION COMMISSION, KRAKOW**

DOCTORAL SCHOOL

DISCIPLINE: SOCIAL AND ECONOMIC GEOGRAPHY, LAND MANAGEMENT

Artur Jach-Chrząszcz

Hungarian communities in Hungary's neighboring countries

Supervisor: dr hab. Witold Wilczyński, prof. UKEN

Kraków, 2024

Streszczenie rozprawy doktorskiej

Granice większości państw narodowych zazwyczaj odzwierciedlają zasięg obszarów zamieszkiwanych przez ludność utożsamiającą się z danymi narodami. Wyznaczenie granic w sposób uwzględniający zróżnicowanie narodowe ludności nie wszędzie jest jednak możliwe z racji wielkiego przemieszania grup etnicznych. Ponadto istnieją przypadki, gdzie granice wytyczone zostały nie na podstawie kryterium etnicznego, ale przebieg ich podporządkowano pewnym imperatywom politycznym. Z taką właśnie sytuacją mamy do czynienia w przypadku Węgier. Niedostosowanie przebiegu granic państwowych do zasięgu terytoriów zamieszkałych i zagospodarowanych przez poszczególne narody rodzi problemy wynikające z obecności mniejszości narodowych i etnicznych. Problemy te są konsekwencją różnic jakie dzielą mniejszości od głównych narodów państwowych. Różnice te dotyczą głównie cech demograficznych, społeczno-kulturowych i ekonomicznych.

Zasadniczym celem dysertacji jest wskazanie przyczyn stopniowego regresu demograficznego mniejszości węgierskich zamieszkujących na terytoriach Rumunii, Słowacji, Serbii i Ukrainy. Aby sformułować odpowiedź na pytanie o przyczyny zaniku przedmiotowych mniejszości, dokonano analizy zachodzących wśród tych mniejszości procesów demograficznych, ekonomicznych warunków ich funkcjonowania oraz społeczno-ekonomicznych i politycznych czynników wpływających na ich funkcjonowanie. Podstawą tych analiz były dane statystyczne dotyczące demografii, gospodarki i cech społecznych badanych mniejszości, węgierska literatura historyczna i geograficzna, publikacje politologiczne dotyczące współczesnych wydarzeń mających wpływ na sytuację mniejszości, materiały kartograficzne publikowane przez Węgierską Akademię Nauk, a także wyniki specjalnie zaprojektowanych badań i obserwacji przeprowadzonych podczas kilku wyjazdów studyjnych do obszarów zamieszkania mniejszości węgierskich.

Główna część pracy składa się z czterech rozdziałów (IV-VII), poświęconych kolejno społecznościom węgierskim zamieszkującym terytoria Rumunii, Słowacji, Serbii oraz Ukrainy. Każdy z tych rozdziałów zawiera treści dotyczące zagadnień demograficznych, ekonomicznych i społeczno-kulturowych. Poprzedza je rozdział historyczny (III), wyjaśniający okoliczności powstania przedmiotowych mniejszości. Szczególną uwagę zwrócono na proces zasiedlania Basenu Karpackiego przez Węgrów, umacnianie węgierskiej państwowości po powstrzymaniu ekspansji tureckiej oraz na podpisanie traktatu w Trianon w 1920 roku, który pozostawił ponad 3 mln Węgrów poza nowo wytyczonymi granicami nowego państwa węgierskiego. Całość

poprzedza rozdział teoretyczny, w którym wyjaśniono znaczenie, jakie w badaniach geograficznych mają studia nad zróżnicowaniem etnicznym.

Ponieważ bardzo duży wpływ na przetrwanie i rozwój mniejszości narodowych wywierają polityki narodowościowe poszczególnych państw, uznano, że czynnikiem istotnym w warunkach demokracji jest to, w jaki sposób społeczeństwa postrzegają te mniejszości i przysługujące im prawa. Dlatego po analizie istotnych faktów demograficznych, ekonomicznych i społeczno-kulturowych przedstawiono wyniki badań stanu świadomości społecznej, dotyczących mniejszości węgierskich oraz stanu przestrzegania przysługujących im praw. W podsumowaniu podkreślono niekorzystny przebieg procesów demograficznych, co wiąże się z postępującym starzeniem i spadkiem dynamiki demograficznej, czego przyczyną jest emigracja roczników młodszych z zapóźnionych w rozwoju opisanych regionów o cechach peryferyjnych (Rumunia). Innym ważnym czynnikiem jest asymilacja, która w najbardziej dotkliwy sposób występuje na obszarach, gdzie ludność węgierska jest rozproszona i nieliczna (Serbia). Na Słowacji ważnym problemem jest brak reprezentacji węgierskich mniejszości w parlamencie krajowym, co wynika m.in. z rozbitcia politycznego. Najbardziej zaawansowane procesy zaniku społeczności węgierskich występują na terytorium Ukrainy, co wynika z masowego uchodźstwa spowodowanego wybuchem wojny.

W podsumowaniu wskazano na konieczność dalszego monitoringu sytuacji mniejszości węgierskich, istotę reagowania na wszelkie przejawy łamania ich praw, a także zasadności kontynuowania dotychczasowej polityki finansowego i politycznego wspierania mniejszości węgierskich prowadzonej przez rząd w Budapeszcie. Sformułowano także postulat rozpoczęcia bardziej szczegółowych badań regresu poszczególnych mniejszości węgierskich w oparciu o materiały kartograficzne publikowane przez Węgierską Akademię Nauk oraz wyniki badań terenowych.

Dissertation abstract

The borders of most nation-states usually reflect the extent of the areas inhabited by the populations that identify with the nations in question. However, the delimitation of borders in a way that takes into account the national diversity of the population is not possible everywhere due to the great shuffling of ethnic groups. In addition, there are cases where borders were drawn not on the basis of ethnic criteria, but their course was subordinated to certain political imperatives. This is precisely the situation we are dealing with in the case of Hungary. The mismatch between the course of state borders and the extent of the territories inhabited and developed by the various nations gives rise to problems arising from the presence of national and ethnic minorities. These problems are a consequence of the differences that separate the minorities from the main state nations. These differences relate mainly to demographic, socio-cultural and economic characteristics.

The primary purpose of the dissertation is to identify the causes of the gradual demographic regression of Hungarian minorities living in the territories of Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine. In order to formulate an answer to the question of the causes of the decline of the minorities in question, an analysis was made of the demographic processes taking place among these minorities, the economic conditions of their functioning, and the social and political factors affecting their functioning. The basis for these analyses was statistical data on the demography, economy and social characteristics of the minorities under study, Hungarian historical and geographical literature, political science publications on contemporary events affecting the situation of minorities, cartographic materials published by the Hungarian Academy of Sciences, and the results of specially designed surveys and observations carried out during several study tours to the areas where Hungarian minorities live.

The main part of the work consists of four chapters (IV-VII), devoted successively to Hungarian communities in Romania, Slovakia, Serbia and Ukraine. Each of these chapters contains content on demographic, economic and socio-cultural issues. They are preceded by a historical chapter (III), explaining the circumstances of the formation of the minorities in question. Particular attention is paid to the process of settlement of the Carpathian Basin by Hungarians, the consolidation of Hungarian statehood after Turkish expansion was halted, and the signing of the Treaty of Trianon in 1920, which left more than 3 million Hungarians outside the newly demarcated borders of the new Hungarian state. The entire section is preceded by a theoretical chapter that explains the value of studying ethnic diversity in geographical research.

Since the survival and development of national minorities is very much influenced by the nationality policies of individual states, it was recognized that a factor of importance in a democracy is how societies perceive these minorities and their rights. Therefore, after analyzing the relevant demographic, economic and socio-cultural facts, the results of a study of the state of public awareness regarding Hungarian minorities and the status of their rights are presented. In conclusion, the unfavorable course of demographic processes is emphasized, which is associated with the progressive aging and decline in demographic dynamics, which is associated with the emigration of younger generations from underdeveloped regions with peripheral characteristics (Romania). Another important factor is assimilation, which is most acute in areas where the Hungarian population is dispersed and sparse, especially in Serbia. In Slovakia, an important problem is the lack of representation of Hungarian minorities in the national parliament, which is due, among other things, to political fragmentation. The most advanced processes of disappearance of Hungarian communities are in Ukraine, which is due to the mass exile caused by the outbreak of war.

The conclusion pointed out the necessity of continuing to monitor the situation of Hungarian minorities, responding to any violations of their rights, and continuing the existing policy of financial and political support for Hungarian minorities carried out by the government in Budapest. It also formulated a demand to begin a more detailed study of the regress of individual Hungarian minorities based on cartographic materials published by the Hungarian Academy of Sciences and field research.

SPIS TREŚCI

I.	WSTĘP.....	9
	1. Wprowadzenie	9
	2. Przedmiot i cele rozprawy	11
	3. Koncepcja i układ pracy	12
	4. Metody badawcze	14
	5. Terminologia i pojęcia kluczowe	18
II.	NARODY ORAZ MNIEJSZOŚCI NARODOWE W BADANIACH GEOGRAFICZNYCH	26
	1. Antropocentryzm w tradycji myśli geograficznej	26
	2. Tematyka narodowościowa w geografii okresu międzywojennego	28
	3. Problemy zróżnicowania narodowego i etnicznego w geografii politycznej i geografii ludności po II wojnie światowej.....	32
	4. Imperatywy etno-polityczne w powojennej geografii węgierskiej	35
III.	DZIEJE WĘGIERSKIEGO TERYTORIUM ETNICZNEGO	39
IV.	SIEDMIOGRÓD	56
	1. Procesy demograficzne	56
	2. Warunki ekonomiczne	60
	3. Sytuacja społeczno-kulturowa	63
V.	GÓRNE WĘGRY – SŁOWACJA	67
	1. Procesy demograficzne	67
	2. Warunki ekonomiczne	73
	3. Sytuacja społeczno-kulturowa	77
VI.	WOJWODINA – SERBIA	81
	1. Procesy demograficzne	81
	2. Warunki ekonomiczne	87
	3. Sytuacja społeczno-kulturowa	90
VII.	ZAKARPACIE – UKRAINA	97
	1. Procesy demograficzne	99
	2. Projekt SUMMA 2017	104
	3. Warunki ekonomiczne	107
	4. Sytuacja społeczno-kulturowa	112

VIII. MNIEJSZOŚCI WĘGIERSKIE I ICH PRAWA W ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZNEJ.....	117
1. Sens badań stanu świadomości społecznej w geografii politycznej i sposób ich wykonani	117
2. Wyniki badań ilościowych przeprowadzonych na Węgrzech	121
3. Wyniki badań ilościowych przeprowadzonych w Polsce	126
4. Analiza porównawcza wyników badań ilościowych wykonanych w Polsce i na Węgrzech	130
IX. PODSUMOWANIE I WNIOSKI	139
Bibliografia	150
Spis tabel.....	163
Spis rycin.....	164

I. WSTĘP

1. Wprowadzenie

Jednym z najczęściej zauważanych, a zarazem najbardziej istotnych gospodarczo i politycznie aspektów zróżnicowania powierzchni Ziemi jest obecność zamieszkujących poszczególne obszary różnorodnych grup ludności. Są to m.in. klany, plemiona, grupy etniczne oraz narody, z którymi ludzie wciąż identyfikują się pomimo postępujących procesów kulturowej uniformizacji i globalizacji w sferze gospodarczej i politycznej. Różnice między tymi grupami dotyczą wszystkich aspektów: od cech antropologicznych przez status ekonomiczny i poziom technologiczny, do sposobów gospodarowania i ustrojów politycznych, aż po języki, obyczajowość oraz kwestie wyznaniowe. Istnienie wielu różnych grup ludności to z jednej strony przyczyna egzotyki i w wielu deklaracjach, wartość godna ochrony, a z drugiej – źródło poważnych problemów, których doświadczają sami członkowie tych grup oraz państwa przez nie zamieszkiwane. Ignorowanie tych problemów przez władze państwowe lub lokalne prowadzi do konfliktów, a najczęściej przejawia się w formie wykluczenia społecznego stanowiącego przejaw niesprawiedliwości i dyskryminacji. W krańcowych przypadkach dochodzi do wojen domowych, wszczynanych w imię autonomii lub niepodległości dyskryminowanych mniejszości.

Od problemów wynikających ze zróżnicowania etnicznego mieszkańców wolne są obecnie tylko nieliczne państwa. Większość z nich ma złożoną strukturę narodowościową lub też części ich terytoriów zamieszkiwane są przez odmienne etnicznie mniejszości. Różnią się one pod względem liczebności, rozległości i zwartości zajmowanego obszaru czy też stopnia zachowania świadomości narodowej lub etnicznej. Państwa na obszarze których mniejszości te zamieszkują różnią się też pod względem stosowanej w stosunku do nich polityki. Państwo może być organizatorem pielęgnacji tradycji i rozwoju grup mniejszościowych, ale również odwrotnie - ciemiężycielem grup etnicznych, a nawet narodów stosując zarówno środki siłowe, jak i prawno-ekonomiczne. Wiek XX pokazał, jakie środki wykorzystują władze państw realizujących politykę eksterminacji osób ze względu na pochodzenie. Dziedzictwo wojen osłabiło wolę identyfikowania się z konkretnymi narodami, szczególnie w polityce historycznej, co widać m.in. w niemieckiej i rosyjskiej narracji politycznej. Ponadto zauważyć należy, że istniały państwa, które dopuszczały się aktów eksterminacji wobec własnych obywateli ze względu na pochodzenie (m.in. Kambodża, Korea Północna, Chińska Republika Ludowa, ale także Niemcy i ZSRR/Federacja Rosyjska), przy czym motywem takich aktów

była najczęściej ideologia. Bilans działań państw wobec narodów w XX wieku jest tragiczny, a pierwsze dekady XXI wieku również dowodzą eksterminacji w obliczu prowadzonych wojen.

Proceder wynarodawiania i prześladowań ze względu na pochodzenie wywołuje negatywne reakcje społeczności międzynarodowej, dlatego w wielu przypadkach przybrał on bardziej zawołany charakter. Tożsamość ludzi atakowana jest obecnie nie tylko środkami siłowymi. Przyczyniają się do tego operacje polegające na niszczeniu lokalnych instytucji kulturalnych, ograniczaniu wolności słowa, wyznania, poglądów i prawa własności. Opinia publiczna z cyklicznie przeprowadzanych spisów ludności dowiaduje się o tym, jak szybko spada liczebność silnych i zwartych niegdyś grup mniejszościowych. Procesy te, a także nasilające migracje i rosnące przemieszanie rasowe, etniczne i genetyczne ludności, budzą obawy o przyszłość wielu mniejszych narodów i mniejszości narodowych zamieszkujących poza terytoriami własnych państw narodowych. Jeżeli zachodzące obecnie zmiany będą szły nadal w tym samym tempie i kierunku, wystarczy kilka pokoleń, aby z powierzchni Ziemi znikły takie narody jak np. Estończycy, a także Łotysze i Litwini, które mogą podzielić los ich zapomnianych już kuzynów sprzed kilku wieków – Prusów i Jaćwingów.

W szczególnie trudnej sytuacji są społeczności pozbawione suwerenności na zamieszkiwanych przez siebie obszarach, którym w następstwie niekorzystnych wyroków historii przychodzi egzystować w obcym otoczeniu, w ramach państw należących do innych narodów. Niestety, granice państw bardzo często nie są zgodne z zasięgami obszarów zamieszkanymi przez poszczególne narody i grupy etniczne. Niedostosowanie mapy politycznej do mapy etnicznej nie jest też wyłącznie cechą Afryki. Zjawisko to występuje dość powszechnie także w Europie, a zwłaszcza widoczne jest w Europie Wschodniej. Największa rozbieżność między wielkością i konturami państwa narodowego w porównaniu z zarysem obszaru faktycznie zamieszkanego przez ten naród dotyczy Węgier. Okazuje się bowiem, że terytorium węgierskiego państwa jest niemal o połowę mniejsze od zwartego obszaru z ludnością w większości węgierską. Oznaczać to musi, że znaczna liczba Węgrów zamieszkuje poza terytorium własnego państwa narodowego.

2. Przedmiot i cele rozprawy

Większość istniejących dzisiaj w Europie państw to państwa narodowe. Oznacza to, że kierują nimi władze ustanowione przez suwerena, jakim jest naród. Granice tych państw odzwierciedlają zazwyczaj zasięg obszarów zamieszkiwanych przez ludność utożsamiającą się z tym narodem. Przeprowadzenie granic w sposób uwzględniający zróżnicowanie narodowe ludności nie wszędzie jest jednak możliwe z racji wielkiego przemieszania grup etnicznych. Ponadto istnieją przypadki, gdzie granice wytyczone zostały nie na podstawie kryterium etnicznego, ale przebieg ich podporządkowano pewnym imperatywom politycznym. Z taką właśnie sytuacją mamy do czynienia w przypadku Węgier. Niedostosowanie przebiegu granic państwowych do zasięgu terytoriów zamieszkiwanych i zagospodarowanych przez poszczególne narody musi rodzić problemy wynikające z obecności mniejszości narodowych i etnicznych. Problemy te są konsekwencją różnic jakie dzielą mniejszości od głównych narodów państwowych. Różnice te dotyczą głównie cech demograficznych, społeczno-kulturowych i ekonomicznych. Mogą one być łagodzone dzięki zastosowaniu odpowiednich narzędzi politycznych lub wzmagane, aż do wystąpienia sytuacji konfliktowych.

Przedmiotem niniejszej pracy są społeczności węgierskie zamieszkujące poza granicami Węgier na przyległych obszarach Słowacji, Ukrainy, Rumunii i Serbii¹, a także wynikające z istnienia tych społeczności problemy społeczno-kulturowe, ekonomiczne i trudne do rozwiązania dylematy polityczne. Podjęcie tych problemów oraz ich wyjaśnienie wymaga przede wszystkim rozpoznania społeczno-politycznych, a także historycznych uwarunkowań towarzyszących powstaniu przedmiotowych społeczności i ich ewolucji. Bez świadomości tych uwarunkowań nie jest możliwe zrozumienie problemów związanych z obecnością mniejszości i sprowadzenie ich na płaszczyznę praktyki politycznej. Chodzi m.in. o możliwość sformułowania zaleceń niezbędnych do tworzenia politycznych narzędzi oddziaływania, mogących służyć rozwiązywaniu problemów mniejszości i zapobieganiu potencjalnym sytuacjom kryzysowym. Kontekstem dla tak sformułowanego ogólnego celu dysertacji jest pytanie o perspektywy przetrwania społeczności węgierskich w poszczególnych państwach ościennych w obliczu nasilających się ruchów migracyjnych oraz zagrożenia utraty tożsamości narodowej na skutek procesów asymilacji. Ponieważ liczebność mniejszości węgierskich we wszystkich państwach ościennych w ostatnich dekadach zmniejsza się, pytanie

---

¹ Mniejszości węgierskie zamieszkują także przygraniczne tereny Chorwacji, Słowenii i Austrii, ale ich liczebność w tych państwach nie przekracza 100 tys. osób. Przedmiotem niniejszej rozprawy są tylko cztery najliczniejsze mniejszości węgierskie na terytoriach Rumunii, Słowacji, Jugosławii i Ukrainy.

o perspektywy ich przetrwania okazuje się uzasadnione. W takiej niekorzystnej dla mniejszości sytuacji, pytanie to można zastąpić innym, bardziej konkretnym: jakie są przyczyny stopniowego zaniku mniejszości węgierskich w Rumunii, na Słowacji, w Serbii i na Ukrainie. Sformułowanie odpowiedzi na to pytanie wymaga uwzględnienia kilku aspektów, które zostały sprecyzowane w następujących szczegółowych pytaniach badawczych:

1. Jaka jest geneza dużych węgierskich społeczności w państwach ościennych?
2. Jakie procesy demograficzne mają miejsce wśród przedmiotowych społeczności i jakie są tendencje ich rozwoju w świetle uwarunkowań demograficznych?
3. W jakich warunkach ekonomicznych funkcjonują społeczności węgierskie?
4. Jakie są polityczne i społeczno-kulturowe uwarunkowania funkcjonowania społeczności węgierskich w państwach ościennych?
5. Jak postrzegane są przedmiotowe społeczności i ich problemy w świadomości społecznej Węgier oraz Polski?

Pod względem tematycznym dysertacja mieści się w zakresie geografii ludności (zaludnienia) i geografii politycznej, przy czym posiada ona także silne aspekty geograficzno-historycznej i geopolitycznej. W wielu momentach korzysta ona także z dorobku historii myśli geograficznej oraz filozofii geografii, gdyż przedmiot jakim są społeczności mniejszościowe nie powinien być badany bez uwzględnienia idei różnorodności i jedności, czyli pojęć zaliczanych do filozoficznych transcendentaliów.

3. Koncepcja i układ pracy

Ze względu na charakter zdefiniowanych celów badawczych, które sprowadzają się do zbadania czynników odpowiedzialnych za zróżnicowanie narodowościowe w państwach otaczających Węgry, w szczególności czynników wpływających na przetrwanie i rozwój węgierskich społeczności mniejszościowych w czterech państwach ościennych (Słowacja, Ukraina, Rumunia, Serbia), przyjęto indukcyjną koncepcję dysertacji. Implikuje ona prostą strukturę pracy, w której kolejne rozdziały prezentują zagadnienia służące realizacji poszczególnych celów pośrednich i szczegółowych, zaś części podsumowujące zawierają konstatacje dotyczące stopnia realizacji celów ogólnych.

Główną część pracy stanowią rozdziały poświęcone prezentacji społeczności węgierskich w czterech państwach ościennych, kolejno w Rumunii (rozdział czwarty), na Słowacji (rozdział piąty), w Serbii (rozdział szósty) oraz na Ukrainie (rozdział siódmy). Każdy z wymienionych rozdziałów ma zbliżoną strukturę wewnętrzną i obejmuje trzy części. Pierwsza z nich zawiera charakterystykę procesów demograficznych ze szczególnym uwzględnieniem ostatnich dekad, co pozwala uzyskać orientację co do perspektyw rozwoju i przetrwania poszczególnych społeczności. Podstawą analiz są oczywiście dane pochodzące ze spisów ludności, jak również materiały publikowane przez instytucje badawcze. Interpretując dane statystyczne autor wykorzystał także własne rozeznanie i doświadczenia uzyskane dzięki osobistym kontaktom z przedstawicielami instytucji zajmujących się problematyką zachowania tożsamości narodowej wśród mniejszości etnicznych oraz w trakcie licznych wyjazdów studyjnych na obszary zamieszkałe przez ludność węgierską. Druga część każdego z rozdziałów poświęconych społecznościom węgierskim w czterech państwach ościennych poświęcona jest charakterystyce ekonomicznych warunków ich funkcjonowania. Mniejszości narodowe i etniczne, oprócz języka i innych cech kulturowych, wyróżniają się zazwyczaj na tle społeczeństwa zamieszkiwanego kraju także pozycją ekonomiczną. Od jakości tej pozycji, czyli od siły ekonomicznej społeczności mniejszościowej zależy w wielkim stopniu jej przetrwanie, gdyż siła ta warunkuje atrakcyjność przynależności do tejże mniejszości, co z kolei wpływa na procesy demograficzne, a zwłaszcza migracje. Trzecie części rozdziałów poświęconych społecznościom węgierskim w czterech państwach ościennych dotyczą ich sytuacji społeczno-kulturowej, która jest uwarunkowana poprzednio przedstawionymi procesami demograficznymi i pozycją ekonomiczną, a ponadto wpływ na nią mają bieżące decyzje i wydarzenia polityczne w kraju zamieszkania i na Węgrzech. Głównym czynnikiem wpływającym na sytuację społeczno-kulturową mniejszości są jednak jej immanentne cechy, w tym odporność na zewnętrzne wpływy, przywiązanie do własnych tradycji, siła zbiorowej woli, która przejawia się w zdolności do podejmowania indywidualnych i kolektywnych wyzwań i w formach działalności przyczyniających się do poprawy sytuacji własnej grupy. Zarówno w charakterystyce ekonomicznych warunków funkcjonowania jak i w ocenie sytuacji społeczno-kulturowej autor posłużył się aktualną literaturą, ale w obu przypadkach wykorzystał własne doświadczenia i rozeznanie, które jest owocem licznych kontaktów, wyjazdów studyjnych oraz doskonałej znajomości realiów codziennego życia mniejszości węgierskich. Wszystko to nie byłoby możliwe bez doskonałej znajomości języka węgierskiego autora pracy.

Główna analityczna część pracy, obejmująca wyżej przedstawione rozdziały jest poprzedzona wyjaśnieniem przyczyn obecności społeczności węgierskich w krajach

ościennych, co jest przedmiotem rozdziału trzeciego - historycznego. Szczególną uwagę zwrócono na zasięg występowania żywiołu węgierskiego w przeszłości i terytorium historycznego Królestwa Węgierskiego. Następnie przedstawiono tragiczne dla Węgrów decyzje podjęte w Pałacu Grand Trianon 4 czerwca 1920 roku, które przyczyniły się do zmian etniczno-terytorialnych generujących istniejące do dzisiaj przedmiotowe społeczności mniejszościowe. Kontekstem dla przedstawienia genezy społeczności węgierskich w krajach otaczających Węgry jest rozdział poprzedzający (drugi), w którym ukazano szersze tło badań geograficznych nad zróżnicowaniem narodowościowym i problemami etnicznymi, z uwzględnieniem geografii polskiej i węgierskiej.

Ponieważ we współczesnych naukach społecznych duże znaczenie przypisywane jest czynnikowi subiektywnemu, w diagnozie nie pominięto tego, jak społeczności węgierskie są postrzegane i przedstawiane w mediach poszczególnych państw. Rozdział ósmy stanowi studium ukazujące sposób postrzegania problemów węgierskich społeczności mniejszościowych w Polsce i na Węgrzech. Uwzględnienie wyników badań opinii publicznej dotyczących m.in. przestrzegania praw mniejszości węgierskich w państwach ościennych jest uzasadnione tym, że we współczesnej rzeczywistości społecznej, zdefiniowanej przez demokrację i ogromną rolę mediów w życiu publicznym, o podejmowanych decyzjach politycznych decyduje nie tylko aktualny stan rzeczy, znany z danych statystycznych i opracowań naukowych. Coraz większy wpływ na politykę prowadzoną przez poszczególne państwa, zwłaszcza politykę narodowościową ma to, jak tematyka narodowościowa przedstawiana jest w mediach i interpretowana w zbiorowej świadomości. Dotyczy to zwłaszcza decyzji wynikających z realizowanych obecnie kierunków polityki narodowościowej w poszczególnych państwach, ale do tej samej kategorii decyzji należały te podjęte przed ponad wiekiem, które wygenerowały istniejące do dzisiaj społeczności mniejszościowe będące przedmiotem niniejszej rozprawy.

4. Metody badawcze

Punktem wyjścia projektów badawczych dotyczących zróżnicowania ludności, także zróżnicowania narodowego lub etnicznego, powinna być konstatacja aktualnego stanu tego zróżnicowania, a następnie, w celu jego wyjaśnienia – prześledzenie danych dotyczących stanów znanych z dokumentów historycznych oraz aktualnych wydarzeń mających wpływ na zmiany sytuacji w badanym zakresie. Najbardziej dogodną konwencją dla tego typu badań wydaje się konwencja indukcyjna. Jest ona wciąż skutecznie stosowana w badaniach, co

potwierdził m.in. znany brytyjski metodolog geografii Roland J. Johnston (1983, s. 21): „indukcja może być niezwykle stymulująca dla rozwoju nauki, zwłaszcza jeśli polega na umieszczeniu przez naukowca wyników obserwacji w kontekście istniejących teorii”.² Ponieważ źródłem większości obserwacji wykorzystywanych dla wytłumaczenia zróżnicowania ludności jest literatura, dokumenty archiwalne i źródła kartograficzne, dlatego podstawową metodą badawczą jest analiza i interpretacja literatury dotyczącej struktury narodowej badanych obszarów w różnych okresach historycznych, opracowań z zakresu historii politycznej i gospodarczej, źródeł kartograficznych, statystycznych oraz dokumentów archiwalnych, a także opracowań dotyczących realizowanej przez poszczególne państwa polityki narodowościowej. Na tym etapie badań ma miejsce kwerenda źródeł bibliotecznych, archiwalnych oraz instytucjonalnych, przy czym priorytetowo potraktowano literaturę i źródła węgierskie. Opracowanie wyników, które mają postać generalizacji, poprzedzone jest oceną i wstępną selekcją pozyskiwanych źródeł i informacji oraz ich analizą i interpretacją.

Oprócz wymienionych metod typowych dla humanistyki, realizacja rozprawy wymagała także wykorzystania innych metod wypracowanych w naukach społecznych. Przyczyny procesów zachodzących w badanych społecznościach węgierskich tkwią nie tylko w wydarzeniach z poprzednich epok historycznych, ale także w ich współczesnej sytuacji politycznej, ekonomicznej i kulturowej. Najlepszym sposobem jej rozpoznania i zrozumienia jest metoda obserwacji bezpośredniej i tzw. obserwacji uczestniczącej, uzupełniona śledzeniem przekazów medialnych wpływających na świadomość społeczną. W szczególności uwzględniono programy informacyjne, podejmujące problematykę społeczności węgierskich. Inną zastosowaną w badaniach metodą o charakterze jakościowym była metoda wywiadu z przedstawicielami regionalnych organizacji i stowarzyszeń kulturalnych. Wywiady te pozwoliły pełniej wnikać w istotę zróżnicowania regionalnego i poznać problemy funkcjonowania badanych społeczności jak i ich codziennego życia. Bardzo duże znaczenie dla realizacji celów pracy miało rozpoznanie problemów mniejszości węgierskich w poszczególnych krajach w trakcie pobytów studyjnych, podczas których przeprowadzono wywiady, nawiązywano liczne kontakty w celu pozyskania informacji niezbędnych dla rozeznania szczegółowych problemów związanych m.in. z decyzjami podejmowanymi przez Węgrów zamieszkujących kraje sąsiednie.

Jednymi z najważniejszych źródeł wykorzystanych w trakcie realizacji rozprawy są źródła kartograficzne. Są to zarówno mapy współczesne jak i historyczne, ukazujące

---

² Oryg. Induction can be extremely stimulating to scientific advance, especially if it involves the scientist placing observations in the context of accepted theories (R.J. Johnston, 1979).

rozmieszczenie ludności węgierskiej na obszarze Basenu Karpackiego w różnych okresach. Są one niezbędne dla ukazania zmian w zasięgu obszarów zamieszkałych przez ludność węgierską. Do analizy wybrano mapy z drugiej połowy XIX wieku, okresu międzywojennego, jak i mapy współczesne pozyskane z Węgierskiej Akademii Nauk³.

Oprócz historycznej analizy zmian zasięgu żywołu węgierskiego dokonano analizy danych statystycznych z zakresu geografii społeczno-ekonomicznej. Dane społeczno-gospodarcze zaprezentowano w postaci graficznej (wykresy, tabele) i kartograficznej (kartogramy) sporządzone przy użyciu oprogramowania QGIS oraz ArcGIS firmy Esri.

Ponieważ opinia publiczna jest jednym z czynników wpływających na politykę narodowościową państw, rozprawa wzbogacona została o wyniki omnibusowych badań ilościowych, które metodą CATI przeprowadzono na reprezentatywnej próbie społeczeństwa polskiego i węgierskiego. Kwestionariusz składał się z 4 pytań oraz metryki. Badania zostały zlecone wyspecjalizowanym firmom w Polsce i na Węgrzech, dzięki czemu wyniki były statystycznie istotne i przydatne do analizy statystycznej. Przeprowadzone badania ilościowe wydają się niezbędne dla sformułowania odpowiedzi na piąte pytanie badawcze pracy, dotyczące sposobu postrzegania problemów mniejszości węgierskich w społeczeństwie polskim jak i węgierskim.

Pytanie to zostało skonkretyzowane i uszczegółowione poprzez sformułowanie czterech tez:

1. „Większość społeczeństwa polskiego i węgierskiego uważa, że władze państw na terytorium których przebywają mniejszości narodowe powinny zapewniać takie same prawa mniejszościom narodowym jak własnym obywatelom”,
2. „Przekonanie o nieprzestrzeganiu praw węgierskiej mniejszości narodowej w państwach sąsiadujących z Węgrami jest znacznie silniejsze wśród Węgrów, aniżeli u Polaków”,
3. „Największa część ankietowanych z Polski i Węgier odpowiadając na pytanie, w którym z wymienionych krajów sąsiadujących z Węgrami prawa węgierskiej mniejszości narodowej są naruszane lub niewystarczająco chronione wskaże na Rumunię”,
4. „Większość społeczeństwa polskiego i węgierskiego uważa, że rząd węgierski powinien interweniować w sprawie nieprzestrzegania praw mniejszości węgierskiej, ale nie kosztem pogorszenia stosunków dyplomatycznych”.

W celu zbadania stopnia prawdziwości powyższych tez zostały one wykorzystane przy konstrukcji ankiety i formułowaniu zawartych w niej pytań (tab. 1).

---

³ Publikacją o wyjątkowym znaczeniu dla realizacji pracy jest nowe wydanie Narodowego Atlasu Węgier (National..., 2021), zawierające m.in. mapy historyczne i współczesne ukazujące rozmieszczenie Węgrów.

Tab. 1. Założenia określające cele i pytania badawcze pracy

Lp.	Cel badawczy	Pytanie badawcze	Pytanie w kwestionariuszu
1	Stosunek węgierskiego społeczeństwa do regulacji prawnych nadawanych mniejszościom narodowym względem obywateli tego państwa.	Czy w opinii Węgrów mniejszości narodowe powinny mieć takie same bądź inne prawa w stosunku do pozostałych obywateli danego kraju?	„Azoknak az államoknak, amelyek területén nemzeti kisebbségek tartózkodnak, olyan jogszabályokat kellene létrehozniuk, amelyek:”
2	Stosunek polskiego społeczeństwa do regulacji prawnych nadawanych mniejszościom narodowym względem obywateli tego państwa.	Czy w opinii Polaków mniejszości narodowe powinny mieć takie same bądź inne prawa w stosunku do pozostałych obywateli danego kraju?	„Czy państwa na terytorium których przebywają mniejszości narodowe powinny tworzyć następujące regulacje prawne?”
3	Postrzeganie przez węgierskie społeczeństwo przestrzegania praw wobec węgierskiej mniejszości narodowej zamieszkującej państwa sąsiadujące z Węgrami.	Czy w opinii Węgrów w którymś z krajów sąsiadujących z Węgrami dochodzi do nieprzestrzegania praw mniejszości węgierskiej?	„Az Ön véleménye szerint van olyan Magyarországgal szomszédos állam, ahol nem tartják be a magyar nemzeti kisebbség jogait?”
4	Postrzeganie przez polskie społeczeństwo przestrzegania praw wobec węgierskiej mniejszości narodowej zamieszkującej państwa sąsiadujące z Węgrami.	Czy w opinii Polaków w któryś z krajów sąsiadujących z Węgrami dochodzi do nieprzestrzegania praw mniejszości węgierskiej?	„Czy w Pani/Pana opinii w jakimkolwiek państwie sąsiadującym z Węgrami, prawa węgierskiej mniejszości narodowej są nieprzestrzegane?”
5	W przypadku stwierdzenia o nieprzestrzeganiu praw węgierskiej mniejszości zamieszkującej przez dane państwa sąsiadujące z Węgrami, węgierscy ankietowani wskażą w których krajach taka sytuacja ma miejsce.	W których krajach sąsiadujących z Węgrami dochodzi w opinii Węgrów do nieprzestrzegania praw mniejszości węgierskiej?	„A Magyarországgal határos felsorolt államok közül az Ön véleménye szerint a magyar kisebbség jogait melyikben sértik meg vagy védik nem megfelelő módon?”
6	W przypadku stwierdzenia o nieprzestrzeganiu praw węgierskiej mniejszości zamieszkującej przez dane państwa sąsiadujące z Węgrami, polscy ankietowani wskażą w których krajach taka sytuacja ma miejsce.	W których krajach sąsiadujących z Węgrami dochodzi w opinii Polaków do nieprzestrzegania praw mniejszości węgierskiej?	„W których z wymienionych krajów sąsiadującymi z Węgrami w Pana/Pani opinii prawa węgierskiej mniejszości narodowej są naruszane lub niewystarczająco chronione?”
7	Stosunek węgierskiego społeczeństwa co do słuszności (mogących mieć negatywne konsekwencje dyplomatyczne) interwencji podejmowanych przez węgierski rząd w przypadku naruszenia praw węgierskiej mniejszości narodowej.	Czy w opinii Węgrów dopuszczalne jest podejmowanie przez węgierski rząd interwencji w przypadku nieprzestrzegania praw mniejszości węgierskiej kosztem pogorszenia relacji dyplomatycznych?	„Az Ön véleménye szerint a magyar kormányoknak reagálnia kell a szomszédos országokban előforduló, a magyar kisebbség jogainak megsértését képező cselekedetekre?”
8	Stosunek polskiego społeczeństwa co do słuszności (mogących mieć negatywne konsekwencje dyplomatyczne) interwencji podejmowanych przez węgierski rząd w przypadku naruszenia praw węgierskiej mniejszości narodowej.	Czy w opinii Polaków dopuszczalne jest podejmowanie przez węgierski rząd interwencji w przypadku nieprzestrzegania praw mniejszości węgierskiej kosztem pogorszenia relacji dyplomatycznych?	„Czy w Pana/Pani opinii węgierski rząd powinien reagować na akty naruszania praw mniejszości węgierskiej w sąsiednich krajach?”

5. Terminologia i pojęcia kluczowe

Jednym z największych problemów współczesnej geografii jest wieloznaczność stosowanych w niej terminów. Dotyczy to nawet kluczowych pojęć używanych do definiowania przedmiotu i zakresu badań w obrębie tej dyscypliny nauki (Wilczyński, 2011). Od problemu wieloznaczności i braku precyzji stosowanego języka nie są wolne także takie subdyscypliny geografii jak geografia polityczna i geografia ludności. Wiąże się to nie tylko z metodologicznymi problemami samej geografii, ale także jest konsekwencją rosnącej popularności problematyki ludnościowej (m.in. migracje, starzenie się) i politycznej (zwłaszcza geopolitycznej) w ostatnich dekadach. Popularność ta wyraża się m.in. w ekspansji tematyki migracyjnej i geopolitycznej w mediach, a zwłaszcza w Internecie. Ogromny wpływ tych publikacji na świadomość społeczną nie wynika z ich merytorycznej wartości, ale zależy od zasięgów oddziaływania tzw. influencerów i blogerów, dla których celem nie jest bynajmniej zgodność głoszonego przekazu z wynikami badań naukowych, a tylko jego atrakcyjność rozumiana w kategoriach sensacji. Chociaż internetowi influencerzy nie dbają o poprawność językową i zgodność użytych terminów z ich znaczeniami słownikowymi to ich wyrażenia przenikają do publikacji ukazujących się w czasopismach posiadających naukowy status. Problematyka narodowa i temat zróżnicowania etnicznego należą do najbardziej narażonych na niebezpieczeństwo niejednoznaczności wypowiedzi, które wynika z ich aktualnej popularności i częstego podejmowania (lub „eksploatowania”) przez osoby nie zawsze dbające o zgodność formułowanych opinii ze stanem wiedzy naukowej.

W tych okolicznościach bardzo wiele kontrowersji narosło w ostatnich dekadach wokół pojęcia narodu i innych wyrażeń oznaczających zbiorowości ludzkie. Chociaż naród jest kluczowym pojęciem nie tylko geografii politycznej i geopolityki, ale przede wszystkim antropologii i nauk politycznych, jego znaczenie jest przedmiotem sporu, który daleki jest od rozstrzygnięcia. W literaturze geograficznej istnieje stanowisko stwierdzające nie tylko brak powszechnie przyjętej definicji narodu, ale także niedefiniowalność tego pojęcia. Marek Barwiński (2004, s. 59), podjąwszy się próby interdyscyplinarnej analizy terminu narodu, stwierdził, iż nie ma jednej powszechnie przyjętej definicji skłaniając się ku pogładowi, że stworzenie jej nie jest ani możliwe, ani konieczne, gdyż naród zawsze będzie czymś innym dla socjologa, etnografa, filozofa czy geografa ludności – odpowiedź na pytanie „co to jest naród?” może być ponadto zależne od poglądów filozoficznych i politycznych osoby pytanej. Ku takiej opinii skłania się także jeden z czołowych polskich geografów politycznych, Marek Sobczyński z Uniwersytetu Łódzkiego (1996). Tak daleko idąca ostrożność terminologiczna jest wyrazem

wielkich trudności związanych z zastosowaniem pojęcia narodu, które wykraczają poza zakres geografii. Postawa taka może wydawać się uzasadniona tym, że definicje narodu mogą mieć charakter instrumentalny, gdyż wielokrotnie służyły, służą i mogą w przyszłości służyć celom politycznym. Gdyby przyjąć konstatacje polskich geografów za wiążące, termin „naród” musiałby być z języka nauki wykreślony z uwagi na jego wieloznaczność, a jakakolwiek debata naukowa na temat narodu w geografii byłaby wykluczona. Dodatkowo zamieszanie wokół pojęcia narodu pogłębia sytuacja w dziedzinie prawa międzynarodowego, gdzie „naród” często rozumiany jest jako synonim „państwa”. Jak bowiem zauważa Wojciech Góralczyk (1999, s. 20), prawo międzynarodowe reguluje stosunki między państwami, a nie narodami, które nie posiadają organizacji państwowej.

Spór dotyczący narodów pojawił się już w drugiej połowie XIX wieku m.in. za sprawą filozofów marksistowskich, którzy nad zróżnicowanie narodowe zaczęli przedkładać podział na klasy społeczne. Nieco później Zygmunt Freud ogłosił, że koncepcje narodu i narodowej kultury powinny zostać zlikwidowane jako źródła cierpień i konfliktów. Spór na nowo rozgorzał w ostatnich dekadach XX wieku, kiedy wielu autorów reprezentujących stanowisko modernistyczne zdecydowanie zakwestionowało tradycyjny pogląd (prymordializm), zgodnie z którym narody są bytami naturalnymi, związanymi z określonymi terytoriami i posiadającymi cechy odróżniające je od innych grup. Do tej grupy autorów należą m.in. Craig Calhoun (2007), Ernest Gellner (1991), Eric Hobsbawm (2010), a w Polsce Michał Łuczewski, Tomasz Maślanka (2023) oraz Marek Migalski (2017). W tej sytuacji, przed przyjęciem definicji narodu na użytek niniejszej pracy, konieczne wydaje się odrzucenie ideologii podważającej realność bytu jakim jest naród i uzasadnienie akceptacji stanowiska przeciwnego, wypracowanego na podstawie prac klasyków, takich jak Johann Gottfried von Herder, Johann G. Fichte, Ernest Renan, których dorobek był twórczo rozwijany przez licznych badaczy XX-wiecznych (m.in. Edward Shils, Clifford Geertz, Walker Connor, John A. Armstrong, Peter van der Berghe, Benedykt Zientara, Andrzej Walicki). Krytyczna analiza przeciwstawnych koncepcji, prymordializmu i modernizmu, doprowadziła do przyjęcia stanowiska uwzględniającego częściowo argumenty obydwu stron, co znajduje wyraz w oryginalnym podejściu znanym pod nazwą etnosymbolizmu lub kulturalizmu. Tak postąpił twórca tego kierunku, Anthony D. Smith (2009), oraz geograf Hans van Amersfoort (1991), a ostatnio Piotr L. Wilczyński (2023; por. także Góra, 2024). Sformułował on definicję narodu uwzględniającą argumenty wszystkich stron sporu. Definicja ta była możliwa dzięki uprzedniemu przyjęciu założenia, że narody istnieją wbrew skrajnym opiniom formułowanym przez autorów związanych z tzw. szkołą

frankfurcką⁴ oraz logicznej konstatacji, zgodnie z którą żadna z trzech istniejących koncepcji (prymordializm, modernizm i etnosymbolizm) nie wyklucza prawdziwości pozostałych dwóch. Dzięki temu możliwe jest, po rezygnacji z najbardziej daleko idących tez zawartych w każdej z koncepcji, sformułowanie definicji pozwalającej na ich pogodzenie. Wilczyński doszedł do wniosku, że jest to możliwe pod dwoma warunkami. Po pierwsze, zwolennicy prymordializmu muszą zrezygnować z tzw. perenializmu, czyli tezy głoszącej, że narody jakie znamy dzisiaj istniały od tysięcy lat godząc się jednocześnie na formułę, że dawne ludy nazywane przez starożytnych i średniowiecznych autorów narodami, niekoniecznie spełniały współczesne kryteria narodu. Wilczyński sugeruje więc, aby na ich oznaczenie przyjąć zaproponowaną przez Smitha koncepcję etni (ethnia). Po drugie, moderniści nie mogą upierać się przy radykalnej wersji tezy, że narody są w pełni wytworem ery nowożytnej (i pierwotny w stosunku do nich jest nacjonalizm wytwarzany w poszczególnych państwach), dopuszczając możliwość istnienia odpowiedników narodów już w starożytności i w średniowieczu. Wilczyński wskazuje, że spór o pojęcie narodu można zażegnać, jeżeli wykorzystana zostanie koncepcja etnosymbolizmu, która łączy elementy obydwu starszych, przeciwstawnych sobie stanowisk. Wykazał on, że jest to możliwe, o ile główne tezy prymordializmu i modernizmu wyrażone są w wersji „słabej”, czyli pozbawionej radykalizmu. Sformułowana przez niego definicja uwzględnia kluczowe elementy prymordializmu, takie jak język i pochodzenie, przyjmując jednocześnie wkład modernistów, którzy akcentują wielki wpływ państw i ideologii nacjonalizmu na procesy ewolucji narodów. W nieco uproszczonej wersji definicja ta brzmi następująco: Naród to świadoma swojej odrębności grupa ludzi, posługująca się w mowie codziennej własnym językiem wraz z odpowiadającym mu zestawem symboli i znaczeń, zamieszkująca w większości własne terytorium, posiadająca odrębną kulturę i realizująca interes narodowy, którego podstawowym elementem jest zachowanie tożsamości i bezpieczeństwa oraz pamięci historycznej. W uzupełnieniu do sformułowanej definicji Piotr Wilczyński podkreśla wielkie znaczenie pojęcia narodu, wskazując na praktyczną niemożliwość zmiany przynależności do narodu, czyli narodowości⁵ oraz na jego duchowy i ponadczasowy charakter (Wilczyński, 2023, s. 55-57).

Pojęciem pokrewnym do narodu jest grupa etniczna, będąca zbiorowością zamieszkującą terytorium innej zbiorowości (narodu), na którym stanowi mniejszość,

---

⁴ Dla neomarksistów tworzących szkołę frankfurcką nie istnieją narody a jedynie „heterogenne ideologie narodowe” stanowiące „rodzaj narracji podlegających nieustannej negocjacji i przyswajaniu” (Wilczyński, 2023, s. 52-53). Natomiast liberalno-lewicowi publicyści starają się unikać tematu narodów i etniczności (w geografii ujętego pod nazwą „nationalities question”), a zbiorowości ludzkie nazywają najczęściej populacjami.

⁵ Narodowość to pojęcie stosowane w statystyce publicznej, które należy odróżniać od obywatelstwa oznaczającego przynależność do państwa.

wyróżniającą się pod względem pochodzenia i kultury (zwłaszcza językiem i wyznaniem). Grupy etniczne o silnym poczuciu tożsamości starają się zachowywać swoją odrębność, a w sprzyjających warunkach mogą przekształcać się w narody. Częściej jednak podlegają one procesom asymilacji, rozpuszczając się w ciągu kilku pokoleń w dominującej zbiorowości (Posern-Zieliński 2005). Grupa etniczna jest zbiorowością, która nie spełnia wszystkich warunków wymaganych do uznania jej za naród. Braki w tym zakresie rzadziej dotyczą pochodzenia, języka i wyznania, dlatego zbiorowości te nazywane są grupami (mniejszościami) językowymi bądź religijnymi. Najczęściej nie spełniają one warunku sformułowanego przez modernistów, czyli brakuje im silnego poczucia przynależności i patriotyzmu, jakie narody wypracowują w ramach państw za pomocą środków propagandowych w oparciu o oficjalnie zaakceptowaną wersję historii. Wynikałoby z tego, że istotną różnicą pozwalającą odróżnić narody od grup etnicznych jest posiadanie państwa (teraz lub w przeszłości). Należy jednak podkreślić, że w bardzo wielu państwach świata istnieją zbiorowości uważane powszechnie za mniejszości etniczne (językowe bądź religijne), same siebie uważające za narody, którym odmawia się prawa do samostanowienia (por. Szul, 2023). Jest to jedna z tragicznych konsekwencji faktu, że w nauce prawa międzynarodowego brakuje jednoznacznej i tym samym powszechnie akceptowalnej definicji mniejszości narodowej (Kuźnicka, 2017, s. 196), a także nie przestrzegania przez rządy państw tych ustaleń, jakie wynikają z dokumentów powszechnie akceptowanych w stosunkach międzynarodowych. Chodzi tu m.in. o zapisy Międzynarodowego Paktu Praw Obywatelskich i Politycznych (art. 27)⁶, oraz Rezolucji Zgromadzenia Ogólnego ONZ nr 47/135 z 18 grudnia 1992 roku, zawierającej Deklarację w sprawie Mniejszości Narodowych lub Etnicznych, Religijnych i Językowych⁷. Ten ostatni dokument mówi m.in., że „Państwa będą chronić w obrębie ich odnośnych terytoriów istnienie oraz tożsamość narodową lub etniczną, religijną i językową mniejszości, jak również zapewniać warunki służące wspieraniu takiej tożsamości”.

Specjalną kategorią wśród zbiorowości mniejszościowych są mniejszości narodowe, których w szczególności dotyczą przytoczone wyżej przepisy prawa międzynarodowego. W odróżnieniu od mniejszości etnicznych, których wyodrębnienie nastąpiło na podstawie kryteriów kulturowych (najczęściej języka lub wyznania), istnienie mniejszości narodowych

---

⁶ Międzynarodowy pakt praw obywatelskich i politycznych, https://www.amnesty.org.pl/wp-content/uploads/2016/04/Miedzynarodowy_Pakt_Praw_Obywatelskich_i_Politycznych.pdf (dostęp: 20.06.2024).

⁷ Organizacja Narodów Zjednoczonych, Deklaracja praw osób należących do mniejszości narodowych lub etnicznych, religijnych i językowych, <https://libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/onz/1992b.html> (dostęp: 20.06.2024).

wynika z przyczyn politycznych. Są to bowiem części narodów, które zamieszkują zwarte terytoria poza granicami własnych państw.

Obecność mniejszości narodowych najczęściej wynika z dwóch rodzajów przyczyn: demograficznych lub politycznych. W pierwszym przypadku chodzi o napływ do danego państwa migrantów i inne procesy demograficzne, których skutkiem jest zwiększanie się populacji obcego pochodzenia. Kontynuacja tych procesów w dłuższej perspektywie może doprowadzić do stopniowego wypierania ludności rodzimej z części terytorium państwowego a nawet do całkowitej zmiany etnicznego oblicza kraju. Mniejszości narodowe ukształtowane w efekcie procesów demograficznych wykazują zazwyczaj dużą prężność i tendencje do ekspansji, co niejednokrotnie bywało powodem poważnych problemów politycznych. Jeśli chodzi o drugą kategorię wyjaśniającą powstawanie mniejszości narodowych, są to zmiany przebiegu granic, polegające na aneksji części narodowego terytorium przez inne państwo lub rozbiór, czyli podział państwa narodowego na części włączane do mocarstw zaborczych. Mniejszości narodowe uformowane na skutek procesów politycznych to części danego narodu, które w pewnym momencie znalazły się poza granicami własnego państwa i zmuszone są akceptować funkcjonowanie w ramach obcego państwa, o ile nie zdecydują się na emigrację. W przeciwieństwie do mniejszości narodowych powstałych w wyniku procesów demograficznych, rzadko wykazują one demograficzną prężność i liczebność ich zazwyczaj maleje na skutek asymilacji jak i emigracji. Do tej właśnie kategorii mniejszości narodowych należą społeczności węgierskie będące przedmiotem niniejszej rozprawy.

Henryk Chałupczak i Tomasz Browarek (1998, s. 14), przedstawiając definicję mniejszości narodowej, uwzględniają cztery determinanty:

- zamieszkiwanie na terytorium danego państwa oraz posiadanie jego obywatelstwa,
- odróżnianie się od reszty populacji zamieszkującej dane państwo cechami językowymi, etnicznymi, religijnymi lub kulturowymi,
- pozostawanie w faktycznej mniejszości (przede wszystkim liczebnej) w stosunku do reszty ludności tego państwa,
- posiadanie subiektywnej woli bycia mniejszością, głównie poprzez kultywowanie swojej odrębności i prezentowanie w obrębie państwa swoich aspiracji, a także dysponowanie trwałymi formami integracji.

W tym miejscu warto byłoby odnieść do regulacji prawnych dotyczących mniejszości narodowych, jakie występują w poszczególnych państwach. Jest to o tyle istotne, że na Węgrzech termin ten jak również pojęcie „obywatelstwa” było niedawno zmodyfikowane. Autor pisał o tym dokładniej w części metodologicznej pracy poruszającej motyw Trianon w

polityce historycznej węgierskich partii politycznych po 1989 roku (Jach-Chrzęszcz, 2020, s. 80-81). Jak zauważa, zasadniczym źródłem definicji mniejszości narodowej w Polsce jest ustawa z 6 stycznia 2005 roku (Dz.U. 2005 nr 17, poz. 141) o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz języku regionalnym⁸. Na Węgrzech termin mniejszości narodowej pierwotnie po zmianie ustroju definiowała ustawa o obywatelstwie z 15 czerwca 1993 roku (1993. évi LV. törvény a magyar állampolgárságról). Po zdobyciu w 2010 roku władzy przez koalicję FIDESZ-KDNP pojęcie mniejszości narodowej zostało znowelizowane. Konstytucja Węgier z 18 kwietnia 2011 roku dokładnie porusza kwestie węgierskiej mniejszości zamieszkującej poza granicami kraju. Zgodnie z art. XXIX i aktualnie obowiązującą definicją: „Narodowości żyjące na Węgrzech współtworzą państwo, a każdy obywatel węgierski, bez względu na przynależność narodowościową, ma prawo do swobodnego wyrażania i zachowania swej tożsamości”. Prowadząc dalszą analizę Ustawy Zasadniczej⁹ należy zwrócić uwagę na zapis, iż „Węgry, mając na uwadze spójność jednolitego narodu węgierskiego, ponoszą odpowiedzialność za los Węgrów żyjących poza granicami kraju, wspomagają przetrwanie i rozwój ich wspólnot, popierają ich dążenia do zachowania węgierskości, realizację ich praw indywidualnych i wspólnotowych, ich pomyślność na rodzimej ziemi, a także stymulują ich współpracę wzajemną oraz ich współpracę z rodakami w kraju”. Powyższy zapis w sposób jednoznaczny potwierdza, iż węgierskie mniejszości narodowe zamieszkujące w państwach sąsiadujących z Węgrami mają konstytucyjną gwarancję określonego wsparcia ze strony sprawujących w danym czasie władzę, której działania będą miały na celu między innymi zachowanie węgierskości.

W zgodności z obowiązującymi na Węgrzech zapisami konstytucji, powstała klasyfikacja węgierskich mniejszości narodowych zamieszkujących państwa ościennie. Jest ona dziełem zespołu badawczego Instytutu Mniejszości Narodowych w Centrum Doskonałości Węgierskiej Akademii Nauk, którego kierownikiem jest Bárdi Nándor. W obszernym artykule dokonał on wraz z zespołem badawczym podziału węgierskich mniejszości narodowych w oparciu o stopień ich przywiązania do węgierskich wartości narodowych (Bárdi, 2013). Grupa pierwsza, do której zakwalifikowana została społeczność węgierska zamieszkująca austriacką prowincję Burgenland charakteryzuje się jedynie przywiązaniem do lokalnych cech. Pozostałe czynniki tj. język czy świadomość etniczna – identyfikacja z narodem węgierskim,

---

⁸ Ustawa z dnia 6 stycznia 2005 r. o mniejszościach narodowych i etnicznych oraz o języku regionalnym, prawo.sejm.gov.pl/isap.nsf/DocDetails.xsp?id=WDU20050170141 (dostęp: 20.06.2024).

⁹ Ustawa Zasadnicza Węgier z 2012 r., libr.sejm.gov.pl/tek01/txt/konst/wegry2013.pdf
https://www.parlament.hu/documents/10181/63638860/Elemzes_2022_Karpat_medence_magyarsaga.pdf/ba8eabe9-b4e3-53b6-e3a3-83d8b4a63b3d?t=1657529597781 (dostęp: 20.06.2024).

występuje na stosunkowo niskim poziomie. Grupę drugą, którą stanowi węgierska mniejszość zamieszkująca Chorwację oraz Słowenię, cechuje częściowe przywiązanie do narodu węgierskiego, co bezpośrednio przekłada się na świadomość pochodzenia i znajomość języka węgierskiego (posługiwanie się przede wszystkim węgierskim językiem mówionym). Trzecia grupa węgierskich mniejszości, która zostanie dokładniej przedstawiona w kolejnych rozdziałach, charakteryzuje się bezpośrednim związkiem czy też przywiązaniem do narodu węgierskiego, często związanym z poczuciem wspólnoty narodowej. Ta grupa obejmuje społeczność węgierską mieszkającą w Rumunii, na Słowacji i Ukrainie oraz w Serbii. Zgodnie z założeniem jednej z hipotez badawczych, zarówno w opinii polskiej oraz węgierskiej reprezentatywnej grupy respondentów, to właśnie w tych krajach (gdzie przywiązanie do narodu węgierskiego jest najwyższe spośród wszystkich państw sąsiadujących z Węgrami), prawa węgierskiej mniejszości narodowej są najbardziej naruszane lub niewystarczająco chronione.

Oprócz pojęć związanych z narodowością, w rozprawie wykorzystana będzie także nazwa geograficzna, która powszechnie znana jest tylko na Węgrzech, zaś w innych językach nie posiada odpowiedników, także w polskim. Jest to jednak nazwa ważna, gdyż jest ona przydatna do charakterystyki obszaru badań. Chodzi o węgierskie wyrażenie Kárpát-medence, którego najlepszym polskim odpowiednikiem jest Basen Karpacki. Basen Karpacki jest terytorialnie tożsamy z Królestwem Korony Św. Stefana i stanowi geograficzny odpowiednik idei Wielkich Węgier. Ponieważ obejmuje on obszary bardzo zróżnicowane pod względem morfologicznym i strukturalnym¹⁰, potrzeba było kilku wieków ewolucji, by różnorodne jednostki zostały połączone w jedną całość. Czynnikiem łączącym jest przede wszystkim system hydrograficzny – całość znajduje się w obrębie dorzecza środkowego Dunaju. Jeszcze w XIX wieku Imperium Habsburgów nazywano także Monarchią Dunajską. Tym, co w największym stopniu zdecydowało o rozpowszechnieniu pojęcia Basenu Karpackiego jest skład etniczny jego mieszkańców, a konkretnie obecność etnosu węgierskiego we wszystkich jego częściach. Ponadto, terytorium Basenu Karpackiego przez wiele wieków ulegało konsolidacji w ramach historycznego Królestwa Węgierskiego, także w ramach Cesarstwa Habsburgów. Jeszcze w XIX wieku cały ten obszar nazywany był Basenem Środkodunajskim (nazwa preferowana przez hydrologów), Panońskim (przez historyków i archeologów), podczas gdy w geografii najczęściej pojawiała się nazwa Basen Węgierski, co

---

¹⁰ Wewnątrz łuku karpackiego, oprócz obszarów nizinnych (Wielka i Mała Nizina Węgierska) przeważają tereny góryste. Są to elementy wewnętrznego, wulkanicznego łuku karpackiego okalające dno Basenu, a także liczne górotwory o charakterze zrębowym zlokalizowane w środkowej jego części.

było także wyrazem patriotyzmu węgierskich autorów (np. wielokrotnie cytowana publikacja Pála Teleki, 1934). Określenie Basen Karpacki było rzadko używane, głównie przez obcokrajowców (Hajdú, 2004). Jeszcze w 1940 roku pojawił się zarzut w stosunku do autorów zagranicznych, że stosując przymiotniki „karpacki” lub „dunajski”, chcą oni „ukryć prawa Węgrów” zajmowanych przez nich ziem (Bulla, 1940). Mimo to, w roku 1941 w Budapeszcie założone zostało naukowe pismo „Kárpát-medence”. Od tego momentu obszar Basenu uważany jest za strukturalną i naturalną całość, a „Kárpát” stało się synonimem „Magyar”. Basen Karpacki rozumiano jako węgierskie terytorium narodowe (Bulla, Mendöl, 1947), i to pomimo znacznego okrojenia terytorium państwowego Węgrów w 1920 roku oraz po II wojnie światowej. Debata na ten temat co jakiś czas odradza się na łamach węgierskich czasopism geograficznych (Hevesi, 2003; Scott, Hajdú 2022). W latach 2003-2015 publikowana była seria wydawnicza „Regiony Basenu Karpackiego”, której inicjatorem i redaktorem był geograf z Pécs, Gyula Horváth (2003-2015). W geografii polskiej nie ma obecnie nazwy na oznaczenie Niziny Panońskiej wraz z otaczającymi ją terenami góorskimi położonymi wewnątrz łuku karpackiego. Sama Nizina Panońska (Węgierska) to jednostka fizycznogeograficzna, która na Węgrzech jest dzisiaj rozumiana jako odpowiednik terytorium Węgier sprzed zmian granicznych, jakie nastąpiły w konsekwencji Traktatu w Trianon. Basen Karpacki jako obszar obejmujący tereny średniowiecznego osadnictwa węgierskiego i terytoria wchodzące w skład pierwszego królestwa założonego przez Arpada i jego potomków, to najlepsze określenie terytorialnego zakresu przedmiotu badań niniejszej rozprawy.

II. NARODY ORAZ MNIEJSZOŚCI NARODOWE W BADANIACH GEOGRAFICZNYCH

1. Antropocentryzm w tradycji myśli geograficznej

W dziejach geografii jako nauki badającej zróżnicowanie obserwowane na powierzchni Ziemi, można wyróżnić okresy, w których akcentowano różne aspekty tego zróżnicowania. Były mianowicie momenty, kiedy najbardziej wpływowi przedstawiciele dyscypliny kierowali uwagę na biofizyczne elementy krajobrazu, tak jak w czasach Eratostenesa, Klaudiusza Ptolemeusza, czy w czasach nam bliższych w II połowie ubiegłego wieku w krajach zdominowanych przez Moskwę. Chociaż góry i skały, gleby, wody i roślinność zawsze stanowiły ważny przedmiot geograficznych zainteresowań, najwięcej uwagi na przestrzeni całych dziejów dyscypliny zwracano na te aspekty zróżnicowania powierzchni Ziemi, które wiążą się z obecnością ludzi. Badano stosowane przez nich sposoby gospodarowania, tworzone struktury społeczne, osiągnane przez poszczególne społeczności poziomy rozwoju ekonomicznego i technologicznego, a zwłaszcza studiowano, stanowiące czynnik wyjaśniający we wszystkich tych badaniach, pierwotne zróżnicowanie ludności wynikające z pochodzenia i cech kulturowych.

Ziemia jest więc wprawdzie kluczowym pojęciem geografii, którego ważność podkreślona jest w nazwie dyscypliny, ale już od czasów starożytnych wiadomo było, że nazwa ta nie całkiem odpowiada temu, czym zajmowali się geografowie. Ich prawdziwa rola polegała zawsze na poszukiwaniu odpowiedzi na pytania dotyczące zjawisk i procesów zachodzących na powierzchni Ziemi, zwłaszcza tych, które okazywały się ważne z punktu widzenia ludzkich społeczności. Chociaż sam Eratostenes, twórca słowa geografia, umiał poprawnie określić nawet wielkość globu ziemskiego, trudno było od niego wymagać, aby wytłumaczył przyczyny zmian poziomu wody w Nilu, które decydowały o losie egipskiego rolnictwa i całej gospodarki. Pytanie to nurtowało każdego mieszkańca Egiptu - od faraona po zwykłego fellacha. Wszyscy pragnęli wiedzieć, co jest źródłem zjawiska od którego zależy produkcja żywności, a zatem przetrwanie ludności. Eratostenes nie wiedział skąd płynie Nil, więc odpowiedzi na to kluczowe dla przetrwania Egiptu nie znał. Ważne jest jednak to, że z powodu istotności zjawiska, badał je, rejestrując wyniki pomiarów. Badał wahania poziomu wody nie po to, by opisać rzekę, ale dlatego, że były one istotne z czysto ludzkiego punktu widzenia. Bo przedmiotem geografii nie jest Ziemia jako ciało niebieskie, planeta Układu Słonecznego, czy fenomen przyrody. W geografii Ziemia jest zawsze „siedzibą rodzaju ludzkiego” lub „światem człowieka” (por.

Hartshorne, 1959, s. 172; Wilczyński, 2011, s. 79). To dlatego starożytny geograf Strabon zamiast o Ziemi lub przyrodzie wypowiadał się o ekumenie (Koszek, 2015). Z tego samego powodu Waław Nałkowski nie pisał o samym Nilu, ale swoje studium poświęcone tej rzece zatytułował „Systemat Nilu i jego znaczenie”, a jego obszerna praca o Morzu Śródziemnym nosi tytuł „Znaczenie geograficzno-dziejowe Morza Śródziemnego” (Nałkowski, 1963, s. 135-183). Postawę tego wybitnego twórcy polskiej geografii wyraża najbardziej już sam tytuł jego najwcześniejszej pracy naukowej, który brzmi „Wpływ położenia geograficznego na charakter narodów, a stąd na działalność ich i rozwój oświaty, czyli w ogóle na historię” (Nałkowski, 1901). Podobne stanowisko w kwestii geografii zajmowali także twórcy geografii węgierskiej, a zwłaszcza János Hunfalvy, którego dorobek nosi silne piętno koncepcji Karla Rittera. Tak jak Ziemia u Rittera stanowić miała „zakład wychowawczy” ludzkości, tak obszary położone wewnątrz łuku karpackiego mają być objęte i zagospodarowane w ramach Królestwa Węgierskiego (Hunfalvy, 1863).

Dominacja tematyki kulturowej (zwłaszcza społeczno-ekonomicznej) w geografii, z czym trudno zgodzić się licznym badaczom uznającym geografę za naukę przyrodniczą,¹¹ wynika z faktu, że w nauce badającej zróżnicowanie powierzchni Ziemi, to człowiek jest elementem dynamicznym. Fakt ten podkreślano szczególnie w klasycznym okresie rozwoju naszej dyscypliny. Zwolennikami antropocentrycznego nurtu w geografii, który obecny był także w geopolityce, byli m.in.: w Niemczech Fryderyk Ratzel i Alfred Hettner (1927), we Francji Paul Vidal de la Blache (1922) i cała plejada jego uczniów, a w Wielkiej Brytanii John Halford Mackinder (1904). Ratzel podjął ważną próbę systematycznej analizy dynamiki relacji między społeczeństwami a zamieszkiwanymi przez nie ziemiami, budując tym samym filary geografii politycznej. Paul Vidal de la Blache z kolei zakładał, że społeczeństwo stanowi klucz dla rozumienia zarówno tradycyjnego świata lokalnego oraz regionalnego. W jego pracach pojawia się również spojrzenie na funkcję systemów symbolicznych, które budują więzi łączące mieszkańców. Zaliczamy do nich chociażby regionalny język, wyznawana religia czy zasoby miejscowej wiedzy praktycznej i symbolicznej. Humanistyczna szkoła geografii regionalnej Vidala miała istotny wkład dla rozważań o miejscu człowieka na Ziemi (Buttimer, 1971). Co warto podkreślić, działalność naukowa tego okcytańskiego badacza, a później jego uczniów, Emmanuela de Martonne’a, Alberta Demangeona, Luciena Gallois i Jeana Brunhesa została doceniona przez francuskie władze, które nominowały wyżej wymienionych uczonych do

---

¹¹ Zgodnie z klasyfikacją nauk przyjętą przez Ministerstwo Nauki, aż do roku 2018 geografia stanowiła dyscyplinę w dziedzinie nauk przyrodniczych. Sytuacja taka trwała od roku 1949, czyli niemal 70 lat, co tłumaczy popularność takiego stanowiska wśród polskich geografów.

składu francuskiej delegacji geografów doradzających w pracach przygotowawczych komisji terytorialnych w okresie negocjacji pokojowych jakie miały miejsce po zakończeniu I wojny światowej w Wersalu, Saint-Germain-en-Laye, Neuilly-sur-Seine, Sèvres i Trianon (Górny, 2013 s. 134). Wysłunięcie człowieka na pierwszy plan w badaniach to także cecha twórców geografii polskiej, zwłaszcza Eugeniusza Romera. Geografia jest dla Romera nauką, która „...śledzi relacje jakie zachodzą między dziedzinami naturalnymi a historycznie ujawnionymi formami organizacji życia ludzkiego [...], jest nauką sposobu czy sztuki życia na ziemi” (Romer, 1926, s. 186). Eugeniusz Romer był ekspertem delegacji polskiej na konferencję wersalską.

2. Tematyka narodowościowa w geografii okresu międzywojennego

Po I wojnie światowej temat narodowości stał się jednym z priorytetów w badaniach geograficznych. Rozpadły się trzy wielkie, wielonarodowe imperia, tureckie, austro-węgierskie i rosyjskie i na mapie Europy pojawiły się nowe jednostki. Zasady, na podstawie których ta rekonstrukcja polityczna została dokonana, wydawały się oczywiste - zawarte były one w doktrynie Wilsona. Wdrożenie zasady samostanowienia narodów pozwoliło wprowadzić pewne problemy rozwiązać, ale wywołało nowe. Rozwiązania wprowadzone na poziomie państw zwykle odtwarzały te same problemy na niższym poziomie skali i często w bardziej bolesny sposób. Gdy samostanowienie narodów zostało uznane jako wiodącą zasadę moralną, na której powinny opierać się państwa narodowe, pojawił się problem wdrożenia tej zasady na poziomie subregionalnym. Jasna na pierwszy rzut oka zasada doprowadziła z jednej strony do fragmentacji europejskiego systemu politycznego, a z drugiej pozbawiała wiele grup prawa do samostanowienia. Ekstremizm prawicowy okresu międzywojennego z powodzeniem wykorzystywał rozbudzone dzięki doktrynie Wilsona nastroje: Hitler skutecznie oddziaływał na świadomość Niemców spoza Rzeszy, budując w ten sposób poparcie dla swojej ekspansjonistycznej polityki, a Mussolini umacniał swoje wpływy w Południowym Tyrolu przez zmianę struktury etnicznej regionu.

Ideą mającą największy wpływ na myślenie strategiczne pokolenia okresu międzywojennego jest zaproponowana w 1904 roku przez sir Johna H. Mackindera koncepcja Heartlandu, która została rozwinięta w publikacji książkowej pt. *Democratic Ideals and Reality* (1919). Brytyjski geograf podjął próbę wyjaśnienia relacji między obszarami, na których rozgrywały się najważniejsze wydarzenia dziejowe. Zgodnie z jego koncepcją, która zyskała rangę politycznej doktryny, los kraju uzależniony jest od kategoryzacji jego położenia. Węgry

tymczasem kategoryzowane były zgodnie z koncepcją pochodzącą z Niemiec jako państwo leżące w "Europie Środkowej". Było konsekwencją nie tylko przesunięcia „umownej” wschodniej granicy Europy za Ural, ale przede wszystkim wynikało z interesów geopolitycznych Niemiec, dążących do stworzenia rozległej strefy wpływów gospodarczych, obejmujących głównie kraje słowiańskie, bałtyckie, a także Węgry. Strefę tę nazwano Mitteleuropą i chociaż jest to jedynie wyraz niemieckich dążeń i koncepcja czysto geopolityczna, w bardzo wielu publikacjach słowo Mitteleuropa i jego językowe odpowiedniki traktowano jako nazwę geograficzną (tab. 2). Zwyczajowi temu hołdują nawet niektórzy współcześni autorzy, co można traktować jako wyraz wyjątkowej pozycji klasycznej geografii niemieckiej, a zwłaszcza wielkich wpływów politycznych i gospodarczych Niemiec w krajach Europy Wschodniej.

Tab. 2. Zasięg „Europie Środkowej” (1914-1939) w koncepcjach wybranych badaczy

Państwa Europy Środkowej*	Koncepcja według:				Udział w koncepcjach (%)
	Naumanna 1915	Martonne'a 1923	Wirsinga 1931	Ancela 1936	
Czechosłowacja	+	+	+	+	100
Węgry	+	+	+	+	100
Austria	+	+		+	75
Polska	+	+	+		75
Rumunia		+	+	+	75
Niemcy	+	+			50
Prusy Wschodnie	+	+			50
Wolne Miasto Gdańsk	+	+			50
Jugosławia	+		+	+	50
Szwajcaria		+			25
Albania			+		25
Bułgaria			+		25
Estonia			+		25
Łotwa			+		25
Litwa			+		25

* w granicach państw z 1935 r.

Źródło: J. Wendt, 2022, za: F. Naumann, 1915; V.S. Cucu, 1992; G. Parker, 1997.

Problemy wynikające z istniejących rozbieżności między przynależnością polityczną a strukturą narodowościową, obecne były w bardzo wielu państwach, co zostało zauważone m.in. przez geografów, a zwłaszcza twórców geopolityki. Bardzo często tematykę narodowościową wiązano z różnicami społecznymi i ekonomicznymi dzielącymi poszczególne grupy. Do wzorcowych prac tego typu w Polsce należy studium Eugeniusza Romera na temat

Polaków i Rusinów w Galicji Wschodniej (1919), wykorzystujące precyzyjne dane statystyczne, publikacja Romera i Lutosławskiego (1919), wyjaśniająca sytuację narodowościową w Galicji, a także obszerne studium Jana Czekanowskiego (1918) poświęcone stosunkom narodowościowym i wyznaniowym na Litwie i Rusi. O ile Eugeniusz Romer w swoich badaniach kieruje się w stronę geopolityki i nauki o cywilizacji, starając się sytuację narodowościową wiązać przyczynowo z polityką państw, Czekanowski łączy zróżnicowanie narodowościowe także z wynikami prowadzonych przez siebie badań antropologicznych (por. Romer, 1920; Wilczyński, 2018).

W tym czasie w geografii węgierskiej ukazało się bardzo wiele prac obrazujących zasięg węgierskiego osadnictwa na tle podziałów politycznych, jakie wprowadzono w wyniku traktatu zawartego w Trianon, który powszechnie uważa się za największą tragedię narodową Węgrów (por. Sima 2019). Wielu autorów przytaczało słynną mapę etnograficzną Basenu Karpackiego (czyli Ziemi Świętej Korony) z 1880 roku, której autorem jest Ferencz Réthey (1880). Rozmieszczenie grup narodowościowych dla celów traktatowych ukazał ponadto najbardziej znany geograf i zarazem dwukrotny premier Węgier w okresie międzywojennym, graf Pál Teleki. Jego mapa stała się bardzo znana i wśród Węgrów była dokumentem krzywdy jaką wyrządzono im w Trianon. Mapy etniczne były dla badaczy węgierskich podstawą do koncepcji geopolitycznych. Autorem jednej z nich był Oszkár Jászi (1918), który proponował federację pięciu narodów, Czech, Austrii, Ilirii, Polski i Węgier, czyli Pentarchię. Miała ona wypełnić lukę powstałą po Mitteleuropie Naumanna i zarazem stanowić zaporę przeciwko panslawizmowi i germańskiemu imperializmowi. Koncepcję konfederacji wolnych narodów Basenu Karpackiego przedstawił także László Ottlik (1929). Skomplikowana sytuacja narodowościowa państw Europy Wschodniej ustanowionych po I wojnie światowej była także przedmiotem zainteresowań na Zachodzie, gdzie publikowano na ten temat raporty i obszerne, wielokrotnie później wznawiane studia (R.W. Seton-Watson, 1908; 1917; H. Seton-Watson, 1945).

Geograficzne położenie Węgier i decyzje podjęte podczas Traktatu w Trianon, miały bezpośrednie przełożenie na utworzenie nowych granic lądowych pomijających mniejszości etniczne, czego konsekwencje odczuwane są po dziś dzień. Amerykański geograf i członek rady ekspertów Isaiah Bowman po zakończonych obradach wydał pracę (1921), w której dokonał przeglądu sytuacji państw po I wojnie światowej. Przedstawił on między innymi kulisy obrad poprzedzających paryską konferencję pokojową, wielokrotnie wspominając o trudnościach związanych z tendencyjnością w stosowaniu obrazów kartograficznych, które miały zapewnić w trakcie obrad, przy ustalaniu terytoriów poszczególnych państw, przywileje

jednym narodom kosztem innych (Górny, 2018, s. 453). Trudności tych doświadczył zwłaszcza graf Pál Teleki. Jak w swoich zapisach wspomina brytyjski historyk i zwolennik węgierskich interesów, Carlile Aylmer Macartney, pomimo zaangażowania w latach 1918-1920 niemal wszystkich węgierskich geografów do opracowania materiałów naukowych potrzebnych węgierskiej delegacji na wyjazd negocjacyjny do Paryża (delegacja ta miała przy sobie obszerne mapy, statystyki czy opracowania historyczne), dialog umożliwiający zmianę założeń nie został z Węgrami nawet podjęty (Macartney, 1937, s. 481-482). Z pewnością dopuszczenie węgierskich geografów do dialogu i umożliwienie przedstawienia im racji związanych z zagrożeniem wynikającym z błędnie wyznaczonych granic pozostawiających węgierskie społeczności w innych krajach mogłoby przyczynić się do zmniejszenia sporów politycznych. Szczególnie, że Węgierskie Towarzystwo Geograficzne od czasów twórczości Rittera prowadziło zaawansowane badania, a Węgierska Akademia Nauk postanowiła przetłumaczyć (Jenő Pintér) na język węgierski i udostępnić społeczeństwu dzieło antropogeograficzne Ratzla z 1887 roku (Hajdú, 1998). W 1920 Teleki, jako ówczesny premier utworzył Katedrę Geografii Ekonomicznej i Politycznej pełniąc do 1938 roku funkcję profesora. Jego następcą był András Rónai, który w badaniach geograficzno-politycznych na pierwszym planie umieszczał teorię i historię granic, możliwości rozwiązania kwestii narodowościowych, a także podstawowe kwestie geografii politycznej oraz problemy Europy Wschodniej. W swojej politycznej analizie geograficznej opublikowanej w 1939 r. Rónai przedstawił wyczerpującą i szczegółową ocenę dorobku Ratzla w zakresie geografii politycznej i jego oddziaływania na Węgrzech (Rónai, 1939). W dużej mierze Rónai geografę polityczną zdefiniował w ślad za Ratzlem: „Geografia polityczna zajmuje się państwem i działa na jego rzecz jako organizmu geograficznego, będącego jednym z czynników życia ziemskiego. Zaznacza, że państwo jest żywym organizmem, który ma swój początek, rozwój i wreszcie przemija” (Rónai, 1939). Antropocentryzm węgierskiej geografii szczególnie wyrażał się także w postawie Lajosa Lóczy. Był to geolog, znany badacz Tybetu, który po śmierci Jánosa Hunfalvy’ego (1888) przejął ustanowioną przez niego pierwszą węgierską katedrę geografii na Uniwersytecie Budapeszteńskim. Ze względu na swoją specjalizację preferował on w geografii badania przyrodnicze. Mimo to, wraz z Pálem Telekim uczestniczył w działalności instytucji mających na celu obronę terytorialnej integralności Węgier (Hajdú, 2004, s. 25). W imieniu Węgierskiego Towarzystwa Geograficznego wystąpili oni z głośnym apelem do towarzystw geograficznych świata, w którym zawarta jest proklamacja dotycząca ochrony terytorium historycznych Węgier (A Magyar Földrajzi Társaság..., 1918). Tłumaczy to obecność problemu węgierskiego w późniejszych publikacjach geograficznych w krajach zachodnich. O „naturalnej jedności”

Węgier (w rozumieniu całości obszaru zawartego wewnątrz łuku karpackiego) pisał m.in. Elizeusz Reclus, a Vidal de la Blache głosił „geograficzną osobowość” i indywidualność Basenu Karpackiego, ukształtowaną w ciągu tysiąca lat obecności Węgrów (Hajdú, 2004, s. 22)¹². Kiedy w wyniku traktatu w Trianon państwo węgierskie przestało być tożsame z Basenem Karpackim, geografowie węgierscy traktowali je jako sztuczny twór polityczny, uzasadniając takie stanowisko koncepcjami antropogeograficznymi pochodzącymi z Niemiec (Ratzel) lub Francji (Reclus, Vidal de la Blache), które były podejmowane przez tak wpływowych autorów jak Pál Teleki (1943) i leżały u podstaw wielu inicjatyw, takich jak ustanowienie sekcji antropogeograficznej w ramach Towarzystwa Etnograficznego w Szeged, gdzie powstało także czasopismo naukowe „Föld és Ember”, propagujące m.in. tematykę zasięgu żywienia węgierskiego na obszarze Basenu Karpackiego. Fakty te należy interpretować jako wyraz sprzeciwu węgierskich geografów wobec decyzji politycznych rozbijających jedność Węgier i skazujących duże części narodu na funkcjonowanie w charakterze mniejszości w obcych państwach.

3. Problemy zróżnicowania narodowego i etnicznego w geografii politycznej i geografii ludności po II wojnie światowej

Po II wojnie światowej antropocentryczne stanowisko propagowali czołowi przedstawiciele geografii amerykańskiej, m.in. Glenn Trewartha (1953), Richard Hartshorne (1959) i wielu innych. Jest to już okres, w którym pełnoprawne miejsce w systemie nauk geograficznych posiada geografia ludności (nazywana u nas także geografią zaludnienia). Obydwie stanowiły wyraz antropocentrycznej postawy badaczy. Ostatni z wymienionych badaczy sformułował dodatkowy argument na rzecz antropocentrycznego podejścia w geografii: „Indeed it is difficult to imagine how we could study the non-human features of the earth without thought of their significance to man” (Hartshorne, op.cit. s. 43). Mimo usamodzielnienia się i instytucjonalizacji geografii politycznej i geografii ludności, problematyka narodowościowa została zepchnięta na drugi plan. Nacjonalizm, który był istotną siłą w procesie dekolonizacji, na europejskiej scenie przestał odgrywać znaczącą rolę. W europejskiej geografii politycznej dominowała problematyka zimnej wojny i rozdzielania „żelazną kurtyną” Europy Zachodniej od Europy Wschodniej. Istotność problematyki narodowościowej w odbudowujących się ze zniszczeń wojennych państwach zachodnich była

---

¹² Pogląd Vidala nie miał wpływu na ekspertyzy przygotowywane przy udziale francuskich geografów uczestniczących w przygotowaniu traktatu w Trianon.

znikoma. Państwa te skoncentrowały się na zapewnieniu politycznej stabilności, pokoju i wzrostu gospodarczego, co miało służyć całemu społeczeństwu, bez względu na istniejące wewnętrzne podziały etniczne lub narodowościowe. Jednak, kiedy problemy związane z powojenną odbudową były w jakimś stopniu rozwiązywane, w Europie Zachodniej nastąpiło odrodzenie tzw. etno-regionalizmu (Hechter, 1975). Szybki rozwój nacjonalizmu szkockiego i podobnych ruchów w innych krajach okazał się niezgodny z nowoczesnymi teoriami, które przewidywały stopniowy zanik wszelkich sentymentów etnicznych. Całkiem inna sytuacja była w Europie Wschodniej, gdzie represyjne władze komunistyczne nie pozwalały na żadne konflikty etniczne wewnątrz państw. Rozpad Związku Radzieckiego, który oznaczał koniec obecności wojskowej ZSRR w państwach satelickich, przyniósł erupcję ruchów secesjonistycznych, czemu towarzyszył rozwój problematyki narodowościowej w geografii politycznej.

Równolegle rozwijała się geografia ludności, gdzie problematyka narodowościowa nie była w centrum uwagi, jednak subdyscyplina ta przyczyniła się znacząco do upowszechniania perspektywy antropocentrycznej. W geografii anglosaskiej powszechnie traktowano ludność i jej zachowania jako skumulowany efekt wszystkich możliwych czynników i zasadniczy przedmiot badań geograficznych (ang. an essential geographical expression), gdyż to ludzie stanowią najbardziej czuły i zarazem dynamiczny element krajobrazu, reagujący na wszelkie jego zmiany (Hooson, 1960). Tymczasem w Związku Radzieckim definiowano ludność jako główne ogniwo w systemie powiązań i wzajemnych oddziaływań istniejących w systemie przyrodniczo-ekonomiczno-demograficznym (Choriew, 1964; Kowalew, 1978). Chociaż amerykańskie i radzieckie koncepcje szły, paradoksalnie, w tym samym kierunku, w Polsce koncepcje antropocentryczne przyjmowane były z dużymi oporami, nawet w sytuacji, gdy antropocentryczne tezy Hoosona zostały przetestowane i zweryfikowane na podstawie modelu empirycznego z terenu Stanów Zjednoczonych Ameryki (Wilczyński, 1996). Wynikało to albo z obawy przed możliwością bycia oskarżonym o propagowanie amerykańskiej („burżuazyjnej”) metodologii, albo o naśladowanie radzieckich koncepcji formułowanych przez młodych uczonych, które w samym ZSRR spotkały się „ze zdecydowaną odprawą” ze strony czołowych badaczy.¹³

---

¹³ Tej zdecydowanej odprawy Choriewowi i innemu radzieckiemu geografowi, A.M. Kołotijewskiemu, udzielili W.W. Pokszyszewskij, J.G. Sauszkin, S.I. Bruk i inni, o czym informacja znajduje się w tym samym zeszycie PZLG, w którym zamieszczona jest cytowana wypowiedź Choriewa. Przyczyną „odprawy” jest szereg zarzutów Wobec poglądu Choriewa, który, jak napisano, „stoi już blisko rasizmu” (s. 50). Niebezpieczeństwo popadnięcia w rasizm jest więc uzasadnieniem „zdecydowanej odprawy” (Kostrowicki, red., 1964).

Po uznaniu geografii ludności za pełnoprawny element systemu nauk geograficznych, problematyka narodowa i etniczna znalazła się w każdym z trzech działów nowej subdyscypliny, które poświęcone były rozmieszczeniu, strukturze i dynamice ludności (por. Zelinsky 1966; Beaujeu-Garnier 1966; Kosiński 1967; Jagielski 1978). O ile wymieniona wyżej francuska autorka na zróżnicowanie kulturowe i rasowe ludności poświęciła niewiele miejsca, koncentrując się bardziej na strukturze zatrudnienia i migracjach, to podręczniki anglosaskie i polskie rozpatrują rozmieszczenie narodów i grup etnicznych w każdym z trzech wyróżnionych działów.

Ostatnie dekady ubiegłego wieku to okres wielkiego rozwoju badań dotyczących narodów oraz grup etnicznych i religijnych w Polsce. Czołowym przedstawicielem tego nurtu badawczego, który zyskiwał coraz większą popularność, był profesor byłej Wyższej Szkoły Pedagogicznej w Krakowie (obecny Uniwersytet Komisji Edukacji Narodowej), Andrzej Maryański. To jego wykłady przyciągały do gmachu przy ulicy Podchorążych studentów z Uniwersytetu Jagiellońskiego i innych krakowskich uczelni a wielką popularność zdobyła już w latach 60-tych jego monografia zatytułowana „Współczesne wędrówki ludów” (1966), gdzie wiele miejsca poświęcono także zmianom w zróżnicowaniu etnicznym poszczególnych regionów, jakie wiążą się z procesami migracyjnymi. W kolejnej dekadzie ukazała się „Ludność świata” (1977), gdzie wyeksponowana została problematyka zróżnicowania narodowego i etnicznego. Szczegółowe zróżnicowanie narodowościowe poszczególnych regionów świata Maryański zawarł w kolejnej książce „Narodowości świata” (1988). Problematyka narodowościowa została szczególnie uwzględniona także w licznych monografiach Maryańskiego poświęconych pojedynczym regionom i państwom.

W ciągu ostatnich trzech dekad tematyka narodowa i etniczna w geografii zyskała dużą popularność. Sprzyjała temu rosnąca mobilność ludzi oraz rozwijające się ruchy migracyjne oraz związane z nimi konflikty. Ukazało się w tym czasie bardzo wiele publikacji, w tym o charakterze encyklopedycznym, które przyczyniły się do wzrostu tej popularności. Bardzo dużą rolę odegrały także publikacje internetowe. O ile w poprzednich dekadach tematyka narodowościowa i etniczna kojarzyła się głównie z analizą statystyk, zwłaszcza po kolejnych spisach powszechnych, obecnie jest ona wiązana przede wszystkim ze stosunkami międzynarodowymi i konfliktami na tle etnicznym. Dlatego subdyscypliną geograficzną, która na równi z geografią ludności podejmuje temat narodowości jest geografia polityczna. W tradycyjnych podręcznikach tematyce narodowościowej poświęcony był jeden z głównych rozdziałów, w którym omawiana była struktura narodowa, etniczna i językowa ludności świata oraz problem migracji międzynarodowych (por. Barbag, 1974). Obserwując treść później

wydawanych podręczników nie sposób nie dostrzec stopniowej redukcji treści dotyczących narodów i grup etnicznych i wprowadzanie nowej problematyki, wynikającej z przyjętej przez autorów, nowoczesnej (czyli lewicowej) perspektywy (por. Otok, 2012; Rykiel 2006; Blacksell, 2008). Skłania ich ona do ograniczania tradycyjnych tematów związanych z podziałami narodowymi i zastępowania ich treściami związanymi z globalizacją, społeczną i ekologiczną sprawiedliwością (environmental justice), wykluczeniem społecznym i przejawami dyskryminacji, przy czym coraz rzadziej mówi się o dyskryminacji grup etnicznych lub religijnych. Ich miejsce zajęły m.in. kobiety, społeczności plemienne, imigranci, bezdomni oraz szczególnie propagowane mniejszości seksualne. Wydany ostatnio w Polsce obszerny podręcznik rosyjskiego autora Igora Okuniewa, nie nosi bynajmniej znamion lewicowej politycznej poprawności, jednak problematyka narodowościowa lub etniczna pojawia się w nim wyłącznie przy okazji omawiania rozwoju państw (Okuniew, 2021). Inaczej jest w geografii politycznej rozwijanej na Węgrzech.

4. Imperatywy etno-polityczne w powojennej geografii węgierskiej

W okresie komunistycznym geografia węgierska, zdominowana przez subdyscypliny fizycznogeograficzne, nie podejmowała problemu mniejszości węgierskich poza granicami ani nie starała się wznawiać tematu Basenu Karpackiego jako geograficznej całości. Publikacje geograficzne podejmujące temat węgierskich mniejszości poza granicami były nieliczne i zredagowane w bardzo pojednawczym tonie, akcentując „wzajemne zrozumienie” i współpracę transgraniczną (Bulla, Mendöl, 1947). Po roku 1948 nastąpiła pełna reorientacja w duchu internacjonalizmu radzieckiego. Podręczniki i monografie ukazywały okrojone Węgry¹⁴ jako państwo wolne od problemów wynikających z historycznych losów, międzyetnicznych napięć, a zwłaszcza pomijające traumatyczne doświadczenia Trianon (por. np. Pécsi, Sárfalvi, 1960). Sytuacja ta zmieniła się w sposób radykalny w latach 80-tych, a zwłaszcza po roku 1989, kiedy ujawnił się wielki, wcześniej tłumiony politycznie, popyt na literaturę dotyczącą Basenu Karpackiego i mniejszości węgierskich żyjących poza granicami okrojonych Węgier, roli tego państwa w przeszłości i perspektyw na przyszłość. Imperatywy etno-polityczne i kwestia reintegracji Basenu Karpackiego stała się znowu ważna, i to zarówno w badaniach geograficznych jak i w bieżącej polityce (Hajdú, 2018). Pojawiły się liczne publikacje geograficzne, w tym artykuły, monografie, mapy, materiały edukacyjne, publicystyka polityczna, stanowiące kontynuację narracji sprzed II wojny światowej.

---

¹⁴ Postanowienia układu w Trianon odnośnie terytorium państwa węgierskiego zostały potwierdzone w 1947 r.

Ich nadrzędnym celem było sformułowanie naukowych argumentów uzasadniających dążenia do reintegracji Basenu Karpackiego jako wieloetnicznego terytorium zdominowanego przez Węgrów. Akcentowano jego jedność cywilizacyjną (Hajdú, 2004) i konieczność przywrócenia pokojowej współpracy między narodami w ramach koncepcji sąsiedztwa (węg. Szomszédtság) (Berend, Ring, 1986). Pojawiły się opracowania wyrażające nadzieję na harmonijne współzycie, odrodzenie i rozwój węgierskich społeczności w państwach ościennych (Nahimi, 1992). Geografowie węgierscy wzmogli wysiłki badawcze w celu wykazania jedności Basenu Karpackiego w oparciu o deterministyczny model ratzłowski, co miało uzasadnić przywrócenie pierwotnych granic Węgier (Balogh, 2021; Keményfi, 2016), wspierając się na koncepcjach przedwojennych, m.in. Gyuli Prinza (1936) i Andrása Rónai (1943). Geografia węgierska odpowiedziała w ten sposób na oczekiwania 2,5 mln Węgrów zamieszkujących w państwach ościennych. Do węgierskiej legislacji powróciła także wzbudzająca nadzieje Węgrów nazwa Basenu Karpackiego, np. w szeroko komentowanej w mediach Ustawie z roku 2000 w sprawie Upamiętnienia Państwa Świętego Stefana i Świętej Korony. Jak bardzo ważne dla węgierskiego społeczeństwa jest zachowanie pamięci o dawnym Królestwie świadczą tłumnie obchodzone coroczne uroczystości 20 sierpnia, w rocznicę koronacji Św. Stefana z dynastii Arpadów, podczas których tysiące ludzi zebranych w centrum Budapesztu po obydwu stronach Dunaju, w patriotycznym uniesieniu wykonują m.in. hymn Seklerów. Idea 1000-letniego Królestwa rezonuje na poziomie codziennego życia, poprzez częste przywoływanie wspomnień i obrazów przeszłości, w czym geografowie również uczestniczą (Antonsich, Szalkai, 2014). Basen Karpacki ukazywany jest jako obszar „węgierskiego przeznaczenia”, łatwo definiowalny geograficznie teren rozwoju węgierskiego osadnictwa i kultury. Lajos Für (2012) podkreślał integracyjną rolę Węgrów w historii Basenu Karpackiego, podczas gdy László Gulyás (2012) chciał wykazać, że podział tego obszaru był pogwałceniem jego utrwalonej przez wieki spójności, i był wymuszony geopolitycznymi interesami mocarstw, które dążyły do stworzenia na obszarze dawnego Imperium Habsburgów jednorodnych etnicznie państw. W wielu publikacjach ukazywano Basen Karpacki jako element europejskiej struktury regionalnej, analizując jednocześnie geopolityczne wpływy Niemiec, Francji i Wielkiej Brytanii w regionie oraz panujące w nim relacje międzyetniczne (Romsics, 2005; 2013). Wielu autorów wskazuje na możliwości konsolidacji narodowej Węgrów i restauracji jedności Basenu Karpackiego w warunkach integracji europejskiej i rozwoju współpracy transgranicznej (Banai, Lukács, 2010; Duray, Kulcsár, Szász 2016; Demeter, 2020). Akcentując kluczową rolę Węgier w procesie reintegrowania Basenu Karpackiego, odbudowy dobrosąsiedzkich stosunków i rewitalizacji ekonomicznej, rozwijano m.in. projekt wzmocnienia funkcjonalnego sieci miast

węgierskich, jaka istniała przed II wojną światową. Węgierska sieć osadnicza stanowić ma, w myśl tych projektów, główny czynnik rekonstrukcji Basenu Karpackiego jako ekonomicznie i kulturowo zintegrowanego obszaru w warunkach rozwoju bliskiej współpracy między państwami Basenu (Hardi, Hajdú, Mezei, 2009). W obliczu wielu napięć etnicznych, socjokulturowych, ekonomicznych i politycznych, nadzieje na osiągnięcie „duchowej bezgraniczności” wszystkich Węgrów wiązane są z rozwojem nowego dialogu, którego celem byłoby ponadto stworzenie nowych ram dla współpracy gospodarczej i międzykulturowej w celu przezwyciężenia dziedzictwa przeszłości oraz skutków marginalizacji i peryferyjności gospodarczej (Baranyi, 2006). W ten sposób kwestia narodowościowa znalazła się w centrum badań geograficznych dotyczących Basenu Karpackiego (Frisnyák, 1996; Dövényi, 2012). Wykonano wiele studiów nad dynamiką ludności i zmianami struktury narodowościowej, zawierających także kartograficzne obrazy zachodzących przemian. Duże znaczenie miała redagowana przez Gyulę Horvátha seria zatytułowana „Regiony Basenu Karpackiego” (2003-2011). Wielką rolę w odbudowie idei Basenu Karpackiego odegrały studia nad mniejszościami węgierskimi wykonane pod kierownictwem Károly Kocsisa, dyrektora Instytutu Geograficznego w Budapeszcie należącego do Hun-Res, czyli Węgierskiej Sieci Badawczej (Kocsis, 1990; Kocsis, Kocsisné Hodosi, 1991; 1998; Kocsis, Tátrai, 2013).

Duże znaczenie dla rozwoju badań mają najnowsze węgierskie publikacje kartograficzne Instytutu Badań Geograficznych Węgierskiej Akademii Nauk. W publikacji „Hungary in Maps” jaka się ukazała w 2009 roku pod redakcją Károly Kocsisa i Ferenc Schweitzera, oprócz map i towarzyszących im opracowań tekstowych poświęconych Węgom w aktualnych granicach politycznych, zamieszczono mapę etniczną Basenu Karpackiego, ukazującą m.in. szczegółowy zasięg obszarów zamieszkałych przez Węgrów (Kocsis, 2009, s. 11). Warto zauważyć, że jest to pierwsza mapa w dużej skali zamieszczona w tej publikacji. Oprócz serii map historycznych ukazujących granice węgierskiej państwowości od roku 1000, znajduje się tak jeszcze znakomicie opracowana kartograficznie mapa fizyczna, stanowiąca tło wszystkich kolejnych obrazów zawartych w publikacji (Keresztesi, Kocsis, Schweitzer 2009, s. 40-41). O jednostce fizycznogeograficznej stanowiącej zarazem region etno-geograficzny i geopolityczny, jakim jest Basen Karpacki, nie zapomnieli twórcy największego dotychczas węgierskiego dzieła geograficznego, jakim jest 4-tomowy Narodowy Atlas Węgier (określany za pomocą skrótu MNA, czyli Magyarország Nemzeti Atlasza)¹⁵. Tom poświęcony zagadnieniom geografii społeczno-ekonomicznej ukazał się w 2021 roku. Ta monumentalna

---

¹⁵ Tom noszący podtytuł „Natural environment” ukazał się w roku 2018.

publikacja jest efektem zbiorowego wysiłku Węgierskiej Akademii Nauk, Sieci Badawczej Loránda Eötvösa (Eötvös Loránd Kutatási Hálózat) oraz Instytutu Geograficznego Centrum Badania Astronomii i Nauk o Ziemi (Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont). Prezesem Rady Redakcyjnej jest Károly Kocsis, który wraz z Patrikiem Tátrai (2021, s. 70-71) przejął odpowiedzialność za rozbudowany rozdział VI.3, pt. „Ethnicity, Language”. Zamieszczono w nim m.in. informacje o strukturze etnicznej Węgier do roku 2016 oraz znakomite mapy etniczno-językowe Basenu Karpackiego za lata 1910 i 2011, oraz mapa ukazująca procentowy udział osób posługujących się językiem węgierskim w zaludnieniu gmin i miejscowości Basenu Karpackiego.

Wraz z rozwojem badań geograficznych po roku 1989 następowały polityczne decyzje władz w Budapeszcie, które wykazywały dużą wrażliwość na kwestię reintegracji Basenu Karpackiego i zagadnienia związane z obecnością społeczności węgierskich w państwach ościennych. Już w 1992 roku powstało Rządowe Biuro do Spraw Węgierskich Mniejszości za Granicą, którego celem są działania na rzecz poprawy losu tych mniejszości i poprawa warunków komunikacji i współpracy między nimi a Macierzą. W roku 2019 natomiast w ramach Węgierskiej Izby Handlowej powstała Izba Promocji Biznesu dla Basenu Karpackiego, a także Forum Węgierskich Przedstawicieli Basenu Karpackiego, którego celem jest promocja interesów węgierskich i wykorzystanie możliwości wynikających z integracji europejskiej.

III. DZIEJE WĘGIERSKIEGO TERYTORIUM ETNICZNEGO

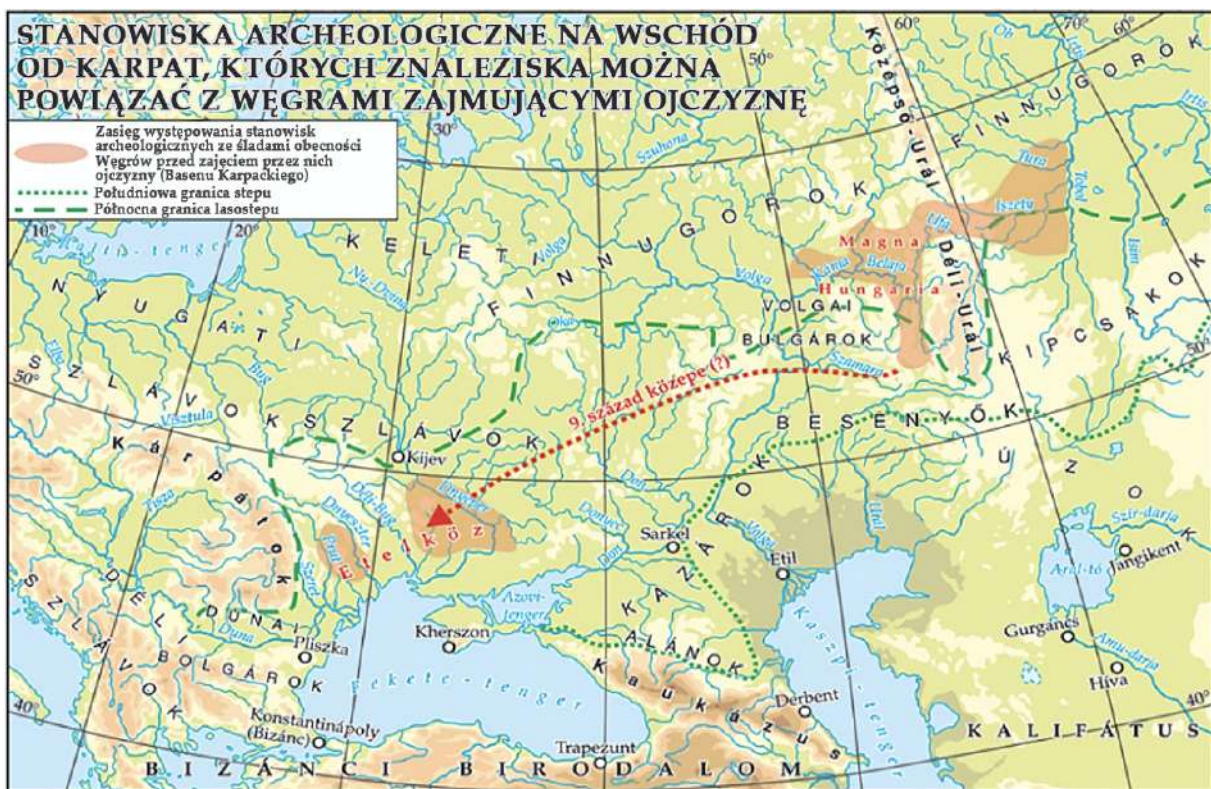
Wacław Felczak, uznany badacz stosunków polsko-węgierskich w książce pt. *Historia Węgier* (1983, s. 10), zwraca uwagę na konieczność rozróżnienia pojęcia państwa węgierskiego „historycznego” od „współczesnego”. To pierwsze było państwem wielonarodowym podległym władzy królów węgierskich, symbolizowanym wspólną koroną węgierską. „Współczesne” Węgry to państwo ograniczone terytorialnie w 1920 roku podczas Traktatu w Trianon, które w przeciwieństwie do Węgier „historycznych” z jednej strony są państwem etnograficznie jednolitym, z drugiej pod względem politycznym i administracyjnym scentralizowanym. Zasadniczą różnicą między dawnymi i dzisiejszymi Węgrami jest ich zasięg terytorialny. Okrojenie obszaru historycznego Królestwa Węgierskiego, jakie nastąpiło w wyniku wspomnianego wyżej traktatu spowodowało, że tylko część ludności węgierskiej znalazła się w obrębie nowego państwa węgierskiego. Bardzo liczne grupy Węgrów zostały odcięte od ojczyzny nowo nakreślonymi granicami politycznymi i stały się mniejszościami w państwach należących do innych narodów. Rozległe obszary historycznego Królestwa, które od średniowiecza były zasiedlone przez ludność węgierską, są administrowane przez obce państwa, co jest niejednokrotnie sprzeczne z wolą społeczności węgierskich, jak i z interesem węgierskiego państwa, co może doprowadzić do konfliktów tych społeczności z władzami państw, wpływając negatywnie także na stosunki międzynarodowe.

Podstawą do zrozumienia obecności ludności węgierskiej poza granicami Węgier jest historia tego narodu. Jego pochodzenie jak i prahistoria nie jest w pełni rozpoznana. Co więcej, pomimo zakwalifikowania przez językoznawców współczesnego języka węgierskiego do grupy ugrofińskiej, nadal nie jest w pełni znana pierwotna lokalizacja ludów ugrofińskich.

Felczak uważa, że około 3000 p.n.e. kolebką ludów ugrofińskich był obszar między Jeziorem Aralskim a Uralem lub Góry Sajańskie na pograniczu Syberii i Mongolii (Felczak, 1983, s. 15). Około pierwszego tysiąclecia p.n.e. ludy ugryjskie rozmieszczone w zakolu Wołgi trudnią się rolą i hodowlą bydła stopniowo zaczęły przejmować koczowniczy tryb życia od ludów irańskich (Scytów i Sarmatów). Proces ten dokończony został w pierwszym tysiącleciu naszej ery, kiedy Prawęgrzy nawiązali związki z ludami bułgarsko-tureckimi. Połowa tysiąclecia to kolejno czas z poddaństwa Hunom, Awarom tureckim i bułgarskim Onogrom i Chazarom. Ci ostatni zgodnie z bizantyjskimi źródłami, na które powołuje się Felczak (s. 16) ustanawiali nad plemieniem przywódców ludu o nazwie „Magyar”, co dosłownie znaczy

węgierski, a Magyarország to od 2012 roku¹⁶ oficjalna nazwa państwa węgierskiego (Takács, 2015). Podczas trzech wieków niewoli chazarskiej Węgrzy przejęli od tego ludu sporo umiejętności organizacyjnych, a także zdolności militarnych, które zostały wykorzystane w walkach wyzwoleniczych datowanych na IX wiek. Pomimo zwycięstwa, Węgrzy nie osiedlili się na swoich pierwotnych ziemiach, a pod naporem Pieczyngów - koczowników tureckiego pochodzenia (w połowie IX wieku), zajęli krainę zapisaną w źródłach greckich jako „Atelkuzu”, co odpowiada obszarowi zlokalizowanemu między Dniestrem, Dnieprem, Seretem oraz Prutem nazywanym w języku węgierskim „Etelköz” – „Kraj Rzek” lub „Międzyrzecze” (ryc. 1) (Skrukwa, 2016, s. 158).

Ryc. 1. Zajęcie Etelköz

Źródło: Nagy, Sudár i Petkes, 2014.

Obszar ten stał się miejscem licznych konfliktów wojennych. W tym czasie Węgrzy poznawali kulturę Słowian, ale także nawiązywali sojusze - przede wszystkim z Bizancjum. Osłabienie węgierskich sił spowodowane przegraną wojną z carem bułgarskim Symeonem, zostało

¹⁶ W latach 1989-2011 Magyarország.

wykorzystane przez Pieczyngów i tym samym doszło do kolejnego wyparcia Węgrów z zajmowanych ziem – tym razem z Etelköz dalej na zachód.

Ryc. 2. Ekspansja Węgrów z Etelköz na zachód

Źródło: Turk, 2022.

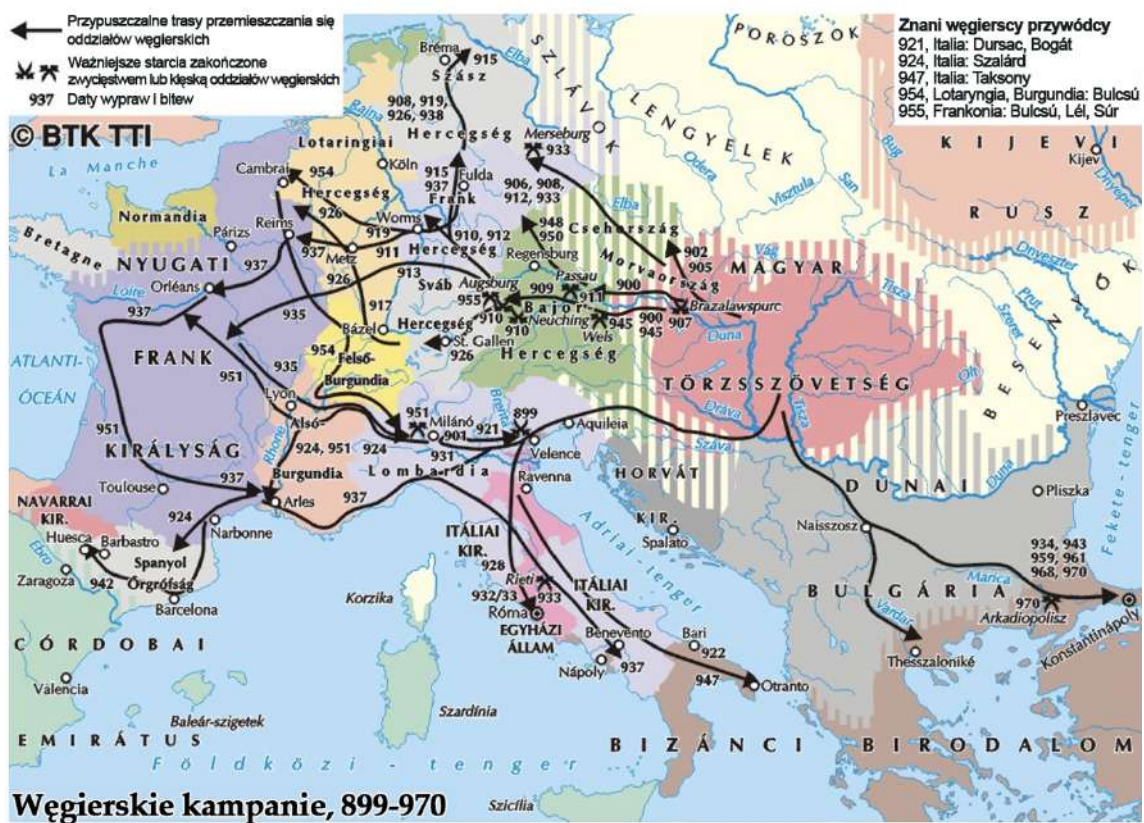
Oficjalnie początki znane jako Honfoglalás, a więc zajęcia ojczyzny czy też zasiedlenia historycznej Panonii datuje się na rok 896 n.e. (Kovacsics, 1997). Zgoda jaką Węgrzy uzyskali od Wielkich Moraw umożliwiła rozpoczęcie procesu osiedlania się między środkową i górną Cisą a Dunajem, a przeprawa doliną Dolnego Dunaju i Aluty przez Karpaty Wschodnie oraz Przełęcz Werecką¹⁷ odbyła się w trzech wielkich grupach w czteroletnim przedziale czasowym - w 896 roku¹⁸ pod wodzą Arpada wraz ze strażą przednią, następną przewodzoną przez Kála

¹⁷ Z okazji uczczenia 1100. rocznicy przejścia Węgrów przez Karpaty na Przełęczy Wereckiej powstał pomnik. Co więcej, w tym miejscu doszło 16 marca 1939 roku do spotkania wojsk polskich i węgierskich z okazji ustanowienia wspólnej granicy, która powstała poprzez zajęcie przez Królestwo Węgier Karpaty-Ukrainy. Niedługo po tym wydarzeniu, parlament węgierski przyłączył Ruś Zakarpacką do Węgier.

¹⁸ Niektóre źródła początek Honfoglalás (zajęcia ojczyzny), a więc zasiedlenia przez Węgrów historycznej Panonii datują na rok 895 r. (patrz ryc. 2), z kolei najnowsze badania nie wykluczają, iż grupy Węgrów pojawiały się na tych terenach stopniowo, począwszy od lat 60. XIX wieku. Niemniej w niniejszej pracy przyjęta została data 896 r. zgodnie z teorią Miklósa B. Szőke (2014, s. 31-42).

(899 r.) oraz Kursána (900 r.) - do tego czasu Węgrzy występowali jako sojusznicy Wielkich Moraw w walce z Bawarią (Zawistowska, 2012, s. 55). Jak zauważył Borys Płonka (2018, s. 11-13) w obszernej pracy poświęconej węgierskim stosunkom demograficzno-etnicznym, około roku 900 proces osiedlania się Węgrów nad środkowym Dunajem i Cisą zakończył się podbiciem Kraju Zadunajskiego, Transdanubii i prawdopodobnie – co ważne z perspektywy niniejszej pracy - także Siedmiogrodu (węg. Erdély). Felczak (1983, s.17) jako jeden z głównych powodów umożliwiających stosunkowo dużą łatwość podboju i późniejszą asymilację ludności słowiańskiej wymienia dysproporcję ludnościową – zgodnie z szacunkami liczba przybyszów sięgała 400 000 przy dwukrotnie mniejszej (200 000) Słowian.

Ryc. 3. Węgierskie wyprawy łupieżcze i powiększanie zasięgu terytorialnego

Źródło: Bácsatyai, Nagy, 2020.

Mimo, iż w IX wieku Węgom nie udało się na północy przedostać przez puszcze bukowe, których bronili Słowacy, z kolei na południu Kotliny nie powiodło się przekroczenie linii Dunaj-Sawa to należy podkreślić, że do tego czasu Węgom udało się stworzyć solidną bazę liczącą wiele zamków i osiedli (np. Wyszogród czy Ostrzyhom), co umożliwiło od początku X wieku organizację licznych wypraw łupieżczych ukierunkowanych na Europę Zachodnią i Bałkany.

Co należy już w tym miejscu zaznaczyć, Węgrzy jeszcze przed Honfoglalás uczestniczyli w wyprawach na Zachód Europy, szczególnie ekspansje te obejmowały Państwo Wschodniofrankijskie (lata 862 i 881), co zostało zaznaczone na ryc. 2. Wyprawy z początku X wieku z terenów zajętych podczas Honfoglalás umożliwiły jeszcze lepszą organizację wojskową, a także wdrożenie systemu identyfikacji, co pozwoliło w niedługim okresie narzucić wolę ludom zamieszkującym ziemie Basenu Karpackiego. Obok napływowych Węgrów na przełomie IX i X wieku zamieszkiwali tam Słowianie (Słowacy oraz Bułgarzy), Wołosi (Rumuni), Awarowie, Bawarowie, Gepidowie wraz z ludami latyńskimi oraz od X wieku Żydzi (Płonka, 2018, s. 14). Zanim jednak Węgrzy rozpoczęli ekspansję na zachód Europy przez pierwsze 7 lat X wieku koncentrowali się na walkach przeciwko Bawarii, które szczególnie się nasiliły po 904 roku, kiedy Bawarczycy zamordowali wspomnianego już wcześniej przywódcę węgierskiego Kursána. Do zniszczenia armii Luidpolda Bawarskiego doszło pod Bratysławą między 4 a 6 lipca w 907 roku. W tym czasie prawdopodobnie zmarł wódz Arpad przekazując swoim następstwom przywództwo (Nagy, 2007, s. 200-201). Jak można zauważyć na ryc. 3, trwający ponad pół wieku okres węgierskich wypraw obejmował terytorialnie niemal całą Europę od ziem niemieckich i państwa zachodnio frankijskiego, Pireneje, Alpy, Półwysep Apeniński aż po Cieśninę Bosfor. W międzyczasie pochody te zatrzymał m. in. Henryk I (bitwa pod Merseburgiem w roku 933), jednak kres łupieżczym wyprawom na Zachód i okres rozpoczynający organizację życia osiadłego Węgrów w Kotlinie Naddunajskiej dał cesarz Otton I w 970 roku po zwycięskiej bitwie pod Augsburgiem (Felczak, 1983, s. 19).

Przegrana oznaczała koniec podbojów i tym samym konieczność formowania państwa węgierskiego, które miało być otoczone, zwłaszcza od zachodu, strefami bezpieczeństwa. Strefe taką stanowiły m.in. obszary od dorzecza Mury (tereny włączonego przez Św. Stefana do Królestwa Węgierskiego regionu Prekmurje), przez Burgenland aż po okolice Bratysławy. Widoczna na mapie 4. nazwa „gyepű” oznaczała rozciągniętą, szeroką i zazwyczaj słabo zaludnioną strefę buforową wyposażoną w naturalne umocnienia (Zawistowska, 2012, s. 56-57). Od strony północnej i wschodniej „gyepű” stanowiły górzyste i silnie zalesione obszary Karpat (ryc. 4). Wraz z upływem czasu, Węgrzy zaczęli ulegać sławizacji. Doszło do tego między innymi za sprawą przejścia z gospodarki pasterskiej do rolniczej, gdzie ludność słowiańska miała znacznie większe osiągnięcia, przez co w języku węgierskim występują słowa nawiązujące do gospodarki rolnej mające pochodzenie słowiańskie (Felczak, 1983, s. 20).

Ryc. 4. Struktura narodowościowa Kotliny Panońskiej w połowie X wieku

Źródło: Płonka, 2018, s. 15, za: B. Halassy, 2012.

Potomek rodu Arpada i jednocześnie pierwszy historyczny władca państwa węgierskiego Gejza (Géza) w 974 roku przyjął chrzest początkując chrystianizację Węgier. Syn Gejzy i księżniczki siedmiogrodzkiej Sarolty, Stefan I Święty (Szent István) proces chrystianizacji Węgier dokończył i jako pierwszy węgierski władca został koronowany na króla (25 grudnia 1000 r. lub 1 stycznia 1001 r.). W trakcie swojego panowania zwiększył on terytorium Węgier oraz zjednoczył węgierskie plemiona w państwo feudalne. Było to możliwe dzięki zwycięstwom w ciężkich walkach z wodzami szczepowymi. Mowa tu przede wszystkim o zdobyciu terytorium Siedmiogrodu (około 1003 rok), którym władał brat jego matki, Gyula, jak również południowej części Transdanubii (Koppány) oraz ziemi dzisiejszego Banatu (Ajtonya). Stefan I po swojej koronacji powołał do życia organizację kościelną tworząc m. in. arcybiskupstwo w Ostrzyhomiu oraz biskupstwa w Veszprém i Kalocsa jak również na terenach zajętych (m. in. Gyulaféhervár, Pécs, Eger).

Ryc. 5. Organizacja kościelna tworzona przez Stefana I Świętego

Źródło: Tringli, Nagy, 2011.

W kontekście zmian terytorialnych warto zwrócić uwagę zarówno na zasięg terytorialny, podziały administracyjne jak również na wspomniane wcześniej strefy bezpieczeństwa „gyepu”, niezamieszkałe lub charakteryzujące się niskim stopniem zagęszczenia regionami wchodzącymi w skład terytorium Węgier oznaczonymi na mapie kolorem szarym. Systemy obronne sprawdziły się podczas bitew węgiersko-niemieckich, pokonanie Konrada II umożliwiło uformowanie zachodniej granicy między Węgrami a Cesarstwem Niemieckim (następnie Austrią) na rzece Litawie. Stefan I pod koniec swoich rządów docierając do granic Polski w Karpatach zajął dzisiejszą Słowację, na południu granicę państwa wyznaczała rzeka Drawa, z kolei na zachodzie Siedmiogród – prawdopodobnie zachodni, gdyż ze względu na brak źródeł trudno ustalić czy wówczas cały Siedmiogród wchodził w skład państwa węgierskiego (Felczak, op.cit, s. 25-26).

Po śmierci Stefana I, w państwie węgierskim nastąpiły bunty pogańskie oraz długotrwałe walki dynastyczne. Jak zauważa Płonka (2018, s. 16-17), pomimo braku bezpośrednich danych liczbę mieszkańców Węgier szacuje się na 1 do 1,5 miliona. Następuje wówczas stosunkowo szybki proces integracji wszystkich grup etnicznych, a trwałą odrębność zachowują jedynie Seklerzy w Siedmiogrodzie i Pieczyngowie na południowo-wschodnich krańcach monarchii. Byli oni tam osadzeni przez władców w celach obronnych na obszarach przygranicznych. Koloman Uczony sprawujący władzę w latach 1096-1116 przyłączył do Węgier Chorwację, a z końcem XII wieku Béla III oprócz odzyskania Sławonii, zdobył Belgrad i Nisz, prowadząc tym samym próby podboju Rusi Zakarpackiej (władzę tam ostatecznie

przejął w 1210 roku Benedykt). W wyniku rozbicia dzielnicowego za panowania króla Andrzeja II w 1222 roku uchwalona została tzw. Złota Bulla, którą często porównuje się do ustanowionej siedem lat wcześniej angielskiej Magna Charta Libertatum (Brodziński, 2002, s. 3). Następca Andrzeja, Béla IV na początku swoich rządów poniósł klęskę w bitwie na polach Mohu ulegając tym samym Tatarom, którzy doszczętnie zniszczyli kraj (Tóth, 2006, s. 64) i zgładzili prawie połowę populacji Węgier – zgodnie z szacunkami w roku wydania Złotej Bulli liczba ludności zamieszkującej Basen Karpacki wzrosła do dwóch milionów (z czego 1,52 mln stanowili Węgrzy), tak przy tych samych proporcjach stan ludności po najeździe tatarskim uległ zmniejszeniu o połowę – do poziomu między 1 mln a 1,2 mln (Halassy, 2012, s. 49). Trudności te doprowadziły do dezorganizacji państwa i wygaśnięcia dynastii Arpadów. Ich następcy – Andegawenowie przeprowadzili szereg reform, pierwszy król z tej dynastii Karol Robert zadbał przede wszystkim o wzmocnienie armii i kwestie gospodarcze mające na celu naprawę sytuacji w zniszczonym po ataku Tatarów państwie. Doprowadził między innymi do poprawy zarządzania finansami Królestwa Węgier (o ile pod koniec epoki Arpadów w królestwie istniało co najmniej 6 izb, Karol Robert stworzył dodatkowe izby zajmujące się biciem i wprowadzaniem w obieg nowych pieniędzy, jak również pobieraniem należności podatkowych).

Ryc. 6. Izby odpowiedzialne za zarządzanie finansami Królestwa Węgier w XIV wieku (przełom końca dynastii Arpadów i początku Andegawenów).

Źródło: Weisz, Nagy, 2024.

Kolejny Król, Ludwik Wielki przyczynił się do powiększenia obszarów Królestwa Węgierskiego początkowo wypierając Wenecjan z Dalmacji, następnie prowadząc wojnę z Neapolem i Bułgarią, kończąc na trwającej dwanaście lat (1370-1382) Unii z Polską. Kolejne dekady to trudny okres w historii Węgier. Z jednej strony za panowania Zygmunta Luksemburskiego doszło do utraty wielu zdobyczy Andegawenów – od Serbii, Dalmacji, Rusi Halickiej po zwierzchnictwo nad Mołdawią i Wołoszczyzną. Z drugiej, miała wówczas miejsce klęska polsko-węgierskiej armii w bitwie z Turkami w 1444 roku pod Warną. Co prawda uczestnik tej walki, przywódca siedmiogrodzki Jan Hunyadi w 1456 roku pokonał Turków pod Belgradem, jednak po jego śmierci nastąpiła na Węgrzech wojna domowa. Kolejne dekady nie były czasem ekspansji terytorialnych, a próbami ubiegania się o sukcesy czy próby nawiązania nowych sojuszy. Na początku XVI wieku mamy do czynienia z wojną chłopską, która prowadzi do destabilizacji państwa. Wykorzystują to w 1526 Turcy, którzy 29 sierpnia pokonali Węgrów, co doprowadziło do utraty samodzielności państwowej Węgier i tym samym podziału terytorialnego między Turcję a Habsburgów (Sroka, 2000, s. 125-126). Zależność lenną od Turcji otrzymało Księstwo Siedmiogrodzkie, a w 1549 roku Habsburgowie przyłączyli do siebie wschodnie ziemie byłego Królestwa (Górny, 2018, s. 18).

Okres ten jest niezwykle ważny, gdyż doprowadzi w niedalekiej przyszłości do sytuacji, w której ludność niewęgierska będzie stanowiła większość mieszkańców Basenu Karpackiego. Co w tym miejscu należałoby zaznaczyć, w okresie Honfoglalás aż do 1520 roku liczba ludności węgierskiej zamieszkującej Basen Karpacki zawsze była większa, aniżeli łączna liczebność pozostałych narodów. Na początku X wieku na około 600 tysięcy ludności regionu, Węgrzy stanowili 2/3. W roku 1240, kiedy ludność Basenu Karpackiego przekroczyła 2 mln, Węgrzy stanowili 1,52 mln (76%). W roku 1350 roku, wśród 2,5 mln mieszkańców regionu było 1,62 mln Węgrów (65%), a w roku 1450, przy 4,4 mln ludności, udział Węgrów wynosił 64% (2,8 mln) (Halassy, 2012, s. 39-63). Po pierwszych wiekach obecności węgierskiej w Basenie Karpackim, kiedy ich udział w zaludnieniu rósł, przyszedł czas, kiedy prężność demograficzna węgierskiego żywiołu znacząco spadła. W roku 1717, przy 4,6 mln mieszkańców udział Węgrów wynosił już tylko 43,5 %. Było ich o 800 tys. mniej niż w XV wieku (Halassy, 2012, s. 75). Główną przyczyną takiego stanu były liczne wojny, w których węgierska armia brała udział, a także zwiększająca się liczba migrantów – przede wszystkim Serbów (wzrost w 1717 roku o 125 % w zestawieniu z 1520 rokiem) i Rusinów (120 %). Siedmiogród, który od 1571 roku posiadał status księstwa w wieku XVI i XVII kontynuował pielęgnowanie tradycji państwowości węgierskiej (Kochanowski, 1997, s. 12). Ziemie te

zostały ostatecznie zjednoczone końcem XVII wieku przez Habsburgów, po czym władze w Wiedniu dostrzegły zmniejszanie się liczby ludności węgierskiej, dlatego zdecydowano o działalności osiedleńczej zgodnie z którą Rumunów osiedlano na terenie Siedmiogrodu, Serbów oraz Niemców w Baczce i Banacie. Rozpoczęte wówczas procesy utrzymują się do dnia dzisiejszego, ale szczególnie istotne były po 1867, kiedy to Węgry rozpoczęły prowadzenie własnej polityki etnicznej. Niewystarczające finansowanie węgierskich miast, jak również upadający handel to tylko niektóre powody, które skłoniły węgierskiego magnata Franciszka II Rakoczego do zorganizowania powstania antyhabsburskiego na początku XVIII wieku (Tucker, 2010, s. 692). Klęska powstania z lat 1703-1711 doprowadziły do kolejnych represji, jakie Wiedeń zdecydował nałożyć na Budę. Co więcej, po wypędzeniu Turków można zaobserwować zwiększenie się migracji wewnętrznych, szczególnie do okręgów wyludnionych co doprowadziło do pięciokrotnego wzrostu zaludnienia Wielkiej Niziny Węgierskiej w latach 1720-1787 (Płonka, 2018, s. 34). Dokładny stan obrazuje poniższa mapa wraz z tabelą.

Ryc. 7. Stosunki etniczne Królestwa Węgier w 1773 roku

Źródło: Katus, Nagy, 2024.

Tab. 3. Rozmieszczenie ludności Węgier w podziale na państwa współczesne zgodnie ze spisem z 1787 roku

Państwo	Liczba ludności	%
Węgry	2 681 595	31,5
Austria	182 963	2,1
Słowacja	1 926 703	22,6
Serbia, Chorwacja, Słowenia	1 016 166	11,9
Polska	21 582	0,3
Rumunia	2 489 530	29,2
Ukraina	206 941	2,4
Razem	8 525 480	100

Źródło: Płonka, 2018

Pod koniec XVIII wieku ujawniły się niepokoje niepodległościowe, zainspirowane po części wzorem rewolucji francuskiej oraz ideałami oświecenia, ale także wywołane zaostreniem polityki Habsburgów. Ten stan zaczął się zmieniać w 1791 roku, kiedy to Leopold II Habsburg zagwarantował nienarzucanie języka obcego Węgrom, jak również zapewnił o wprowadzeniu języka węgierskiego do programu szkół, co później spotkało się z krytyką pozostałych narodowości Korony Węgierskiej (Héjj, 2015). Sojusz pomiędzy węgierską szlachtą a dynastią Habsburgów utrzymywał się stosunkowo długo, a prawdziwą próbą stało się dla niego wkroczenie na Węgry wojsk napoleońskich (Kochanowski, 1997). Pomimo, że wraz z końcem rządów cesarza, władze Habsburskie decydowały się na pewne przywileje, tj. chociażby ustawa językowa umożliwiająca używanie języka węgierskiego w sądownictwie, węgierskie elity zdecydowały się wziąć udział w europejskiej Wiośnie Ludów. Wydarzeniem utrudniającym węgierskie powstanie było ogłoszenie 25 kwietnia 1848 roku przez Cesarstwo Austriackie konstytucji Pillersdorfa (niem. Pillersdorfsche Verfassung) zawierającej zapis: „Wszystkim ludom monarchii gwarantuje się nietykalność narodową i językową” (Snopek, 2003, s. 204). Wiedeń uzyskał poparcie od Serbów, Chorwatów, Rumunów i Słowaków, co przy sprzeciwie Węgier doprowadziło do nieporozumień między Węgrami a pozostałymi narodami. Między innymi powyższa sytuacja czy wcześniej wspomniane ustawy regulujące możliwość komunikowania się w urzędach doprowadziła do sytuacji, w której zaczęto zwracać uwagę na możliwość konfliktów o podłożu narodowościowym – taka sytuacja nie miała miejsca do końca drugiej połowy XVIII wieku. Powstanie mogło się zakończyć odzyskaniem przez Węgry niepodległości, jednak dzięki zawartemu porozumieniu Franciszka

Józefa z carem Mikołajem I i tym samym udzielenie przez Rosję pomocy doprowadziło do natychmiastowego stłumienia powstania i utrzymania władzy. Węgrzy utracili integralność ziem Korony Świętego Stefana, zlikwidowana została konstytucja, wprowadzono język niemiecki jako urzędowy, a na byłym premierze i trzynastu węgierskich generałach uczestniczących w powstaniu wykonano wyrok śmierci (Kochanowski, 1997, s. 18).

Niemniej jednak należy zwrócić uwagę, iż skutki Wiosny Ludów i co za tym idzie straty finansowo-terytorialne dla ówczesnych mocarstw były dotkliwe. Straty ekonomiczne, utrata sojuszy i wciąż zagrożone powstaniami terytoria skłoniły Franciszka Józefa do ustępstw, na które przystał w 1865 roku odwiedzając węgierską Budę. Kompromis, który zapoczątkował istnienie cesarsko-królewskiej, dualistycznej monarchii parlamentarnej został osiągnięty w 1867 roku. Obszar powstałej monarchii austro-węgierskiej wynosił łącznie 676 616 km² z populacją liczącą łącznie około 52,5 mln (Goworowska-Puchala, 1996, s. 26). Pomimo wspólnych instytucji oraz tej samej osoby panującej kraj tworzyły dwa odrębne państwa, całkowicie oddzielne od siebie pod względem administracyjnym (Batowski, 1982, s. 15). Różnice te uwidaczniały się na powstałych terenach tzw. Przedlitawii ze stolicą w Wiedniu (o powierzchni 300 006 km² z ludnością 28 571 934 osób), która należała do ziem austriackich oraz tzw. Zalitawii (o powierzchni 325 411 km² z ludnością 20 886 487 osób) ze stolicą w Budapeszcie, która należała do ziem węgierskich (ryc. 8).

Ryc. 8. Monarchia Austro-Węgierska w latach 1867-1918

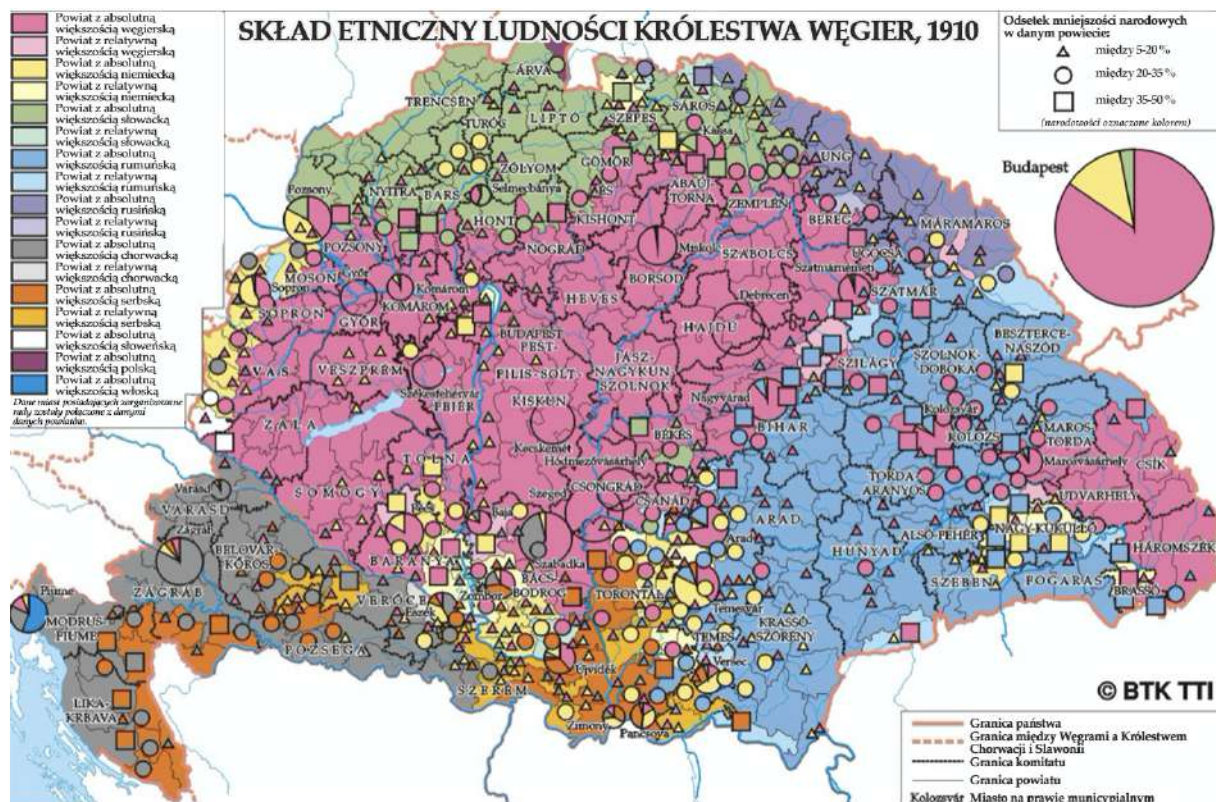
Źródło: Fónagy, Nagy, 2018

Zalitawia, w przeciwieństwie do Przedlitawii, nie została podzielona na kraje tylko na komitaty (Skowronek i Tanty, 2005, s. 457). Terytorium Zalitawii było niezwykle zróżnicowane etnicznie. Ze spisu sporządzonego w 1900 roku wynika, że z ponad 19,25 mln mieszkańców tej części monarchii Węgrzy stanowili mniej niż połowę, tj. 45,4% ogółu społeczeństwa (8742 tys.) (Kochanowski, 1997, s. 32). Rumuni byli drugą pod względem liczebności narodowością i stanowili 14,5% (2799 tys.). Udział pozostałych narodowości kształtował się następująco: Niemcy – 10,4% (2020 tys.), Słowacy – 8,7% (1670 tys.), Chorwaci – 5,4% (1048 tys.), Serbowie – 2,2% (429 tys.), Ukraińcy – 0,5% (99 tys.). Poza tym Słoweńcy wraz z pozostałymi grupami słowiańskimi niewymienionymi powyżej stanowili około procenta ogółu społeczeństwa (203 tys.), a inni, np. Włosi, 0,5% (95 tys.). Niewątpliwie tak bardzo zróżnicowany etnicznie region byłby dla Austrii regionem trudnym do zarządzania. Biorąc pod uwagę wcześniejszą część niniejszego rozdziału to można stwierdzić, że to Węgrzy najdłużej, bo tak naprawdę od X do początku XVI wieku sprawowali władzę na tych terenach. Austria, jednocząc się w monarchię z Węgrami, zrzekła się tym samym istotnej odpowiedzialności, która od tego czasu zaczęła ciążyć na państwie węgierskim. Jednak trwająca ponad 300 lat okupacja turecko-habsburska wiele utrudniła, gdyż pozostałe mniejszości podobnie jak Węgrzy przez ten czas rozwijały swoją tożsamość narodową. Uchwalona w listopadzie 1868 roku ustawa, zgodnie z którą „Wszyscy obywatele państwa węgierskiego mieliby tworzyć w sensie politycznym jeden niepodzielny i jednolity naród: naród węgierski” (Zdunek, 2018), która w praktyce oznaczała dalsze używanie języka węgierskiego jako urzędowego nie była przestrzegana w Serbii i na Słowacji. To doprowadziło do wielokrotnych osądzeni aktywistów tej narodowości, co więcej w 1907 roku wprowadzono Lex Apponyi, co oznaczało, iż węgierski miał stać się językiem nauczania w niewęgierskich szkołach (a nawet i w przedszkolach), dzięki czemu uczniowie mogliby opanować język urzędowy (Kaczmarek, 1999, s. 74). Skala „madziaryzacji” w Królestwie Węgier była zdecydowanie zauważalna: w 1850 roku na terenie późniejszego państwa węgierskiego mieszkało 4 418 000 Węgrów, na skutek przyrostu naturalnego w 1869 roku łącznie Węgrów było 5 628 000, w roku 1910 zaś (uwzględniając również przyrost naturalny) Węgrów było już 8 491 000 (Płonka, 2018, s. 100-101). Gdy prześledzi się analogiczne dane dla Słowacji i uwzględni dane z 1850 roku i spis z 1910, należy stwierdzić, iż straciła ona około 1 055 000 obywateli – głównymi tego powodami były emigracja, asymilacja i właśnie „madziaryzacja”. Tendencje te wprowadzone regulacjami prawnymi ograniczającymi swobody mniejszości etnicznych spotkały się potępieniem

działań Węgier ze strony Wielkiej Brytanii, która uważała, iż mniejszości te zasługują na samostanowienie (Bihari, 2016).

Należy w tym miejscu zaznaczyć, że węgierska polityka względem mniejszości narodowych zamieszkujących tereny tego kraju była prowadzona w nierównomierny sposób. Z jednej strony znajdowała się Chorwacja, która posiadała pewną autonomię, pośrodku byli Rusini, Niemcy, Żydzi, oraz Słowacy arystokraci, względem których prowadzono politykę asymilacji, a większość Rumunów, Serbów i Słowaków usiłowano w zauważalny sposób poddać „madziaryzacji”. Właśnie te trzy utworzone przez nich państwa – Rumunia, Jugosławia oraz Czechosłowacja – będą zaliczały się do państw Małej Ententy, które po zakończeniu pierwszej wojny światowej zyskały liczne terytoria wraz z węgierską społecznością i zobowiązały się do wspólnego przeciwstawiania możliwym próbom polegającym na rewizjonizmie terytorialnym (ryc. 9).

Ryc. 9. Obraz etniczny Zalatawii w 1910 roku

Źródło: Katus, Nagy, 2024.

Rosnące niepokoje na tle etnicznym, gospodarczym oraz militarnym w Europie, a także coraz większa niecierpliwość wielkich mocarstw zwiastowały nadejście konfliktu zbrojnego. Zabójstwo arcyksięcia Franciszka Ferdynanda postawiły Węgry w sytuacji, gdzie z uwagi na

związki z Monarchią Habsburską i utrzymanie dotychczasowych wpływów i ziem Zalitawii, do wojny (pomimo początkowych wątpliwości) premier Tisza przystąpił. Oczekiwany przez węgierskiego premiera krótki konflikt zbrojny znacznie się przedłużył, co więcej Czesi opracowali plan rozbicia monarchii, a Rumunia w zamian za otrzymanie nowych granic strategicznych poparła Francję i przystąpiła do wojny (Płonka, 2018, s. 105). Zgodnie z kalkulacjami Henryka Batowskiego (1982, s. 146-148), gdyby Austro-Węgry w 1916 roku zawarły pokój i zgodziły się na wszystkie stawiane im roszczenia terytorialne, to część Zalitawii bez ziem rumuńskich, serbskich, czechosłowackich, ukraińskich i serbskich, liczyłaby około 150 tys. km² i 11 mln ludności, co oznaczałoby stratę 45% terytorium i 40% ludności. Do prowadzenia pokojowych negocjacji z państwami Ententy dochodzi dopiero po śmierci Franciszka Józefa, który zmarł w listopadzie 1916 roku. Jego następcą Karol I Habsburg za pośrednictwem Sykrusa Parmieńskiego nawiązał w 1917 roku potajemny kontakt w sprawie kapitulacji z francuskim premierem Georgesem Clemenceau, o czym w 1918 roku dowiedzieli się przywódcy Cesarstwa Niemieckiego (Romsics, 1996, s. 28). To doprowadziło osłabioną militarnie i gospodarczo monarchię do dyplomatycznej kompromitacji uniemożliwiającej wcześniejsze rokowania, które mogłyby zmniejszyć wymiar strat etniczno-terytorialnych po zakończeniu I wojny światowej. Co więcej, cesarz Karol I Habsburg 16 października próbował uchronić przed tym monarchię wydając manifest, w którym zapowiedział przekształcenie monarchii w państwo związkowe, gdzie każda z narodowości zamieszkująca terytorium tego państwa miałaby suwerenny organizm państwowy (Pölöskei, 2001, s. 194-195). Czynniki takie jak przebieg wojny i złamanie frontu na Bałkanach, narastający kryzys gospodarczy prowadzący do rewolucji wskazywały, iż rozpad Monarchii jest kwestią czasu, a zwycięstwo osiągną siły Ententy. To z kolei spowodowało, iż państwa Małej Ententy uwzględniając wcześniej otrzymane obietnice nie były zainteresowane ani manifestem, ani dalszym dialogiem z Karolem I Habsburgiem. W obliczu rosnącego w siłę komunizmu i przewrotu bolszewickiego, 25 października 1918 roku Mihály Károlyi, przywódca Niepodległościowej Partii powołał niezależną od rządu Węgierską Radę Narodową (Károlyi i Kiss, 1965, s. 456).

28 października Czesi proklamowali powstanie państwa czechosłowackiego, do którego dwa dni później na wiecu w Turčianským Svätým Martinie akces zgłosili Słowacy (Kościelak 2010, s. 309). 29 października sabor (parlament) Królestwa Chorwacji i Sławonii ogłaszając niepodległość przyjmując deklarację, zgodnie z którą władza Habsburgów w Chorwacji dobiegła końca, opowiedział się za oderwaniem od Węgier Żupanii Medzimurskiej (Međimurja), najbardziej wysuniętego na północ komitatu Chorwacji. 31 października później Károlyi został premierem, a 11 listopada 1918 roku po zrzeczeniu się korony przez Karola IV

(I Habsburga), proklamował Węgierską Republikę Ludową obejmując tymczasowo funkcję prezydenta (Nagy, 1995, s. 124). Data ta w perspektywie niniejszej pracy jest o tyle istotna, że w tym samym czasie węgierski minister obrony w imieniu rządu podpisał porozumienie ustalające przebieg linii demarkacyjnej między Węgrami a Królestwem Serbii, by tydzień później Zgromadzenie Narodowe Słowian w Nowym Sadzie przyjęło oświadczenie o oderwaniu się od Węgier południowych hrabstw tj. Baranya, Bačka oraz Banat i przyłączeniu się do Królestwa Serbii (Zawistowska, 2012, s. 170-171). 1 grudnia 1918 roku w miejscowości Alba Iulia (węg. Gyulafehérvár) doszło do tzw. Wielkiego Zjednoczenia mającego na celu przyłączenie Siedmiogrodu do Rumunii. Region ten był najliczniej zamieszkiwany przez ludność węgierską, a także stanowił źródło istotnego dochodu ze względu na bogate złoża surowców naturalnych, a także licznych fabryk oraz kopalń. Pomimo, iż Wielka Brytania i Stany Zjednoczone były zwolennikami podziału Siedmiogrodu według kryterium etnicznego, co umożliwiłoby Węgrom zachowanie znacznie większego terytorium i liczniejszej społeczności, wszelkie decyzje przeniesiono na rozpoczynającą się początkiem roku 1919 konferencję pokojową (Slavicek, 2010, s. 37-40). Siedmiogród w całości znalazł się w granicach Rumunii w planach raportu określającego nowy podział terytorialny Węgier, który węgierskim władzom przedstawiono w marcu 1919 roku. Jakikolwiek odwołania utrudniła rewolucja, która wybuchła na Węgrzech 21 marca 1919 roku. Rząd lewicowy utworzył tego dnia Węgierską Republikę Rad (węg. Magyarországi Tanácsköztársaság), której rządy trwały 133 dni (Esti i Balog, 1984, s. 89). Z niepokojem na rozwój wydarzeń bolszewickich patrzyły państwa Ententy, których kolejne propozycje linii demarkacyjnej odrzucał nowopowstały rząd Béli Kuna. To doprowadziło do pełnoprawnego uruchomienia wojsk rumuńskich (opanowały dzisiejsze Satu Mare) i czechosłowackich, które stawiały opór siłom węgierskim na południu kraju. Te działania oczywiście szkodziły w budowie zaplecza negocjacyjnego z państwami zwycięskimi. Zdecydowanym przeciwnikiem Kuna był hrabia István Bethlen, który w Wiedniu powołał Komitet Antybolszewicki skupiający między innymi Pála Telekiego, który przygotowywał się do reprezentowania interesów państwa węgierskiego przed główną konferencją pokojową. Działalność Bethlena przyniosła oczekiwany rezultat i dzięki obaleniu rządów Béli Kuna na początku 1920 roku węgierskie Zgromadzenie Narodowe zdecydowało o przywróceniu monarchii, czemu w obawie przed powrotem Habsburgów sprzeciwiały się państwa Ententy. W tych warunkach delegacja, której przewodził Albert Apponyi wraz z takimi osobistościami jak István Bethlen i Pál Teleki udała się do Neuilly celem przedstawienia swoich racji i pertraktacji warunków przed właściwą Węgrom konferencją pokojową. Jak zauważa Ernő Raffay (1990, s. 113-114) pomimo licznych materiałów i prób

motywowania konieczności wprowadzenia postanowień uwzględniających także kwestie etniczne, delegacja węgierska powróciła do kraju ze świadomością, że przyjazd do Neuilly miał na celu wyłącznie zapoznanie się z warunkami narzuconymi Węgrom przez państwa zwycięskie i ze względu na trwającą już konferencję wszystko zostało już postanowione na podstawie podpisanych traktatów pokojowych i umów między poszczególnymi państwami. Na trzy miesiące przed podpisaniem Traktatu w Trianon regentem odtworzonego Królestwa Węgier został były dowódca floty Austro-Węgier Miklós Horthy, który w okresie poprzedzającym wyjazd delegacji do Paryża rozpoczął na Węgrzech działania mające na celu usunięcie wszystkich powiązań z rewolucją komunistyczną.

Apponyi pomimo przegranej rywalizacji z Horthym po raz kolejny przewodził węgierskiej delegacji, której 4 czerwca 1920 roku w pałacu Grand Trianon przedstawiono składający się z 14 części i 364 artykułów traktat. Co niezwykle ważne z perspektywy niniejszej pracy, część druga za pomocą punktów geodezyjnych w precyzyjny sposób określiła nowe granice Węgier z Austrią, Serbią, Chorwacją i Słowenią, Rumunią oraz Czechosłowacją. W następstwie tych postanowień Królestwo Węgier utraciło większość swojego terytorium na rzecz: Rumunii (103 093 km²), Czechosłowacji (61 633 km²), Królestwa Serbów, Chorwatów i Słoweńców (20 551 km²), Austrii (4020 km²), Polski (589 km²) i Włoch (21 km²) (Vizi, 2016, s. 9). Nawiązując do powyższego wątku dotyczącego Rumunii, należy zauważyć, że kraj ten zgodnie z postanowieniami z Trianon otrzymał 103 093 km² powierzchni, czyli dostał większe terytoria, niż pozostawiono samym Węgrom (92 963 km²) (Löökkös, 2000, s. 36-37).

W następstwie nieuwzględnienia kwestii etnicznych przy wyznaczaniu nowych granic poza granicami kraju znalazła się liczna mniejszość węgierska. W wyniku zmian terytorialnych Węgry utraciły 10 649,4 tys. mieszkańców, z czego według badań przeprowadzonych w 1910 roku blisko jedna trzecia (3 216,1 tys.) identyfikowała się z węgierską narodowością. Mniejszość ta, kiedy znalazła się poza granicami Węgier, stworzyła na terenach dzisiejszej Słowacji, Ukrainy czy Serbii skupiska przygraniczne. Na terytorium potrianońskiej Czechosłowacji znalazło się około 1 066 tys. osób deklarujących węgierską narodowość, w Królestwie Serbów, Chorwatów i Słoweńców – 458 tys., w Austrii – 26 tys., we Włoszech – 6,5 tys., oraz w Polsce – 240 osób. Rumunia decyzją układu z Trianon otrzymała rozległy obszar Siedmiogrodu, gdzie Węgrzy w liczbie 1 661 tys. stanowili najliczniejszą mniejszość narodową spośród wszystkich wymienionych powyżej państw (Vizi, 2016, s. 9).

IV. Siedmiogród

1. Procesy demograficzne

Region Siedmiogrodu z perspektywy poprzedniego wieku można uznać za jeden z najbardziej zróżnicowanych etnicznie obszarów nie tylko Basenu Karpackiego, ale całej Europy Wschodniej. Do połowy XX wieku obszar ten zamieszkiwały trzy główne i kilka mniejszych narodowości. Przeprowadzony w roku 1910 spis ludności wykazał w regionie 54% udział narodowości rumuńskiej, 32% węgierskiej oraz 11% niemieckiej (Kiss, 2019). Pierwszy spis powszechny w Rumunii odbył się w 1930 roku, zgodnie z którym liczba „potrianońskich” Węgrów wynosiła 1 423,5 tys. (Romsics, 1999). Zauważalny trend spadkowy rozpoczęła fala uchodźców oraz straty ludnościowe w następstwie I wojny światowej, a także rzeczywista oraz wymuszona zmiana tożsamości (Simsa, 2022). Niemniej w kolejnych dekadach liczebność węgierskiej mniejszości w Rumunii stale rosła, osiągając w 1977 roku poziom 1 713,9 tys. (Benő, 2005). Węgrzy utrzymywali większość w wielu ważnych miastach, takich jak Nagyvárad, Szatmárnémeti, Kolozsvár, Marosvásárhely (Kovács, Barna, 2021). Co więcej, pod naciskiem sowieckim w 1952 roku powstał Węgierski Region Autonomiczny Székelyföld, gdzie Węgrzy stanowili 77% populacji. Od początku lat pięćdziesiątych XX wieku rumuńscy przywódcy prowadzili politykę homogenizacji i w 1968 r. wspomniana jednostka administracyjna Székelyföld została zreorganizowana. Jej obszar podzielono na powiaty Maros, Harghita i Kovászna (Bottoni, 2008). Od lat 70-tych polityka Nicolae Ceaușescu spowodowała proces wymuszonej asymilacji, w wyniku czego nastąpiła trwająca do połowy lat 80-tych masowa emigracja (Novák, 2017). Zgodnie ze spisem powszechnym w 1992 roku liczba ludności węgierskiej w Rumunii wyniosła 1 625 tys., a dziesięć lat później zmniejszyła się o przeszło 10 % do poziomu 1 431,8 tys. (Tab. 4).

Tab. 4. Mniejszość węgierska w Rumunii w latach 1930-2002

Rok	Ludność Rumunii	Ludność Siedmiogrodu	Rumuni w Rumunii	Rumuni w Siedmiogrodzie	Węgrzy w Rumunii	Węgrzy w Siedmiogrodzie
1930	14,280,729	5,520,086	11,118,170 (77.85%)	3,189,537 (57.78%)	1,423,459 (9.96%)	1,349,563 (24.44%)
1956	17,489,450	6,218,427	14,996,114 (85.74%)	4,041,156 (64.98%)	1,587,675 (9.07%)	1,558,254 (25.05%)
1966	19,103,163	6,719,555	16,746,510 (87.66%)	4,559,432 (67.85%)	1,619,592 (8.47%)	1,597,438 (23.77%)
1977	21,559,910	7,500,229	18,999,565 (88.12%)	5,203,846 (69.38%)	1,713,928 (7.95%)	1,691,048 (22.54%)
1992	22,810,035	7,723,313	20,408,542 (89.47%)	5,684,142 (73.59%)	1,624,959 (7.12%)	1,603,923 (20.76%)
2002	21,680,974	7,221,733	19,399,597 (89.5%)	5,393,552 (74.69%)	1,431,807 (6.60%)	1,415,718 (19.60%)

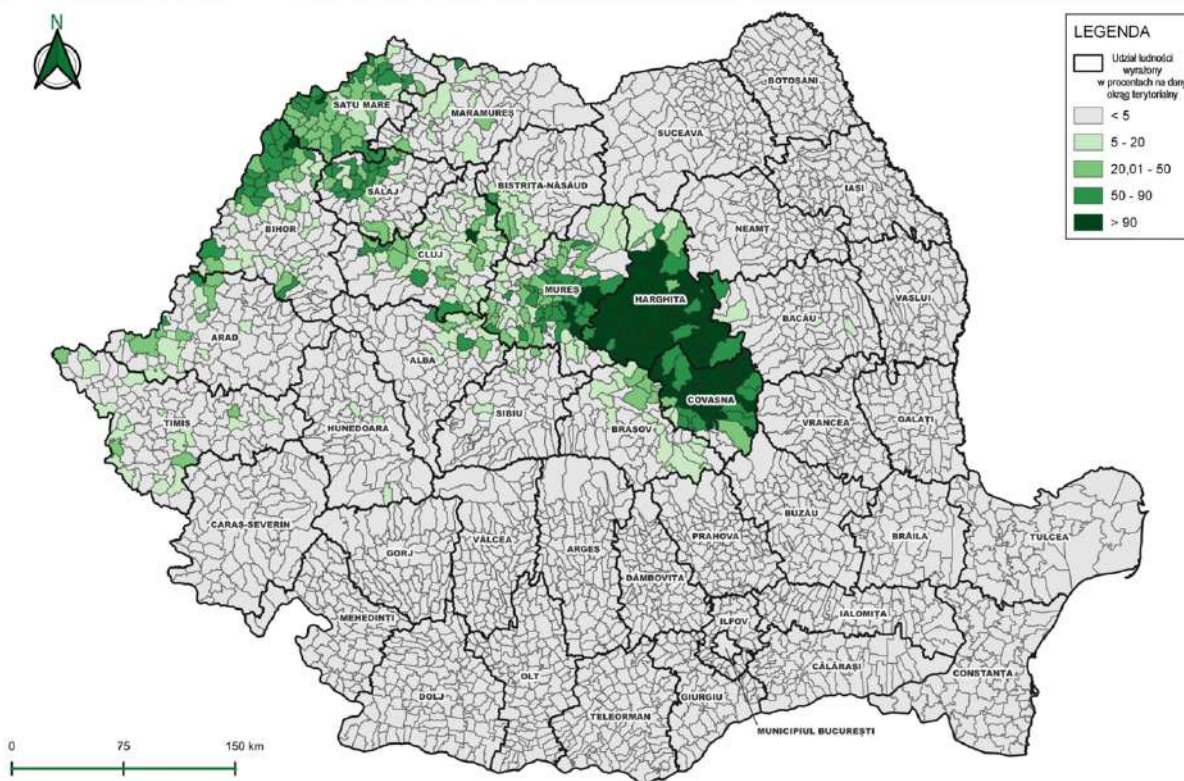
Źródło: Benő, Szilágyi, 2005.

Akcesja Rumunii do Unii Europejskiej w 2007 roku, a także wprowadzenie węgierskiej ustawy z dnia 26 maja 2010 roku upraszczającej tryb występowania o przyznanie węgierskiego obywatelstwa (Szymanowska, 2011) bezpośrednio przyczyniły się do spadku liczebności Węgrów w Rumunii. Spis powszechny przeprowadzony w 2011 roku dowiódł podtrzymanie trendu spadkowego węgierskiej społeczności do poziomu 1 227,6 tys. (Kocsis, Kocsis-Hodosi 2006, s. 241; Kocsis, Bottlik, Tatrai 2006, s. 197), a zgodnie z danymi opublikowanymi przez Narodowy Instytut Statystyczny w momencie spisu ludności stałej w 2021 roku narodowość węgierską zadeklarowało 1 002 151 osób (ryc. 10). Oznacza to, że od połowy ubiegłego wieku do 2022 roku liczebność Węgrów w Rumunii zmniejszyła się z 1,6 do 1,0 mln, a ich udział w zaludnieniu tego kraju spadł z ponad 9 do nieco ponad 5% (<https://insse.ro/cms/>). Krótko po opublikowaniu najnowszych danych demograficznych przez rumuński Narodowy Instytut Statystyczny, ten utrzymujący się trend spadkowy węgierskiej populacji w Rumunii został uzasadniony przede wszystkim zauważalnym procesem starzenia się społeczności węgierskiej¹⁹. Co więcej, wspomniany wcześniej rok 2007 i przystąpienie Rumunii do UE rozpoczął okres migracji społeczeństwa zamieszkującego ten kraj. Aktualny spis powszechny ukazał trwający proces powrotów do Rumunii społeczeństwa dotychczas mieszkającego poza

¹⁹ Veres V., 2023, Hogyan csökkent a magyarok száma Erdély megyéiben, ha az „ismeretlen” nemzetiségűekkel is számolunk?, <https://transtex.ro/best-of/2023/02/04/nepszamlalas-teruleti-adatok-romania-magyarok-csokkenese-veres-valer> (dostęp: 20.06.2024).

granicami, gdzie w znacznie większym stopniu do tego kraju powracają osoby deklarujące narodowość rumuńską (około 15%) przy 7% społeczności węgierskiej²⁰.

Ryc. 10. Udział ludności węgierskiej w jednostkach administracyjnych Rumunii według danych Narodowego Instytutu Statystycznego na rok 2021

Źródło: Recensământului Populației și Locuințelor, 2021, Harta Tabel 2.02.2 Pondere maghiari per UAT RPL2021, <https://www.recensamantromania.ro/rezultate-rpl-2021/rezultate-definitive/> (dostęp: 20.06.2024).

Jak dodaje były przewodniczący Demokratycznego Związku Węgrów w Rumunii Béla Markó, obok emigracji istotnym powodem zmniejszającej się populacji węgierskiej jest spadek liczby urodzeń, asymilacja, polityka wewnętrzna władz rumuńskich oraz brak wystarczającej edukacji przyczyniającej się do podtrzymania tożsamości narodowej wśród węgierskiej mniejszości²¹. Wyniki najnowszego spisu powszechnego w Rumunii pesymistycznie skomentowało Krajowe Stowarzyszenie Siedmiogrodzkich Węgrów (EMSZ) zwracając uwagę na powagę sytuacji, gdyż w ciągu dekady społeczność węgierska Siedmiogrodu utraciła jedną piątą populacji, a w ciągu trzech dekad prawie 40%, co oznacza spadek liczebności do poziomu lat pięćdziesiątych XIX wieku. Tym samym EMSZ wydało ostrzeżenie, iż jeśli nie zostaną

²⁰ Pethó T., 2023, Miért fogy az erdélyi magyarság?, <https://hang.hu/magyar-hang-plusz/miert-fogy-az-erdelyi-magyarsag-156656> (dostęp: 20.06.2024).

²¹ Markó B., 2023, Népszámlálás előtt és után. Érzelmes demográfia, <https://transtex.ro/best-of/2023/02/12/demografia-nepszamlalas-nepessegfogyas-erdely-marko-bela> (dostęp: 20.06.2024).

wprowadzone żadne zmiany hamujące powyższy trend, „tworząca niegdyś państwo siedmiogrodzkie społeczność może zakończyć ponad tysiącletnią historię”²².

Tab. 5. Liczba i odsetek ludności węgierskiej w powiatach na podstawie spisów powszechnych z 2011 i 2021 roku

Hrabstwa	Liczba Węgrów , 2011	Odsetek Węgrów , 2011	Liczba Węgrów , 2021 +	Odsetek Węgrów , 2021
Hargita	257 707	85,2%	232 157	85,7%
Maros	200 858	38,1%	165 014	35,6%
Kovászna	150 468	73,7%	133 444	71,8%
Bihar	138 213	25,3%	112 387	22,3%
Szatmár	112 580	34,7%	93 491	31,4%
Kolozs	103 591	15,9%	78 455	13,4%
Szilágy	50 177	23,3%	40 554	20,8%
Brassó	39 661	7,7%	28 221	6,0%
Arad	36 568	9,0%	25 731	7,0%
Máramaros	32 618	7,2%	23 153	5,7%
Temes	35 295	5,6%	21 285	3,9%
Fehér	14 849	4,6%	11 494	3,9%
Beszterce-Naszód	14 350	5,2%	11 049	4,1%
Hunyad	15 900	4,0%	9 180	2,9%
Szeben	10 893	2,9%	6 112	1,8%
Bákó	4 208	0,7%	4 561	0,9%
Bukarest	3 359	0,2%	2 168	0,2%
Krassó-Szörény	2 938	1,1%	1 424	0,7%
Többi megye összesen	3 390	0,8%	2 271	0,6%
Románia	1 227 623	6,5%	1 002 151	6,0%

Źródło: Romániai Magyar Demokrata Szövetség, 2023, 1,1 millió magyar lehet Romániában, <https://rmdsz.ro/aktualis/hirek/11-millio-magyar-lehet-Romaniaban> (dostęp: 20.06.2024).

W tym miejscu warto podkreślić, że oficjalnie opublikowane przez Narodowy Instytut Statystyczny dane za rok 2021 mogą być niedokładne, gdyż nie ustalono narodowości około 13% ludności kraju, czyli 2 mln 485 tys. osób. W lipcu 2023 roku na stronie Demokratycznego Związku Węgrów w Rumunii oszacowano, iż na podstawie opublikowanych wyników można przyjąć, że wśród około 2,5 miliona osób nieznaney narodowości znajduje się około 100 000 Węgrów. Oznacza to, że społeczność węgierska w Rumunii liczy około 1,1 miliona. Szacunki

²² Kiss G., 2023, Erdélyi Magyar Szövetség: drámai a magyarság lélekszámvesztése, <https://infostart.hu/kulfold/2023/01/02/erdelyi-magyar-szovetseg-dramai-a-magyarsag-lelekszamvesztese> (dostęp: 20.06.2024).

dotyczące obliczeń podkreślają również, że absencja w spisie była najprawdopodobniej niższa wśród Węgrów, przy czym ogólny odsetek osób, które wypełniły częściowo kwestionariusze lub wprowadzono je do rejestrów administracyjnych, wyniósł około 9% w porównaniu z wartością krajową wynoszącą 13%. RMDSZ z uwagi na liczne nieścisłości i błędne interpretacje publikowane w mediach oraz na forach społecznościowych zdecydował opublikować własne wyliczenia dla powiatów i osiedli zamieszkanym przez społeczność węgierską (tab. 5).

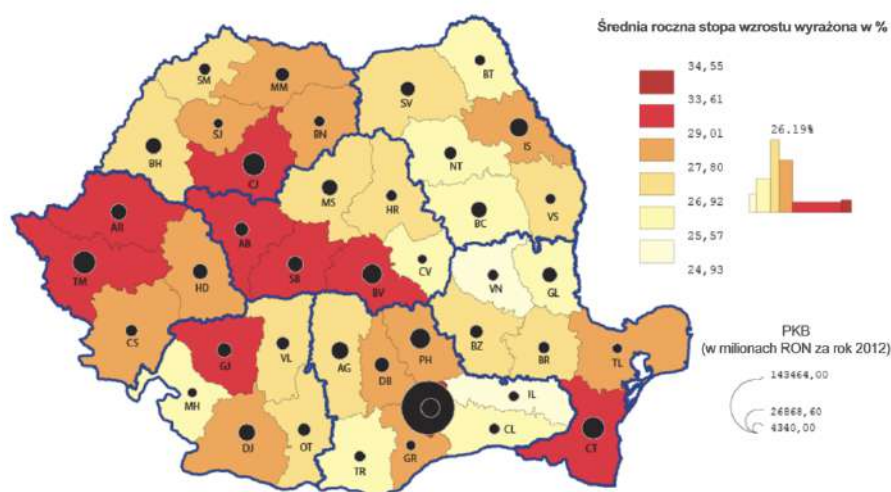
Zarówno odsetek jak i liczba Węgrów wykazują wyraźną tendencję spadkową we wszystkich (oprócz jednego) powiatach Siedmiogrodu. Przyczyn tego nasilającego się trendu należy upatrywać w niezbyt korzystnej sytuacji ekonomicznej, a także rosnącej mobilności i przemianami społeczno-kulturowymi.

2. Warunki ekonomiczne

Po upadku komunizmu Rumunia, podobnie jak inne kraje Europy Wschodniej, doświadczyła zmian społeczno-gospodarczych, które znalazły odzwierciedlenie we wszystkich sektorach działalności (od przejścia do gospodarki rynkowej i społeczeństwa opartego na wolności demokratycznej, po malejącą liczbę aktywnych zawodowo, rosnące bezrobocie, ryzyko ubóstwa i wykluczenie niektórych grup społeczno-zawodowych). Trwająca od ponad 1000 lat obecność węgierskiej społeczności na ziemiach Siedmiogrodu miała istotny wpływ na rozwój ekonomiczny Rumunii także po 1989 roku. Wielkie znaczenie przypisuje się węgierskiej przedsiębiorczości leżącej u podstaw prowadzenia przez Węgrów rodzinnych firm oraz gospodarstw. Siedmiogród posiada w szczególności stare tradycje uprawy zbóż, owoców i warzyw, a także hodowli zwierząt i produkcji wina. Obszary środkowej i północnozachodniej Rumunii zamieszkanym przez Węgrów są jednak pozbawione dużych zakładów przemysłowych, co ma bezpośrednie przełożenie na średnioroczne tempo wzrostu PKB po transformacji ustrojowej. Trudną sytuację pogłębił upadek faworyzowanego przez N. Ceaușescu przemysłu w okresie transformacji, co przy niedostatecznych kwalifikacjach lokalnej siły roboczej i słabo rozwiniętej sieci infrastruktury doprowadziło do zauważalnych dysproporcji pomiędzy regionami Rumunii. Jak zauważają badaczki Uniwersytetu w Iasi Raluca Ioana Horea Serban i Marinela Istrate (2016), największą tendencję wzrostu udziału w kształtowaniu krajowego PKB w latach 1995-2005 i 2005-2014 osiągnął region Bukareszt-Ilfov, przy stabilnym udziale regionów zachodnich (zamieszkanym przez Węgrów) i spadkowym udziale regionów wschodnich. Położone w centrum kraju powiaty zamieszkanym przez Węgrów wykazały bardzo niskie wskaźniki wzrostu PKB. Do najważniejszych czynników

mających wpływ na powyższe zmiany zalicza się działalność samorządów w okresie odejścia od gospodarki centralnej, obecność i możliwość pozyskiwania surowców mineralnych, umiejętność dostosowania się do zobowiązań nałożonych przez instytucje UE przed i po akcesji, a także możliwości pozyskiwania środków na inwestycje mające wpływ na rozwój regionów (Ryc. 11).

Ryc. 11. Średnioroczne tempo wzrostu PKB (%) Rumunii w latach 1990 – 2014

Źródło: Istrate, Horea-Serban, 2016.

Dysproporcje rozwojowe mierzone wskaźnikiem zatrudnienia okazały się w 2014 roku na tyle poważne, że w opinii analityków sytuacja wymagała podjęcia natychmiastowej interwencji. Dotyczy to w szczególności w północno-wschodnich regionów kraju, gdzie nastąpił największy spadek zatrudnienia (o ponad 20 punktów procentowych) (tab. 5).

Tab. 6. Zmiany wskaźnika zatrudnienia w Rumunii wg regionów (%) w latach 1990-2014

Region / Rok	1990	2000	2010	2014
Północny zachód	83.2	69.7	64.9	71.3
Część centralna	79.5	66.0	60.0	64.6
Zachód	82.0	67.0	63.6	70.4
Południowy zachód	84.3	68.5	58.0	63.0
Południowy wschód	79.3	60.8	53.3	68.8
Północny wschód	83.9	69.7	50.6	61.8
Południe - Muntenia	82.2	64.6	55.3	68.7
Bukareszt – Ilfov	81.6	59.0	78.5	71.2

Źródło: Istrate, Horea-Serban, 2016.

Celem zmniejszenia widocznych powyżej dysproporcji, zasugerowano, aby środki finansowe przeznaczone na rozwój Rumunii w latach 2014-2020 były przeznaczone na inwestycje umożliwiające wyrównanie poziomu zatrudnienia na poziomie ogólnokrajowym. Wspominana polityka wiązała się z wizją utraty wsparcia w postaci rumuńskich dotacji rządowych dla regionów wysoko rozwiniętych, w tym przede wszystkim zamieszkałych przez społeczność węgierską. Pod koniec drugiej dekady XXI wieku wsparcie dla regionów Rumunii środkowej i zachodniej zaczęło się zmniejszać, podobnie jak średnia wynagrodzeń węgierskiej społeczności zamieszkującej Rumunię względem społeczności rumuńskiej²³. W tych okolicznościach rząd w Budapeszcie zdecydował uruchomić program rozwoju gospodarczego obejmujący obszar Siedmiogrodu. W maju 2017 roku podczas konferencji prasowej w miejscowości Marosvásárhely (Târgu Mureș), podsekretarz stanu ds. Dyplomacji Strategicznej w Ministerstwie Spraw Zagranicznych i Handlu Magyar Levente ogłosił, iż na wzór modelu pomocy udzielonej Węgrom w Wojwodinie oraz na Zakarpaciu, wsparcie finansowe otrzymają także Węgrzy w Siedmiogrodzie²⁴. Dwa lata później finansowanie Siedmiogrodzkiego Programu Rozwoju Gospodarczego zostało zwiększone z 3 do 300 milionów euro, a pomoc przeznaczona dla węgierskich rolników i hodowców zamieszkujących terytorium Rumunii miało na celu przyczynić się do rozwoju tych sektorów gospodarczych w regionie²⁵. O ile władze w Bukareszcie długo wyrażały zgodę na realizację powyższych przedsięwzięć nawet w nich partycypując, w 2023 roku Ministerstwo Spraw Zagranicznych Rumunii koncentrując się na problematyce związanej z kryzysem energetycznym oraz wojnie na Ukrainie odmówiło wsparcia finansowego na węgierskie inwestycje w sektorze hotelowym, które realizowane są na terytorium Siedmiogrodu²⁶. Mimo to bilateralną współpracę gospodarczą między Węgrami i Rumunią należy oceniać dobrze. Świadczyć o tym może chociażby wspólny program rozwoju gospodarczego koncentrujący się na inwestycjach w przemysł motoryzacyjny, który w dużej mierze zlokalizowany na terytorium wschodnich Węgier. Zważywszy na wysoką, trzecią pozycję Rumunii w rynku eksportowym Węgier

---

²³ Oborecea M., 2018, Kevesebbet keres ma Romániában egy erdélyi magyar, mint egy román. Miért?, <https://maszol.ro/gazdasag/90538-kevesebbet-keres-ma-romaniaban-egy-erdelyi-magyar-mint-egy-roman-miert> (dostęp: 20.06.2024).

²⁴ Ministry of Foreign Affairs and Trade, 2017, Hungarian Government to also extend its economic development programmes to Transylvania, <https://2015-2019.kormany.hu/en/ministry-of-foreign-affairs-and-trade/news/hungarian-government-to-also-extend-its-economic-development-programmes-to-transylvania> (dostęp: 20.06.2024).

²⁵ Trojan M., 2019, Rząd Węgier przeznaczy 300 mln euro na wsparcie Węgrów w Rumunii, <https://kresy.pl/wydarzenia/rzad-wegier-przeznaczy-300-mln-euro-na-wsparcie-wegrow-w-rumunii/> (dostęp: 20.06.2024).

²⁶ Lukács C., 2023, Románia blokkolja a magyar kormány fejlesztéseit Erdélyben, <https://hang.hu/hataron-tul/romania-blokkolja-a-magyar-kormany-fejleszteseit-erdelyben-152420> (dostęp: 20.06.2024).

i konieczność dalszego wzmocnienia przedsięwzięć handlowych, węgierski Minister Spraw Zagranicznych i Handlu Péter Szijjártó podczas odbywającej się w 2022 roku Konferencji Gospodarczej w Oradei (Nagyvárad) poinformował o umiejscowieniu dużej części inwestycji w branży produkcji samochodów elektrycznych na wschodzie Węgier, co ułatwi z jednej strony rozwój łańcuchów dostaw, a z drugiej stworzy alternatywne miejsca pracy dla społeczności węgierskiej zamieszkującej przygraniczne terytoria Rumunii, okręgi tj. Bihar, Arad, Szatmár i Szilágy²⁷. Warto w tym miejscu zaznaczyć, że obok wielkich firm węgierskich obecnych na rynku rumuńskim od dekad, takich jak MOL Romania należący do węgierskiego koncernu paliwowo-energetycznego MOL Group, reprezentującego sektor finansowy OTP Bank Romania, czy usługi transportu lotniczego Wizz Air Romania, na terytorium Siedmiogrodu od czasu transformacji ustrojowej aktywne są również odnoszące sukcesy gospodarcze firmy rodzinne ustanowione przez Węgrów zamieszkujących Siedmiogród, takie jak m.in. FomCo Group, Prisma Solutions czy Clini-Lab.

Doświadczenia ostatnich dekad pokazują, że możliwa jest poprawa ekonomicznych warunków bytu siedmiogrodzkich Węgrów przez wykorzystanie ich gospodarności i cechującej ich przedsiębiorczości, zwłaszcza wówczas, kiedy ich inicjatywy wspierane są przez działania agend rządu węgierskiego i węgierskich organizacji pozarządowych. Nie wiadomo jednak, w jaki sposób poprawa ekonomicznych warunków bytu wpłynie na rozwój społeczności siedmiogrodzkich Węgrów. Wiadomo bowiem, że w ślad za awansem ekonomicznym idzie zwykle zwiększona mobilność (emigracja) oraz zmiany w stylu życia, które mogą zagrozić ich przetrwaniu ich tradycyjnej kultury i zachowaniu tożsamości narodowej.

4.3. Sytuacja społeczno-kulturowa

Okres transformacji ustrojowej zapoczątkował nowy rozdział w stosunkach węgiersko-rumuńskich. 29 grudnia 1989 roku, a więc 4 dni po śmierci Ceausescu ówczesny minister spraw zagranicznych Węgier Gyula Horn po raz pierwszy odwiedził Bukareszt, by odbyć spotkanie z nowymi władzami Rumunii. Rewizyta miała miejsce niemal rok później, 8 listopada 1991 roku, kiedy to w Budapeszcie premier Antall osobiście przedstawił delegacji Rumuńskiej swoje oczekiwania i plan strategii względem współpracy Węgiersko-Rumuńskiej (Braun, 2015). W styczniu 1992 roku prace rozpoczął zespół ekspercki, którego zadaniem było wypracowanie wspólnego porozumienia do umowy węgiersko-rumuńskiej. Rząd Antalla

---

²⁷ Kéfer Á., 2023, Szijjártó Péter: 2022-ben a magyar gazdaság egy sikerévé tudhatjuk a hátunk mögött, <https://index.hu/gazdasag/2023/05/09/szijjarto-peter-romania-magyarorszag-beruhazas-erdely/> (dostęp: 20.06.2024).

zdawał sobie sprawę, że uregulowanie spraw węgierskiej mniejszości narodowej w Rumunii powinno być kwestią priorytetową, gdyż w tym kraju Węgrzy stanowili największą diasporę spośród wszystkich państw ościennych. Oprócz wielokrotnych nacisków Budapesztu o konieczności podpisania porozumienia w kwestii mniejszości, węgierskie MSZ zwracało uwagę na istotę rozwoju stosunków gospodarczych pomiędzy tymi państwami, a także możliwości jakie niosłyby za sobą modyfikacje postanowień ułatwiających ruch graniczny między oboma państwami.

W kwestiach kulturowych istotną uwagę przywiązano do funkcjonowania węgierskojęzycznego szkolnictwa. Obok żłobków, przedszkoli, szkół podstawowych oraz średnich uwagę skupiono na szkolnictwo wyższe: Sapientia Erdélyi Magyar Tudományegyetem w Kolozsvár, Partiumi Keresztény Egyetem w Nagyvárad, Babes-Bolyai Tudományegyetem w Kolozsvár, Marosvásárhelyi Orvosi és Gyógyszerészeti Egyetem, Marosvásárhelyi Művészeti Egyetem, Kolozsvári Protestáns Teológiai Intézet (Barna, Kapitány, Kiss, Márton, Toró 2016).

Niezwykle ważnym elementem kulturowym jest również dostęp do węgierskojęzycznych mediów. W przypadku stacji telewizyjnych transmitujących treść w języku węgierskim można wymienić np. Duna TV, Transylwania LIVE, Hír TV, TVR Cluj, Erdély TV, stacji radiowych: Szatmári Rádió, Marosvásárhelyi Rádió, EME Rádió, Korona FM, ERKÁNY Rádió, czy gazet: Sabadság, Népujság, Kronika, Új Kelet, Kőrösi Csoma Sándor (Magyari, 2020).

Obok zaangażowaniu władz w Budapeszcie mających na celu wynegocjowanie z rządem w Bukareszcie prowadzenie działalności węgierskojęzycznej w zakresie szkolnictwa i mediów na terytorium Rumunii, po dziś dzień wspierane są instytucje kultury organizujące wydarzenia, wystawy, koncerty czy spotkania literackie promujące węgierską kulturę wśród węgierskiej społeczności zamieszkującej Rumunię. Do takich jednostek można zaliczyć Centrum Kultury Węgierskiej w Klużu-Napoce²⁸, Centrum Kultury Węgierskiej w Oradei (Magyar Kulturális Központ Nagyvárad), Centrum Kultury Węgierskiej w Târgu Mureș (Marosvásárhelyi Magyar Kulturális Központ), Muzeum Węgierskie w Bukareszcie (Magyar Múzeum Bukarest), Węgierski Instytut Kultury w Bukareszcie (Magyar Kultúra Háza Bukarest) (Márkus, 2020).

Ponadto na terytorium Rumunii odbywają się liczne wydarzenia organizowane cyklicznie, które mają na celu zachowanie i promowanie węgierskiego dziedzictwa

---

²⁸ Magyar Kulturális Központ, 2024, <https://culture.hu/hu/bucuresti> (dostęp: 20.06.2024).

kulturowego, a także budowanie czy też zachowanie więzi społecznych i kulturowych. Do najważniejszych można zaliczyć obchodzone corocznie 15 marca święto upamiętniające rewolucję węgierską z 1848 roku (w różnych miastach i regionach Rumunii organizuje się wówczas koncerty oraz wystawy), obchody Święta Świętego Stefana (Szent István Ünnepe) obchodzone corocznie 20 sierpnia, upamiętniające założyciela i patrona Węgier Świętego Stefana, obchody Dnia Męczeństwa i Walki Węgrów z Ludobójstwem w Târgu Mureș (Mártírok és Hősök Nemzeti Emléknapja és Megemlékezése), festiwale promujące węgierską literaturę (Magyar Irodalom Fesztiválja Bukarest), sztukę (Magyar Képzőművészeti Fesztivál Temesvár), piosenkę (Művészeti Napok Magyar Nótaverseny Marosvásárhely), folklor i rzemiosło (Magyarok Vására) i inne aspekty kultury węgierskiej (Magyar Kulturális Fesztivál Kolozsvár).

Wymienione powyżej inicjatywy oraz instytucje są jedynie wybranymi przykładami przez autora. O skali przedsięwzięć mających na celu rozwój i popularyzację węgierskiej kultury oraz edukacji w Siedmiogrodzie może świadczyć zaangażowanie węgierskiej Fundacji Gábora Bethlena (Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt.), która tylko w 2020 roku udzieliła wsparcia dla 355 inicjatyw spośród 647 wniosków jakie wpłynęły ²⁹. W tym miejscu warto nadmienić duże zaangażowanie ponad stu organizacji społecznych i stowarzyszeń, które reprezentują interesy społeczności węgierskiej w Rumunii (Kiss, 2009). Obok działalności organizacji pozarządowych działalność mającą na celu promocję i ochronę węgierskiej kultury prowadzą także organizacje rządowe tj. Węgierskie Centrum Kultury (Magyar Kulturális Központ) w Bukareszcie.

W wielu województwach siedmiogrodzkich organizowane są także festiwale kulturalno-gastronomiczne (Kürtőskalács Fesztivál czy Székely konyha és kert). Wydarzenia te pozwalają spotykać się lokalnej społeczności, często także integrować podczas organizowanych konkursów opartych o tradycje kuchni węgierskiej.

Trudno byłoby nie wspomnieć o wątku sportowym, który ma także istotne znaczenie dla kultury węgierskiej. Ma to miejsce chociażby z uwagi na liczne drużyny sportowe rywalizujące w różnych dyscyplinach, które mają długą historię i tradycje związane z Węgrami. Do drużyn, w których występuje wielu węgierskich zawodników i jednoczy węgierską społeczność podczas cyklicznych imprez sportowych można zaliczyć chociażby profesjonalne kluby hokejowe tj. HSC Csíkszereda (Hockey Sport Club Csíkszereda),

---

²⁹ Bethlen Gábor Alap Bizottsága, 2020, A magyar kultúráért és oktatásért - Erdélyi regionális pályázatok, https://bgazrt.hu/wp-content/uploads/palyazati_kiirasok/kulhoni_tamogatasok/2020/eredmenyek/MKO-RO-1-2020_eredmeny.pdf (dostęp: 20.06.2024).

SC Miercurea Ciuc, Gyergyói HK (Gyergyói Hoki Klub), piłki nożnej tj. Székely Land Football Team, VSK Unirea Sfântu Gheorghe (VSK Sepsiszentgyörgy), FK Csíkszereda (Football Club Miercurea Ciuc), piłki ręcznej tj. CS Minaur Baia Mare (Minaur Baia Mare Kézilabda Klub) i CSM Târgu Mureș (Cívis Sportegyesület Marosvásárhely).

Niezwykle ważnym wydarzeniem na tle religijnym jednoczącym społeczność węgierską jest pielgrzymka, która co roku ma miejsce w sanktuarium maryjnym narodu węgierskiego w Csíksomlyó. Jest to największa uroczystość i tym samym okazja do spotkania się przez Węgrów żyjących w Siedmiogrodzie oraz wszystkich Węgrów z terenów historycznych Węgier, w której udział biorą najwyżsi przedstawiciele kościoła katolickiego, a także osobistości węgierskiej polityki. Są oni obecni także podczas letniego uniwersytetu i obozu studenckiego w Tusványos, podczas którego odbywają się warsztaty mające na celu promowanie współpracy i dialogu rumuńsko-węgierskiego, a także wydarzenia sportowe i kulturalne.

Zarówno przedstawiciele węgierskiej społeczności w Rumunii, jak również władze w Budapeszcie przywiązują duże znaczenie do działań mających na celu podtrzymanie kultury węgierskiej w Siedmiogrodzie. Zespół węgierskich badaczy, Izabella Bartalis, Szilárd Salló oraz Márta Miklósi, na podstawie analizy porównawczej regulacji prawnych oraz systemu administrowania kulturą w Rumunii i na Węgrzech zauważyli, iż z uwagi na występowanie wielu różnic w zakresie edukacji publicznej w obu krajach (przede wszystkim w zakresie różnic podstaw prawnych, legislacyjnych, współpracy, przetargów oraz finansowania), przetrwanie i pomyślne funkcjonowanie węgierskich publicznych instytucji kultury w Siedmiogrodzie w dużej mierze opierać się będzie na współpracy z publicznymi instytucjami kultury w kraju macierzystym (Bartalis, Salló i Miklósi, 2021). Społeczność siedmiogrodzkich Węgrów ma więc możliwości rozwoju i może liczyć na wsparcie. Wydaje się jednak, że czynnikiem decydującym może okazać się nie pomoc instytucji, ale naturalna żywotność i prężność, która cechuje zwłaszcza społeczność Seklerów (Székely), skoncentrowana na ziemiach otaczających masyw gór Harghita. Jest to grupa stosunkowo najmniej wrażliwa na idące z zewnątrz bodźce polityczne i koniunktury ekonomiczne, i zarazem najbardziej przywiązana do swojej unikatowej kultury. O znaczeniu obecności Seklerów z punktu widzenia rozwoju kultury węgierskiej świadczy m.in. fakt, że to ich niezwykle piękny i poruszający hymn, wykonywany jest przez setki tysięcy uczestników patriotycznych manifestacji z okazji Dnia Świętego Stefana, jakie każdego roku organizowane są w Budapeszcie w dniu 20 sierpnia.

V. GÓRNE WĘGRY - SŁOWACJA

Nazwą „Górne Węgry” (lub „Górny Kraj”), która w języku węgierskim brzmi Felvidék, określano dawniej na Węgrzech północną część historycznego Królestwa, położoną w obrębie Karpat Zachodnich i u ich podnóży. Obecnie oznacza ona terytorium południowej Słowacji, zamieszkałe przez ludność węgierską. W następstwie postanowień z 4 czerwca 1920 roku ziemie te zostały włączone do Czechosłowacji, która w ten sposób została drugim po Rumunii największym beneficjentem terytorialnym, zyskując ziemie o powierzchni 61 633 km² (Romsics, 1999). Wydarzenie to, podobnie jak w przypadku Siedmiogrodu w Rumunii, zapoczątkowało trwającą do dzisiaj historię społeczności węgierskiej na Słowacji.

5.1. Procesy demograficzne

Jak zauważa socjolog János Selye z uniwersytetu w Komaromie, historię demograficzną społeczności węgierskiej zamieszkującej ziemie dzisiejszej Słowacji można podzielić na trzy okresy (Gyurgyík, 2022). Pierwszy z nich obejmuje trzy dekady od 1921 roku (pierwszy po I wojnie światowej spis powszechny) do roku 1950. W 1921 roku Węgrzy w liczbie 650,6 tys. stanowili 21,7 % ludności Słowacji. W roku 1930 było ich już tylko 592,3 tys., co stanowiło 17,8% ogółu ludności. W 1950 roku spadek ten pogłębił się i w jego wyniku Węgrzy na Słowacji liczyli już tylko 354,5 tys., stanowiąc zaledwie 10,3% zaludnienia. W okresie od czasu zakończenia I wojny światowej do spisu z 1930 roku wystąpił stosunkowo niewielki spadek liczby ludności węgierskiej. Co prawda w tym czasie doszło do przesiedlenia części węgierskiej klasy średniej na Węgry, a zahamowanie przyrostu zaludnienia było następstwem konfliktu zbrojnego, niemniej część osób (niezdecydowanych czy też nie potrafiących określić swojej przynależności w spisie z 1921 roku) w 1930 roku zadeklarowała przynależność do narodu węgierskiego, podtrzymując stosunkowo wysoki udział Węgrów w zaludnieniu (blisko 18%). Największy spadek (do poziomu 10,3 %) wykazał spis z 1950 roku, kiedy w wyniku II wojny światowej doszło do licznych przesiedleń, resłowacyzacji (węg. reszlovakizálás), wymiany ludności oraz deportacji (Vadkerty, 1999).

Drugi okres przypada na czas, w którym częściowo odwrócone zostały skutki uprzednio przeprowadzonego procesu resłowacyzacji. Spis z 1961 roku wykazał obecność na Słowacji 518,9 tys. Węgrów, stanowiących 12,4% społeczeństwa. W latach 70. i 80. XI wieku nastąpił nieznaczny spadek związany z procesami asymilacyjnymi i zmianami narodowościowymi. Zgodnie ze spisem z 1970 roku Węgrzy stanowili 12,2 % społeczności (552,0 tys.), a w ciągu kolejnej dekady ich liczba nieznacznie wzrosła (do 559 tys.) sprawiając, że udział

w zaludnieniu spadł tylko nieznacznie (do 11,2%). Podczas towarzyszącemu spisowi z 1991 roku procesu transformacji ustrojowej, eksperci dostrzegli zmienność, zgodnie z którą wiele osób deklarujących się w okresie komunizmu jako Słowacy zadeklarowali narodowość węgierską. Nie wpłynęło to znacząco na wzrost populacji węgierskiej w stosunku do spisu z 1980 roku, gdyż spis z początku lat 90. został rozszerzony w zakresie wykazu narodowościowego między innymi o narodowość romską, którą często wybierały osoby deklarujące podczas poprzednich spisów narodowość węgierską (Gyurgyik, 1999). Tym samym przy nieprzerwanie rosnącej od 1921 roku populacji słowackiej (5274 tys. w 1991 roku), społeczność węgierska licząca tylko 567,3 tys., zmniejszyła swój udział w zaludnieniu do poziomu 10,8 %.

Trend spadkowy społeczności węgierskiej na Słowacji jest kontynuowany w kolejnych dekadach po transformacji ustrojowej. W roku 2001 liczyła ona 520,5 tys., co stanowiło 9,7% zaludnienia, a w 2011 zaledwie 458,5 tys., czyli 8,5% całkowitej liczby ludności. Podczas sporządzonego w 2021 roku spisie już tylko 422,1 tys. osób zadeklarowało narodowość węgierską, co stanowi 7,8% zaludnienia. W tym miejscu warto zwrócić uwagę na zależność, która jeszcze w spisach w latach 70 i 80 była nieznaczna. Mianowicie w XXI wieku podczas spisów powszechnych na Słowacji wzrósł trend niedeklarowania narodowości bądź przyrost liczby osób wskazujących nieposiadanie narodowości. W 1991 r. były to 8782 osoby, w 2001 r. już 54 502 osoby (1 % całkowitej ludności), a w 2011 r. aż 382 493 osoby (7 % ludności). Tendencja ta zaczęła jednak wygasać i w 2021 roku osób deklarujących nieposiadanie narodowości było 295 558, stanowiąc 5,4 % ludności (Sciatnie, 2021) (tab. 7).

Tab. 7. Liczba i odsetek ludności narodowości węgierskiej i słowackiej na Słowacji w latach 1921–2021

Rok	Razem	W tym Słowacy	%	W tym Węgrzy	%
1921	3 000 870	1 952 368	65,1	650 597	21,7
1930	3 329 793	2 251 358	67,6	592 337	17,8
1950	3 442 317	2 982 524	86,6	354 532	10,3
1961	4 174 046	3 560 216	85,3	518 782	12,4
1970	4 537 290	3 878 904	85,5	552 006	12,2
1980	4 991 168	4 317 008	86,5	559 490	11,2
1991	5 274 335	4 519 328	85,7	567 296	10,8
2001	5 379 455	4 614 854	85,8	520 528	9,7
2011	5 397 036	4 352 775	80,7	458 467	8,5
2021	5 449 270	4 567 547	83,8	422 065	7,8

Źródło: Gyurgyik L., 2022.

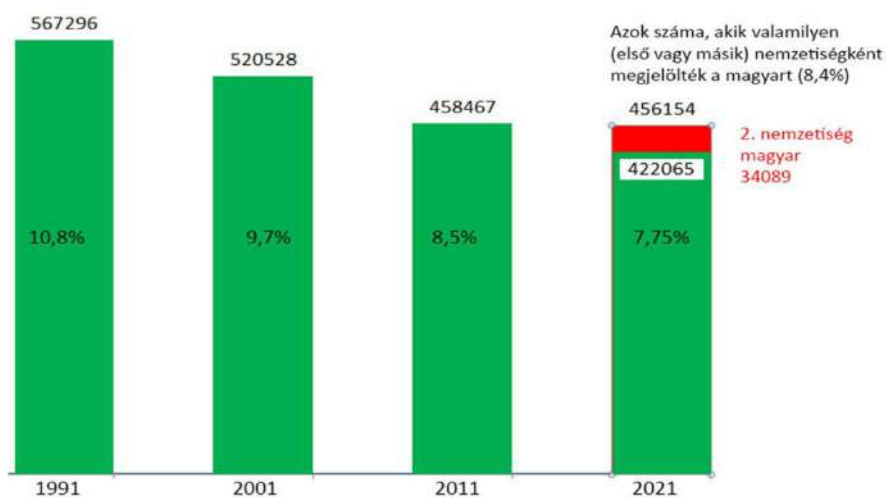
Interpretując zmiany liczebności Węgrów na Słowacji oparte na danych spisowych, należy uwzględnić zmianę, jaką wprowadzono podczas ostatniego spisu w 2021 roku. Otóż ankietowani po raz pierwszy mogli wówczas wskazać także drugą narodowość. Ze sposobności wskazania narodowości węgierskiej jako drugiej skorzystały 34 089 osoby, co w zestawieniu z 422 065 osobami wskazującymi węgierską narodowość jako pierwszą, daje liczbę 456 154 osób. Wynik ten pozwoliłby na stwierdzenie, że trwający od dekad trend spadkowy liczebności Węgrów na Słowacji, został powstrzymany (ryc. 12).

Węgrzy na Słowacji nadal stanowią największą mniejszość etniczną, niemniej występujący podobnie jak w Rumunii trend spadkowy niepokoi zarówno samych Węgrów, jak również władze w Budapeszcie³⁰. Szczególnie, że w przeciwieństwie do Siedmiogrodu, gdzie występują okręgi w zdecydowanej ilości zdominowane przez społeczność węgierską (np. przytaczana poprzednio Harghita), o tyle w przypadku Słowacji w żadnym z ośmiu krajów liczba społeczności węgierskiej nie przekracza 25% populacji. Uwzględniając osoby wskazujące narodowość węgierską jako drugi wybór, do najliczniej zamieszkiwanych przez społeczność węgierską słowackich krajów należy wymienić Nitrę (węg. Nyitra) ze 160 584 osobami deklarującymi narodowość węgierską, Trnavę (węg. Nagyszombat) zamieszkiwaną przez 120 338 osobami deklarującymi narodowość węgierską, Koszyce (węg. Kassa) 75 258 os., Bańską Bystrycę (Besztercebánya) 72 173 os., Bratysławę (węg. Pozsony) 24 516 os., Preszów (węg. Eperjes) 1197 os., Trenczyn (węg. Trencsén), oraz Żylina (węg. Zsolna) 932 os. (tab. 8).

---

³⁰ Kiss B., 2022, Jelentősen csökkent a szlovákiai magyarok száma, <https://infostart.hu/tudositoink/2022/01/21/jelentosen-csokkent-a-szlovakiai-magyarok-szama> (dostęp: 20.06.2024).

Ryc. 12. Społeczność węgierska zamieszkująca Słowację w latach 1991-2021

Kolorem czerwonym zaznaczono ilość osób wskazujących węgierską narodowość jako drugą.

Źródło: Oriskó N., 2022, Újabb térképek a népszámlálás magyar vonatkozású adatairól,

<https://felvidek.ma/2022/01/ujabb-terkepek-a-nepszamlalas-magyar-vonatkozasu-adatairol/> (dostęp: 20.06.2024).

Tab. 8. Liczba i odsetek Węgrów w komitatach Słowacji w roku 2021

KOMITAT	WĘGRZY	UDZIAŁ %
Nitra (węg. Nyitra)	160 584	24%
Trnawa (węg. Nagyszombat)	120 338	21%
Košyce (węg. Kassa)	75 258	10%
Bańska Bystrzyca (węg. Besztercebánya)	72 173	12%
Bratysława (węg. Pozsony)	24 516	3%
Preszów (węg. Eperjes)	1 197	0%
Trenczyn (węg. Trencsen)	1 156	0%
Žylna (węg. Zsolna)	932	0%
Łącznie	456 154	8%

Źródło: Ábel R., 2023, A 2021-es népszámlálás és a szlovákiai magyarok, <https://uj szo.com/kozelet/a-2021-es-nepszamlalas-es-a-szlovakiai-magyarok> (dostęp: 20.06.2024).

Interpretując dane dotyczące liczebności Węgrów w krajach Słowacji należy wziąć pod uwagę, że każdy z nich obejmuje obszary przygraniczne, a licznymi populacjami węgierskimi, oraz

położone w głębi kraju tereny pozbawione większych skupisk węgierskich. Jest to główny powód niekorzystnego obrazu sytuacji Węgrów, widzianego przez pryzmat krajów. Znacznie lepiej sytuacja przedstawia się, gdy mniejszość węgierska rozpatrywana jest nie według krajów, ale w powiatach. Okazuje się, że w dwóch z nich Węgrzy stanowią absolutną większość: jest to Dunajská Streda (węg. Dunaszerdahely) zamieszкана przez 88,5 tys. Węgrów (71% całkowitej populacji) oraz Komárno (węg. Komárom), które zamieszkuje 65,2 tys. osób deklarujących węgierską narodowość, co stanowi 65% ogółu populacji powiatu. W kolejnych z wymienionych najliczniej zamieszkiwanych przez węgierską słowackich powiatów, Węgrzy nie stanowią większości bezwzględnej (tab. 9).

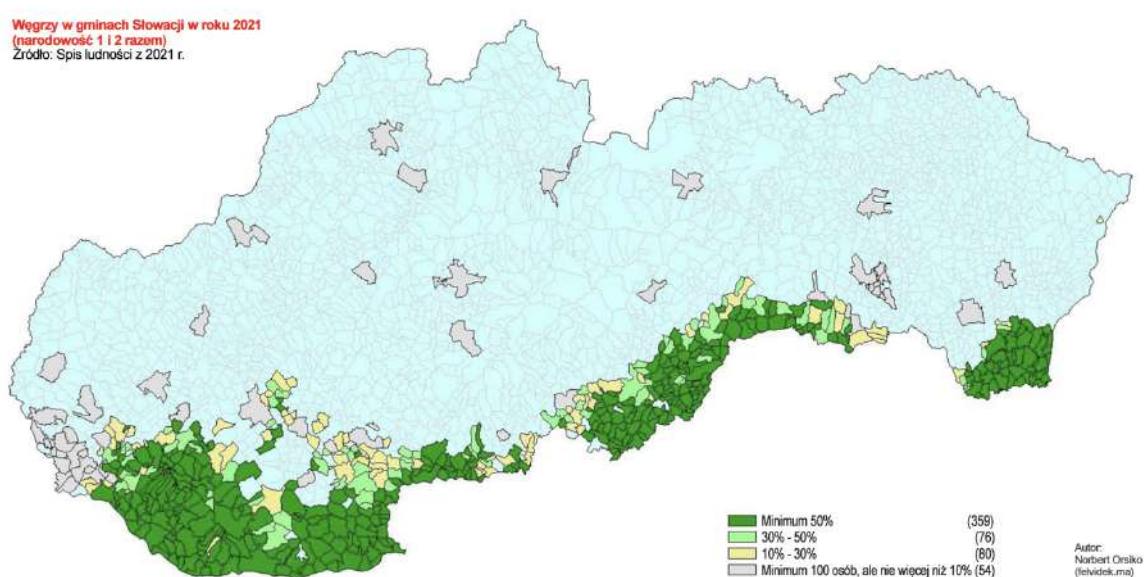
Tab. 9. Liczba i odsetek Węgrów w powiatach Słowacji w roku 2021

POWIAT	WĘGRZY	UDZIAŁ %
Dunajská Streda (węg. Dunaszerdahely)	88 495	71%
Komárno (węg. Komárom)	65 168	65%
Nowe Zamki (węg. Érsekújvár)	46 802	34%
Rimavská Sobota (węg. Rimaszombat)	34 853	43%
Galanta (węg. Galánta)	30 951	33%
Trebišov (węg. Tóketerebes)	26 936	26%
Levice (węg. Léva)	25 034	23%
Lučenec (węg. Losonc)	17 943	25%
Šaľa (węg. Vágselfye)	15 272	30%
Rožniawa (węg. Rozsnyó)	15 064	25%
Bratysława (węg. Pozsony)	13 953	3%
Michalovce (węg. Nagymihály)	12 622	12%
Koszyce - okolice (węg. Kassa-vidék)	12 540	10%
Veľký Krtíš (węg. Nagykürtös)	9940	24%
Senec (węg. Szenc)	9705	10%
Revúca (węg. Nagyrőce)	7952	21%
Miasto Koszyce (węg. Kassa)	7807	3%
Nitra (węg. Nyitra)	7792	5%

Źródło: Ábel R., 2023, A 2021-es népszámlálás és a szlovákiai magyarok, <https://uj szo.com/kozelet/a-2021-es-nepszamlalas-es-a-szlovakiai-magyarok> (dostęp: 20.06.2024).

Na niekorzystny wpływ rozmieszczenia ludności węgierskiej z punktu widzenia statystyki w układzie krajowym zwrócił uwagę Ábel Ravasz, socjolog i prezes Instytutu Bél Mátyása. Granice krajów słowackich są wytyczone w taki sposób, że w żadnym z nich Węgrzy nie stanowią liczącej się grupy. Rozmieszczenie ich bardzo odbiega od przebiegu granic krajów. Aby rozpoznać rzeczywiste cechy rozmieszczenia ludności węgierskiej postuluje on oprzeć się na danych dla gmin (ryc. 13).

Ryc. 13. Węgrzy w gminach Słowacji w roku 2021 z uwzględnieniem osób deklarujących węgierską narodowość jako pierwszą i drugą

Kolorem ciemno-zielonym zaznaczono 359 gmin słowackich zamieszkiwanych w ponad 50% przez Węgrów. Kolorem jasno-zielonym zaznaczono 76 gmin słowackich zamieszkiwanych w 30-50% przez Węgrów. Kolorem żółtym zaznaczono 80 gmin słowackich zamieszkiwanych w 10-30% przez Węgrów. Kolorem szarym zaznaczono 54 gminy słowackie zamieszkiwane przez co najmniej 100 Węgrów, co stanowi mniej niż 10 % populacji danej gminy.

Źródło: Oriskó, 2022.

Powyższa charakterystyka procesów demograficznych zachodzących wśród społeczności węgierskiej na Słowacji wykazała, iż pomimo spadku liczebności społeczności węgierskiej, tempo tego procesu pozostaje na znacznie bardziej stabilnym poziomie, aniżeli w Rumunii. Csongor Csáky, prezes węgierskiego stowarzyszenia Rákócsi w wywiadzie udzielonym gazecie Magyar Nemzet analizując wyniki spisu powszechnego z 2021 roku dostrzegł, iż w ostatniej dekadzie nie nastąpił drastyczny spadek liczby Węgrów na Słowacji. Jednocześnie podkreślił, iż stworzenie bezpiecznej przyszłości nie będzie możliwe bez partii politycznej

reprezentującej interesy węgierskiej mniejszości narodowej w słowackim Zgromadzeniu Narodowym³¹. W przeciwieństwie do sytuacji w Rumunii, gdzie Demokratyczny Związek Węgrów w Rumunii (RMDSZ) reprezentuje interesy społeczności Siedmiogrodu, Węgrzy z Felvidék w kadencji 2023-2027 po raz kolejny nie będą posiadać swojego przedstawicielstwa w słowackim parlamencie³². W tej sytuacji kolejne przedsięwzięcia mające na celu podtrzymanie poziomu wsparcia sektora kultury oraz ekonomii dla społeczności węgierskiej zamieszkującej Słowację w dużej mierze zapewne opierać się będzie na polityce zagranicznej rządu w Budapeszcie.

2. Warunki ekonomiczne

Podobnie jak w przypadku Rumunii, także na Słowacji obszarem najbardziej rozwiniętym gospodarczo jest stolica, w której skupiona jest duża część instytucji administracyjnych i oświatowo-kulturalnych, a także firm przemysłowo-transportowych, a zwłaszcza produkcyjnych w zakresie przemysłu rafineryjnego i samochodowego. Większość terenów rolnych znajduje się na południu kraju, gdzie uprawia się między innymi pszenicę, kukurydzę, tytoń oraz winorośl. Znaczna ich część to tereny zamieszkane przez społeczność węgierską. Najmniej rozwiniętym obszarem Słowacji są ziemie wschodnie, które w porównaniu do bogatszej, zachodniej Słowacji wykazują widoczne opóźnienie w rozwoju.

Rzeczywiste trudności w osiągnięciu kompromisów dyplomatycznych pomiędzy ośrodkami władzy w Budapeszcie i Bratysławie przed przystąpieniem obu państw do UE, miały bezpośrednie przełożenie na dynamikę wzrostu wartości węgiersko-słowackiej wymiany handlowej (Kovács, 2000). Pozostawała ona na niskim poziomie przez ostatnią dekadę ubiegłego wieku, natomiast po roku 2004 nastąpił wyraźny wzrost (ryc. 14). We wskazanym okresie Węgry dostarczały Słowacji głównie sprzęt elektroniczny i techniczny, ropę naftową, produkty chemiczne, pojazdy i sprzęt transportowy oraz surowce. Ze Słowacji Węgrzy sprowadzali ropę naftową, energię elektryczną, surowce, sprzęt techniczny, pojazdy oraz produkty drewniane³³.

---

³¹ Scheffer J., 2023, „Felvidéken hisznek a magyar jövöben”, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2023/09/felvideken-hisznek-a-magyar-jovoben> (dostęp: 20.06.2020).

³² Sidó Z., 2023, Nincs titok, ezért vallottak kudarcot a magyar pártok a szlovákiai választáson, <https://www.vg.hu/regio/2023/10/nincs-titok-ezert-vallottak-kudarcot-a-magyar-partok-a-szlovakiai-valasztason> (dostęp: 20.06.2024).

³³ OEC, 2022, Slovakia / Hungary, <https://oec.world/en/profile/bilateral-country/svk/partner/hun> (dostęp: 20.06.2024).

Ryc. 14. Wartość węgiersko-słowackiej wymiany handlowej w latach 1995-2009 (w milionach dolarów)

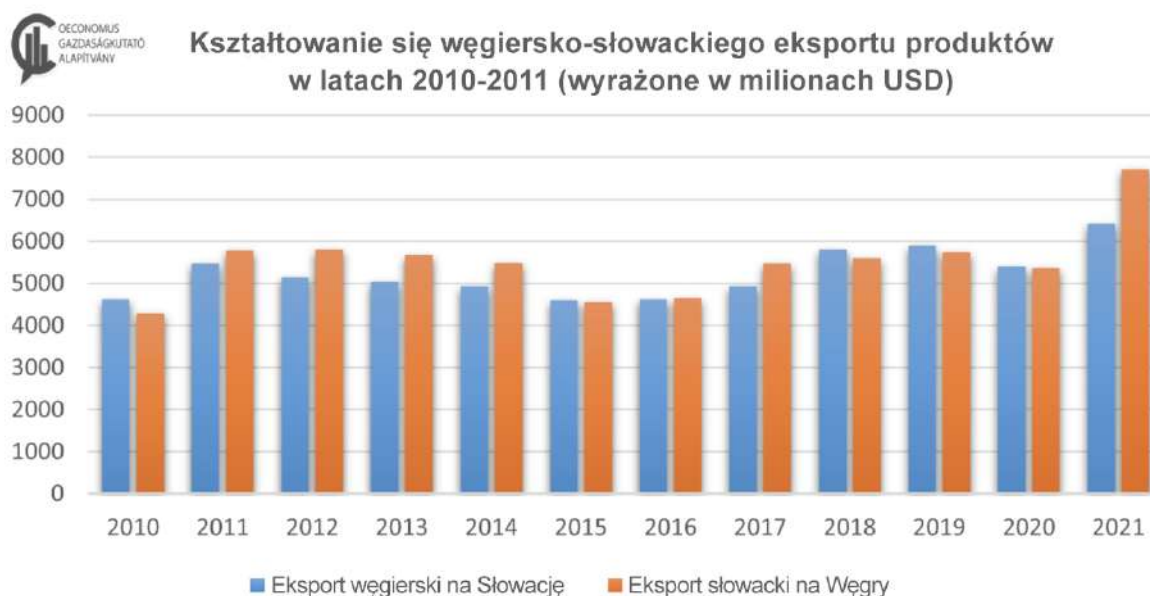

Źródło: Szigethy-Ambrus. 2023.

Oprócz handlu zagranicznego, węgierskie przedsiębiorstwa wielokrotnie inwestowały na Słowacji chociażby w przemysł młynarski (ABO MILL), Jasplastik, MOL czy OTP Bank³⁴. Okres 2010-2012 roku to czas kolejnego kryzysu węgiersko-słowackiego, który zapoczątkowała słowacka ustawa o obywatelstwie (wybór drugiego obywatelstwa wiązał się z utratą pierwszego). Decyzje jakie zapadły w Bratysławie bezpośrednio godziły w interes społeczności węgierskiej zamieszkującej Słowację. Kompromis został osiągnięty dopiero po objęciu urzędu premiera Słowacji przez Roberta Fico w 2013 roku, kiedy doszło do licznych porozumień w obszarze energetyki i motoryzacji. Pomimo polepszania stosunków pomiędzy Węgrami a Słowacją, które zacieśniała współpraca chociażby w Grupie Wyszehradzkiej w latach 2010-2021, nie można mówić o zauważalnym wpływie polityki na wymianę handlową, która pozostała na dość stabilnym poziomie (ryc. 15).

³⁴ Világ gazdaság, 2010, Szlovákia ismét privatizálta, <https://www.vg.hu/vilaggazdasag-magyar-gazdasag/2010/12/szlovakia-ismet-privatizalna> (dostęp: 20.06.2024).

Ryc. 15. Wartość węgiersko-słowackiej wymiany handlowej w latach 2010-2021
(w milionach dolarów)

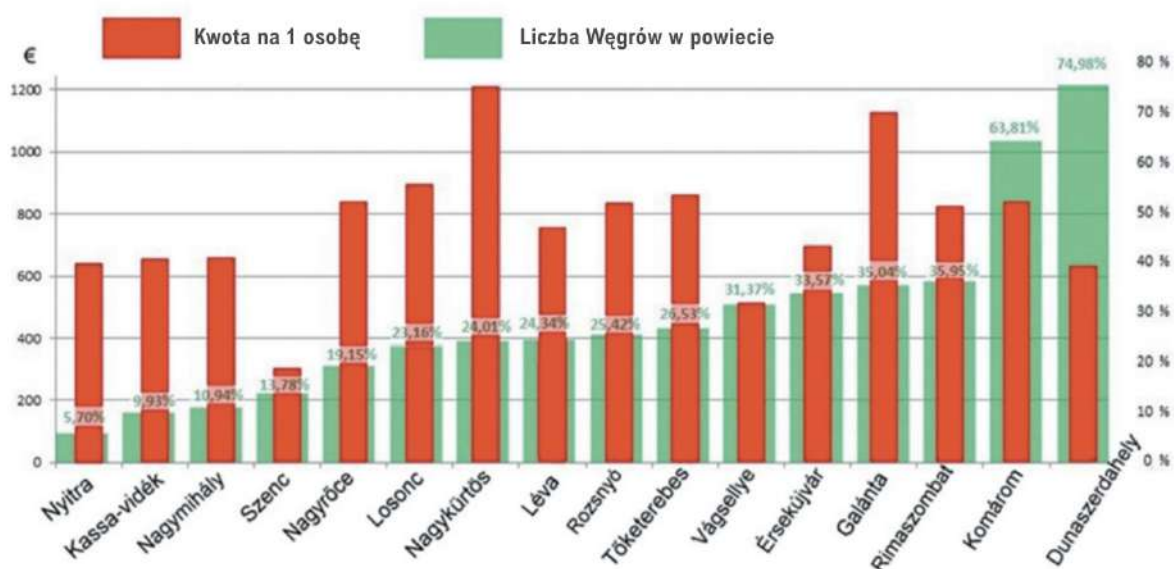
Źródło: Szigethy-Ambrus, 2023.

Jak zauważa Berta Ágnes³⁵, powyższe statystyki nie oddają sytuacji ekonomicznej węgierskiej społeczności zamieszkującej ziemie południowej Słowacji. O ile jeszcze w latach 90. region zamieszkiwany przez społeczność węgierską należał do stosunkowo dobrze rozwiniętych, to z uwagi na prowadzoną przez ostatnie 20-25 lat politykę Bratysławy polegającą na wspieraniu rozwoju obszarów centralnych i północnych, doszło do pewnego rodzaju „wykluczenia” i „separatyzmu” skutkującego niedorozwojem regionu zamieszkiwanego przez Węgrów. Co więcej, z badań przeprowadzonych przez Związek Słowackich Przedsiębiorstw wynika, że na przestrzeni ostatnich lat ziemie zamieszkiwane przez społeczność węgierską od obszaru Komárom do Bodrogek są słabiej rozwinięte w porównaniu z innymi powiatami Słowacji. Brak prowadzonych przez władze w Bratysławie prac mających na celu rozwój infrastruktury na południu kraju, który mógłby spowodować zwiększenie atrakcyjności inwestycyjnej powoduje, że napływ kapitału zagranicznego jest znacznie mniejszy, aniżeli w pozostałej, lepiej rozwiniętej części kraju. Rozwiązaniem

³⁵ Berta Á., Felvidék gazdasági helyzet – Hogy állunk?, <https://felvidek.ma/2016/11/felvidek-gazdasagi-helyete-hogy-allunk/> (dostęp: 20.06.2024).

problemu bezrobocia w regionie miały być Fundusze Unijne, niemniej spoglądawszy na poziom przyznanych środków w przeliczeniu per capita w najliczniej zamieszkiwanych przez węgierską społeczność powiatach można zauważyć pewne dysproporcje względem pozostałych regionów (ryc. 16).

Ryc. 16. Wykorzystanie funduszy UE w powiatach Słowacji w latach 2007-2013

Kolorem zielonym wyrażono procentowy udział Węgrów w zaludnieniu powiatów.

Kolorem czerwonym zaznaczono ilość środków finansowych wyrażonych w EUR, jaka została przeznaczona na jednego mieszkańca wymienionego powiatu.

Źródło: Óry P., 2016, Felvidék gazdasági helyzete, <https://felvidek.ma/2016/11/felvidek-gazdasagi-helyzete-hogy-allunk/> (dostęp: 20.06.2024).

Berta Ágnes, oceniając dystrybucję funduszy unijnych dostrzega, że jest ona wyraźnie niekorzystna dla społeczności węgierskiej, zaznaczając także, że centralizacja dotacji unijnych spośród wszystkich państw członkowskich Unii Europejskiej najbardziej widoczna była w wymienionym okresie na Słowacji. W tych okolicznościach, w październiku 2018 roku węgierskie instytucje, CED Central European Economic Development Network Nonprofit Kft oraz Sieć Rozwoju Gospodarczego Nonprofit Kft., zapoczątkowały wdrażanie Strategii Rozwoju Gospodarczego dla regionu Felvidék poprzez realizację transgranicznych programów mających przyczynienie się do rozwoju gospodarczego regionów zamieszkiwanych przez społeczność węgierską. Oprócz powyższego, CED udziela wsparcia dla działalności eksportowej węgierskich przedsiębiorstw do państw Grupy Wyszehradzkiej. W następstwie programu wsparcia Baross-19-KKV, dofinansowanie działalności gospodarczej i rolnej otrzymało ponad 1000 węgierskich przedsiębiorstw oraz osób fizycznych zamieszkujących

terytorium Felvidék³⁶. W wyniku strat gospodarczych spowodowanych pandemią Covid-19, a także zapoczątkowanych przez słowacki rząd działań mających na celu dywersyfikację dostaw surowców energetycznych, a także udzielaniu pomocy Ukrainie w następstwie inwazji rosyjskiej trudno zakładać, by w najbliższych latach władze w Bratysławie zdecydowały się zwiększać środki rządowe na rozwój gospodarczy południowej Słowacji.

3. Sytuacja społeczno-kulturowa

22 maja 1990 roku nowo wybrany Premier Rządu Republiki Węgier József Antall oznajmił przed Zgromadzeniem Narodowym, iż „Państwo węgierskie ponosi szczególną odpowiedzialność za wsparcie przetrwania narodu węgierskiego jako wspólnoty kulturowej i etnicznej” (Gáspár, 1995, s. 129). Niespełna dwa tygodnie później, podczas III Krajowego Zjazdu MDF Antall dodał, że „w rozumieniu obowiązującego na Węgrzech prawa powszechnego jako przywódca wszystkich obywateli węgierskich i szef rządu tego dziesięcioletniego kraju, w sensie moralnym i emocjonalnym chciałby być premierem 15 milionów Węgrów”³⁷. Powyższa wypowiedź spotkała się z natychmiastowymi reakcjami państw najliczniej zamieszkiwanych przez mniejszości węgierskie (przede wszystkim przez Rumunię oraz Czechosłowację). W wyniku pokojowego podziału Czechosłowacji (1 stycznia 1993 roku) i uzyskaniu przez Słowację suwerenności, porównując ten kraj z pozostałymi państwami regionu Europy Wschodniej należałoby zwrócić uwagę, iż zamieszkiwała go stosunkowo niewielka ilość obywateli, co z perspektywy możliwych roszczeń terytorialno-ludnościowych ze strony Węgier budowało liczne obawy ze strony nowopowstałego rządu w Bratysławie (Sowa, 1997, s. 242). Przedstawiane przez Antalla plany zintensyfikowania polityki mającej na celu wspieranie tradycji i przywiązania do mniejszości węgierskiej zamieszkującej potrańskie ziemie południowej Słowacji, rozpoczęły po 1993 roku wieloletnie negocjacje na linii Budapeszt – Bratysława (Jach-Chrzaszcz, 2020, s. 41). Pierwsze pięcioletnie rządy na Słowacji objął gabinet kierowany przez Vladimira Meciarą, który głosząc politykę nacjonalistyczną ograniczał prawa mniejszości węgierskiej. Biorąc pod uwagę, że Węgrzy stanowili w kraju największą grupę etniczną, konserwatywna partia polityczna Partia Ludowa - Ruch na rzecz Demokratycznej Słowacji ograniczała możliwość używania

---

³⁶ CED Közép-európai Gazdaságfejlesztési Hálózat, Pályázati eredmények, <https://baross-palyazatok.eu/eredmenyek> (dostęp: 20.06.2024).

³⁷ Marinovich E., 2016, Mit üzen Antall József a XXI. század fiatalágának?, <https://www.antalljosef.igytortent.hu/component/content/article/19-az-antalli-orokseg/87-mit-uzen-antall-josef-a-xxi-szazad-fiatalaganak.html> (dostęp: 20.06.2024).

węgierskich symboli, wprowadziła słowackie nazwy ulic i miast zamieszkiwanych przez mniejszość węgierską, a także uchwaliła restrykcyjną ustawę językową (Bojarska, 2011). Kontrowersje wśród społeczności węgierskiej wywoływał również wprowadzony zakaz odgrywania i odśpiewywania hymnu narodowego innego niż słowacki (za wyjątkiem oficjalnych wizyt dyplomatycznych) przewidując kary grzywny do 7000 euro (Miszewski, 2012, s. 75). Zakaz ten szczególnie niepokoił węgierską mniejszość, która swój hymn śpiewa m.in. w czasie świąt narodowych, w kościołach czy podczas wydarzeń sportowych. Zakaz ten został zniesiony dopiero w maju 2019 roku, kiedy Parlament Słowacji zdecydowaną większością głosów w trybie przyspieszonym przyjął nową wersję ustawy. Wskazane powyżej trudności zostały w dużej mierze ograniczone w okresie ubiegania się obu państw o członkostwo organizacji międzynarodowych tj. NATO i UE. Akcesja Słowacji oraz Węgier do Unii Europejskiej i tym samym ujednolicenie stosowania międzynarodowego prawa przez te kraje uwolniła kolejne obozy rządzące na Słowacji od obawy rewizjonistycznych działań ze strony Węgier, z kolei przystąpienie Słowacji do strefy Schengen umożliwiło zniesienie granic, co znacznie ułatwiło węgierskiej społeczności zamieszkującej Słowację podejmowanie pracy oraz odwiedzanie bliskich na Węgrzech.

Wspomniane wyżej trudności z uregulowaniem praw przysługujących węgierskiej społeczności zamieszkującej ziemie południowej Słowacji dotyczyły również swobody posługiwania się językiem węgierskim przez dzieci, młodzież oraz osoby studiujące w słowackim systemie oświaty. Oczywiście nigdy nie było mowy o całkowitym zakazie, gdyż prawa te przysługiwały węgierskim mniejszościom od 1920 roku. Niemniej strona węgierska obawiając się daleko idących zmian zapoczątkowanych między innymi wprowadzeniem słowackich nazw ulic i miejscowości zamieszkiwanych przez społeczność węgierską, wielokrotnie apelowała o pozostawienie w niezmienionej formie kwestii swobody używania języka węgierskiego w słowackim systemie kształcenia. O pewnego rodzaju sukcesie węgierskojęzycznego systemu działalności przedszkoli na południu Słowacji można się dowiedzieć z raportu opublikowanego na początku 2023 roku przez Patrika Tátraiego i Krisztiána Rákócziego³⁸. Autorzy zaznaczają, że w zestawieniu z poprzednią dekadą liczba dzieci uczęszczających do węgierskojęzycznych przedszkoli na terytorium Słowacji wzrosła o 10%. Wzrosła również obecność węgierskich uczniów w szkołach podstawowych w dużych miastach tj. Koszyce i Bratysława, ze względu na możliwości i lepsze warunki pracy rodziców. Tendencję spadkową wykazały w tym samym czasie szkoły wiejskie. Z uwagi na ubogą ofertę

---

³⁸ Vida J., 2023, Hogy „vizsgázott” a felvidéki oktatásügy?, <https://ma7.sk/oktatas/hogy-vizsgazott-a-felvideki-oktatasugy> (dostęp: 20.06.2024).

programową realizowaną w języku węgierskim w szkołach średnich i zawodowych, które często zlokalizowane są tylko w największych miejscowościach, wielu niepełnoletnich uczniów decydując się pozostać w rodzinnej miejscowości wybiera ofertę nauczania w języku słowackim. Co więcej, trendem występującym również w Rumunii jest perspektywa kształcenia wyższego na perspektywicznych kierunkach tj. medycyna, które realizowane są tylko w języku właściwym danemu państwu. W tej sytuacji istotny jest poziom uzyskanego wyniku maturalnego, gdzie jednym z wymogów jest bardzo dobra znajomość języka urzędowego. Spowodowało to zmniejszenie liczby uczniów szkół średnich uczęszczających do węgierskojęzycznych placówek w zestawieniu z rokiem 2011 o 28%. Na terytorium Słowacji nieco ponad 60 szkół średnich umożliwia realizację programu w języku węgierskim i słowackim, najwięcej (7) w których jedynym językiem nauczania jest węgierski znajduje się w Dunajskiej Stredzie: Magyar Tanítási Nyelvű Magángimnázium, Vámbéry Ármin Magyar Tannyelvű Gimnázium, Sportgimnázium Dunaszerdahely, Építészeti Szakközépiskola, Szakközépiskola, Vidékfejlesztési Szakközépiskola, MTNy Magán Szakközépiskola³⁹. Spośród sześciu węgierskojęzycznych uniwersytetów na Słowacji, dwa znajdują się w Dunajskiej Stredzie (Szent Erzsébet Egészségügyi és Szociális Munka Főiskola i Varsói Menedzsment Egyetem), pozostałe w Presovie (Eperjesi Egyetem), Bratysławie (Comenius Egyetem), Nitrze (Nyitrai Konstantin Filozófus Egyetem) oraz Selye János Egyetem w Komarnie (Krankovits, 2020).

Spośród węgierskojęzycznych stacji telewizyjnych najczęściej oglądanych przez społeczność węgierską na Słowacji można wymienić państwowych nadawców M1, M2, M3 oraz międzynarodową stację telewizyjną Duna TV, a także Duna World. Działają też węgierskojęzyczne stacje radiowe, m.in. Kossuth Rádió, Petőfi Rádió, Bartók Rádió, Dankó Rádió oraz Duna World Rádió (Dobos, 2015). Wśród gazet, które dostarczają węgierskiej społeczności zamieszkującej Słowację zróżnicowane treści wymienić można Új Szó, Szabadság, promujące kulturę, sztukę i historię węgierską Közös Út oraz Magyar Közösség, a także publikujący wydarzenia i sprawy związane z Węgrami Dunántúli Napló.

Wśród najważniejszych instytucji kulturalnych promujących dziedzictwo węgierskie oraz język węgierski na terytorium Słowacji znajdują się Węgierskie Muzeum oraz Instytut Węgierski w Bratysławie (Magyar Múzeum és Magyar Intézet Pozsonyban), Węgierski Instytut Kultury w Koszycach (Kassai Magyar Kultúrintézet) oraz Węgierski Dom w Bratysławie

---

³⁹ Felvidéki középiskolák, 2014, Az itt olvasható információk a 2014. évi általános felsőoktatási felvételi eljárásra vonatkoznak, https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/FFT_2014A/felvideki_kozepiskolak.pdf (dostęp: 20.06.2024).

i Lučenecu (Magyar Ház Pozsonyban és Losoncon). Wymienione instytucje często wspierają wydarzenia związane z węgierską kulturą, tradycją i dziedzictwem na terytorium Słowacji. Do takich można zaliczyć corocznie organizowany festiwal Węgierskich Dni Kultury w Bratysławie (Magyar Kultúra Napjai Pozsonyban), Węgierskie Dni Kultury w Koszycach (Magyar Kultúra Napjai Kassán), festiwal Folklorystyczny "Dni Węgierskie" w Lučenec (Magyar Napok Losoncon), obchody Węgiersko-Słowackiego Dnia Przyjaźni (Magyar-Szlovákok Napja).

Inicjatorami kolejnych przedsięwzięć mających na celu wzmocnienie współpracy węgiersko-słowackiej, a także popularyzowanie węgierskiej tożsamości narodowej, kultury i dziedzictwa narodowego są organizacje pozarządowe. Warto w tym miejscu zwrócić uwagę na przeprowadzoną w 2018 roku przez Zoltána Ilko i Tibora Vargę analizę sytuacji organizacji obywatelskich w regionie Felvidék. Autorzy zwrócili uwagę, że ostatnią publikacją była wnikliwa analiza Mytrili Nagy, która w 2002 roku opracowała działalność węgierskiej strefy obywatelskiej NGO na Słowacji. Aktualizując przegląd Nagy, Ilko oraz Varga ocenili, iż na Słowacji spośród ponad 2500 organizacji pozarządowych wśród najbardziej aktywnych można wymienić 130 o szerokorozumianym węgierskim profilu działalności. Do najważniejszych autorzy zaliczają działające w obszarze kultury Słowacko-Węgierskie Stowarzyszenie Społeczno-Kulturalne (Szlovákiai Magyar Társadalmi és Közművelődési Szövetség), w dziedzinie poprawy edukacji Słowackie Stowarzyszenie Węgierskich Nauczycieli (Szlovákiai Magyar Pedagógusok Szövetsége), prowadzące sieć biur informacyjnych Stowarzyszenie Wspólnych Celów (Közös Célokért társulás), Słowacko-Węgierski związek Harcerski (Szlovákiai Magyar Cserkészszövetség), Instytut Badań nad Mniejszościami (Fórum Kisebbségkutató Intézet), Via Nova – a Jövő Szövetsége, czyli Sojusz Przyszłości (Ilko i Varga, 2019). Podobnie jak w przypadku Rumunii, organizacje pozarządowe mogą liczyć na wsparcie udzielane przez Bethlen Gábor Alapkezelő. W 2023 roku tylko w ramach Lovas Program, 20 organizacji węgierskich zarejestrowanych na Węgrzech otrzymało dofinansowanie na przedsięwzięcia mające na celu popularyzację sportów jeździeckich w obrębie Basenu Karpackiego, zachowanie tradycji jeździeckich, turystyki jeździeckiej oraz terapii jeździeckiej⁴⁰. Pozostając przy tematyce związanej ze sportem, należy podkreślić, że bardzo ważnym miejscem na mapie regionu Felvidék jest miejscowość Dunajská Streda (Dunaszerdahely). Na terytorium Słowacji od wielu dekad istniały kluby sportowe wspierane przez węgierską mniejszość narodową, jednak dopiero po wybudowaniu MOL Arény w tymże

---

⁴⁰ MLS, 2024, Magyar Lovassport Szövetség díjazottjai 2023., <https://lovasszovetseg.hu/2024/05/21/a-magyar-lovassport-szovetseg-dijazottjai-2023/> (dostęp: 20.06.2024).

mieście, spotkania węgierskiej społeczności zaczęły służyć budowaniu tożsamości narodowej podczas imprez sportowych. Obiekt ten został przez węgierskie przedsiębiorstwo naftowo-gazownicze MOL w 2016 roku. Jak zauważa Adam Miklasz, rozgrywający mecze piłkarskie na MOL Arenie klub DAC 1904 Dunajská Streda stał się wizytówką mniejszości węgierskiej na Słowacji, chociażby ze względu na odśpiewywanie przed każdym meczem węgierskiego hymnu narodowego i eksponowanie węgierskich flag narodowych⁴¹.

Społeczność węgierska na Słowacji okazuje się dość aktywna w sferze szeroko pojętej działalności kulturalnej, jednak dotyczy to powiatów najliczniej zamieszkiwanych przez Węgrów. Nieco inaczej przedstawia się sytuacja na obszarach, z których żywił węgierski wycofuje się. Adam Magyar opisał m.in. działania podejmowane przez stowarzyszenia mające na celu przetrwanie kultury oraz języka węgierskiego. Jednym z nich jest Stowarzyszenie Rewiczki (węg. Reviczky Társulás), które wybrało na obszar swojej działalności miejscowość Levice (węg. Leván), gdzie Węgrzy stanowią dzisiaj 8% mieszkańców. Adresatami oferty Stowarzyszenia są nie tylko miejscowi Węgrzy, ale także słowacka większość, dla której organizowane są m.in. bezpłatne kursy języka węgierskiego⁴². Dążenie do zachowania kultury węgierskiej w regionie Felvidék wygląda więc zupełnie inaczej w miejscach takich jak Levice, gdzie celem jest przetrwanie społeczności niż w Dunaszerdahely, gdzie przy wsparciu materialnym z Węgier (koncern MOL) następuje intensyfikacja i tak silnej tożsamości węgierskiej u większości mieszkańców.

---

⁴¹ Miklasz A., 2023, Ria-ria-ria: Hungaria! Piłkarskie Wielkie Węgry, https://new.org.pl/2791,miklasz_wegry_pilka_nozna_tozsamosc_mniejszosci_wegierskie_w_europie.html (dostęp: 20.06.2024).

⁴² Magyar Á., 2020, Ilyen az élet egy felvidéki városban, ahol már alig maradtak magyarok, <https://hu.euronews.com/2020/06/03/ilyen-az-élet-egy-felvideki-varosban-ahol-mar-alig-maradtak-magyarok> (dostęp: 20.06.2024).

VI. WOJWODINA - SERBIA

Wojwodina (serb. Vojvodina, węg. Vajdaság) to autonomiczny okręg w północnej części Serbii przy granicy z Węgrami. Obejmuje on 21,5 tys. km², zaś liczba ludności zgodnie z niepełnymi danymi ze spisu powszechnego przeprowadzonego w Serbii w roku 2022 wynosi 1 740,2 tys., z czego 182,3 tys. deklaruje narodowość węgierską⁴³. Mapa etniczna Wojwodiny wielokrotnie ulegała radykalnym zmianom. Był to obszar wielokulturowy, którego rozwój wielokrotnie przerywany był poprzez konflikty, wyludnienie i przesiedlenia (Badis, 2002). Większa część Wojwodiny to żyzna równina – południowe przedłużenie Niziny Węgierskiej, położona nad Dunajem i dolnym odcinkiem Cisy. 84% terytorium regionu stanowią grunty rolne, co determinuje profil ekonomiczny regionu.

1. Procesy demograficzne

Według danych spisu powszechnego z 2022 r. Wojwodinę zamieszkuje 26,15% ogółu ludności kraju – w tym Serbowie, Węgrzy, Rumuni, Buniewcy⁴⁴, Słowacy, Chorwaci, Rusini i około dwudziestu innych narodowości⁴⁵. Okręg Wojwodiny składa się z trzech jednostek, są nimi Bačka, Banat i Srem. Stolicą Wojwodiny jest Nowy Sad, a drugim co do wielkości miastem Subotica, która jest licznie zamieszкана przez węgierską społeczność. Pod względem administracyjnym Wojwodina dzieli się na siedem okręgów (ryc. 17):

- Severnobački Okrug (węg. Észak-Bácskai Körzet) ze stolicą w Suboticy (węg. Szabadka),
- Zapadnobački Okrug (węg. Nyugat-Bácskai Körzet), m.st. Sombor (węg. Zombor),
- Južnobački Okrug (węg. Dél-Bácskai Körzet), m.st. w Nowy Sad (węg. Újvidék),
- Severnobanatski Okrug (węg. Észak-Bánáti Körzet), m.st. Kikinda (węg. Nagyikinda),
- Srednjobanatski Okrug (węg. Közép-Bánáti Körzet), m.st. Zrenjanin (węg. Nagybecskerek),
- Južnobanatski Okrug (węg. Dél-Bánáti Körzet), m.st. Pančevo (węg. Pancsova),
- Sremski Okrug (węg. Szerémségi Körzet), m.st. Mitrovica (węg. Mitrovica).

---

⁴³ Kartali R., 2023, Ennyien vagyunk magyarok Vajdaságban, <https://hetnap.rs/cikk/Ennyien-vagyunk-magyarok-Vajdasagban-43669.html> (dostęp: 20.06.2024).

⁴⁴ Południowosłowiańska grupa etniczna pochodząca z Gór Dynarskich.

⁴⁵ Gyurkovics V., 2023, Vajdaság és a vajdasági magyarok, <https://atlatszo.rs/2023/02/14/vajdasag-es-a-vajdasagi-magyarok/> (dostęp: 20.06.2024).

Ryc. 17. Podział administracyjny Wojwodiny na 7 okręgów uwzględniający nazewnictwo w języku węgierskim i serbskim.

Źródło: Balogh, 2009.

Skład etniczny ludności Wojwodiny ulegał daleko idącym zmianom. Jak wynika ze statystyk, w średniowieczu musiał być to obszar zdominowany przez Węgrów. W okresie Imperium Osmańskiego udział Węgrów w zaludnieniu radykalnie uległ zmniejszeniu głównie na korzyść Serbów, którzy uciekali na północ chcąc uniknąć represji ze strony muzułmańskich zdobywców i osiedlali się w Wojwodinie podległej Imperium Habsburgów. Pod koniec XIX wieku udział Węgrów zwiększył się do ponad 20%, pozostając na tym poziomie do lat 70-tych ubiegłego wieku. Od tego momentu ma miejsce wyraźny spadek liczebności Węgrów i ich udział w zaludnieniu Wojwodiny maleje (tab. 10).

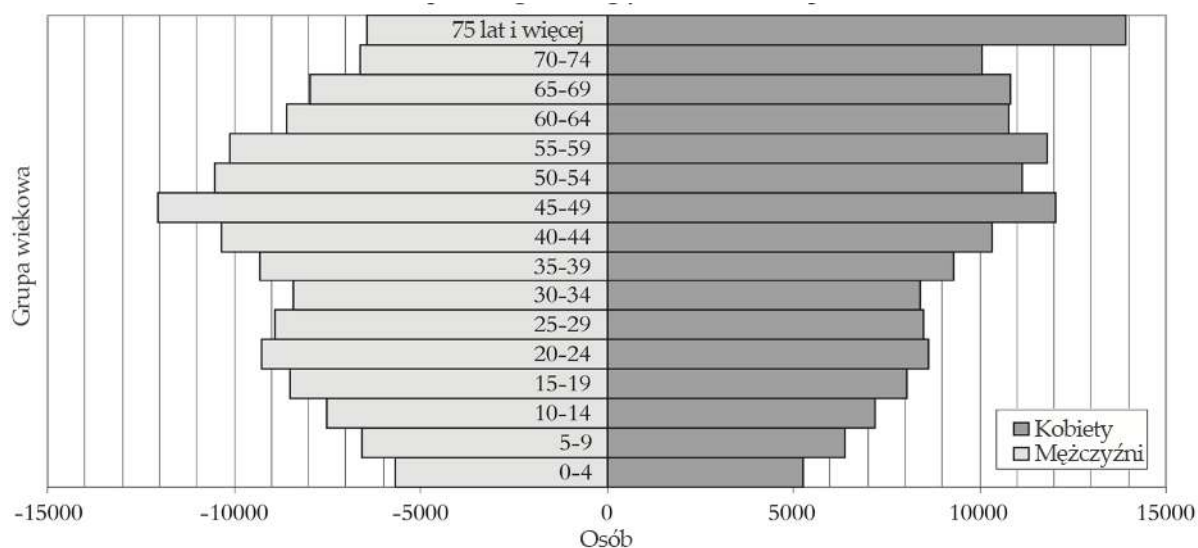
Tab. 10. Udział Serbów i Węgrów w zaludnieniu Wojwodiny w latach 1495 – 2002

Rok	Ludność ogółem		Serbowie		Węgrzy	
	Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
1495	194.500	100	39.000	20,0	148.000	76,1
1787	476.018	100	281.960	59,2	50.316	10,6
1828	867.281	100	442.923	51,1	130.918	15,1
1840	912.754	100	448.341	49,1	145.930	16,0
1857	1.030.545	100	417.838	40,5	202.188	19,6
1880	1.178.189	100	419.372	35,6	268.411	22,8
1890	1.331.143	100	457.873	34,4	324.430	24,4
1900	1.433.387	100	483.451	33,7	378.646	26,4
1910	1.515.983	100	512.869	33,8	425.952	28,1
1921	1.535.794	100	533.466	34,7	371.006	24,2
1931	1.624.158	100	613.910	37,8	376.176	23,2
1941	1.662.862	100	602.195	36,2	473.241	28,5
1948	1.663.212	100	841.246	50,6	428.932	25,8
1953	1.712.619	100	874.346	51,1	435.345	25,4
1961	1.854.965	100	1.017.717	54,9	442.561	23,9
1971	1.952.533	100	1.089.132	55,8	423.866	21,7
1981	2.034.772	100	1.107.375	54,4	385.356	18,9
1991	2.013.889	100	1.143.723	56,8	339.491	16,9
2002	2.031.992	100	1.321.807	65,0	290.207	14,3

Źródło: Kocsis, Kicošev, 2004.

Największy udział Węgrów w zaludnieniu Wojwodiny (28%) został zarejestrowany w roku 1910, podczas ostatniego spisu ludności przed I wojną światową i przed Traktatem w Trianon. W następstwie konfliktu zbrojnego, podobnie jak w przypadku wcześniej opisywanej Słowacji, w okresie międzywojennym nastąpił spadek deklaracji przynależności do społeczności węgierskiej spowodowany między innymi przesiedleniami. Niemniej w 1941 roku, w następstwie pierwszego i drugiego arbitrażu Wiedeńskiego i trwającej II wojny światowej doszło do największej (nie licząc 1495 roku) deklaracji przynależności do społeczności węgierskiej na ziemiach Wojwodiny od czasu prowadzonych spisów powszechnych. Narodowość węgierską wskazało wówczas 28,5% mieszkańców regionu. Za trwający od tego momentu regres odpowiada postępujący proces starzenia się społeczności węgierskiej (ryc. 18).

Ryc. 18. Struktura wieku Węgrów z Wojwodiny w roku 2002

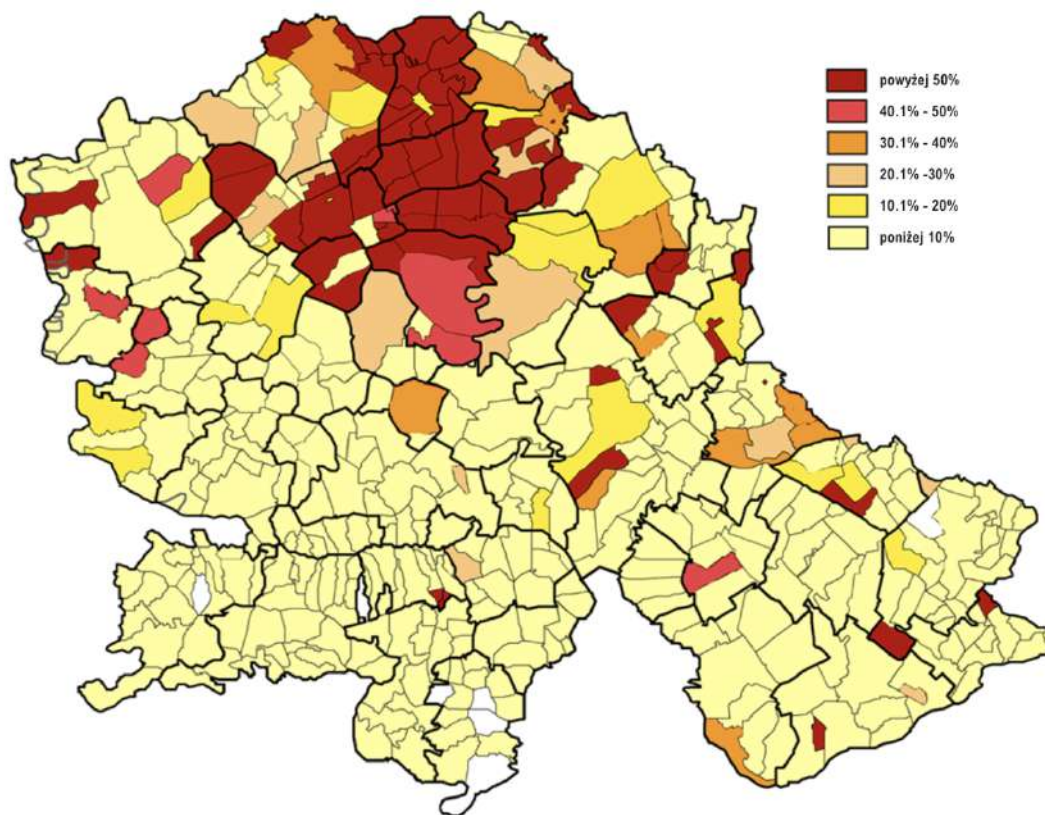

Źródło: Republički zavod za statistiku, 2023.

Kolejny spis powszechny w Serbii, który miał miejsce w 2011 roku podtrzymał trend spadkowy węgierskiej społeczności zamieszkującej Serbię z 290,2 tys. do 253,9 tys., co wynika z dwóch procesów. Pierwszy to wspomniane wyżej starzenie się społeczeństwa, związane z coraz mniejszą liczebnością roczników młodych, co wiąże się także z faktem, że na repatriację na Węgry decydują się osoby młode, w wieku produkcyjnym. Drugi polega na asymilacji osób pochodzenia węgierskiego lub mieszanego. Należy podkreślić, iż z poprzednich spisów powszechnych przeprowadzonych w Serbii wynika, że aż 70% dzieci urodzonych w małżeństwach mieszanych na terytorium Serbii, w przeszłości nie wybierało tożsamości węgierskiej⁴⁶. Proces ten jest szczególnie widoczny na obszarach, gdzie Węgrzy stanowią nieznaczną mniejszość, natomiast mniej się daje we znaki tam, gdzie społeczności węgierskie są najsilniejsze, czyli w największych koncentracjach na północy Baczki i Banatu, zwłaszcza w sąsiedztwie Szabadki w pobliżu granicy z Węgrami (ryc. 19).

⁴⁶ Nagy R., 2021, Hányan is vagyunk magyarok Vajdaságban?, https://szmsz.press/2021/05/27/hanyan-is-vagyunk-magyarok-vajdasagban-2/#google_vignette (dostęp: 20.06.2024).

Ryc. 19. Udział węgierskiej społeczności zamieszkującej Wojwodinę w 2011 roku

Źródło: Nagy, 2021.

Opublikowane 28 kwietnia 2023 roku przez Serbski Urząd Statystyczny dane ze spisu ludności z 2022 roku spowodowały poruszenie wśród węgierskiej społeczności. Liczba Węgrów zamieszkujących Serbię przez ostatnie 11 lat spadła o 27,36 % (z 253,9 do 184,4 tys.)⁴⁷. Aktualna sytuacja demograficzna Węgrów w Wojwodinie wydaje się najbardziej niekorzystna spośród wszystkich dotychczas analizowanych regionów zamieszkiwanych przez społeczności węgierskie. Niemniej należy zaznaczyć, iż Serbski Urząd Statystyczny w trakcie powstawania niniejszej pracy pełnych wyników Spisu nie opublikował, dlatego podane wyżej liczby nie należy traktować jako wyników ostatecznych.

⁴⁷ Gurjanov D., 2023, Konačni rezultati popisa sukcesivno od aprila 2023. do juna 2024. godine, <https://vojvodjanski.com/tvnovibecej/drustvo/2023/01/09/konacni-rezultati-popisa-sukcesivno-od-aprila-2023-do-juna-2024-godine> (dostęp: 20.06.2024).

2. Warunki ekonomiczne

Wojwodina to obszar w większości rolny, znany z doskonałych warunków do uprawy zbóż oraz produkcji wina. Ponadto region ten posiada duże znaczenie strategiczne, ponieważ na tym obszarze krzyżują się ważne szlaki komunikacyjne łączące Europę Zachodnią z Azją Mniejszą, państwa nadbałtyckie z Bałkanami oraz prowadzące z krajów śródziemnomorskich w kierunku Morza Czarnego i Rusi. Jak zauważa Tadeusz Kopyś, Wojwodina poniosła dotkliwe straty w następstwie sankcji ekonomicznych nałożonych w 1992 roku na Jugosławię, likwidacji tzw. kwoty narodowościowej gwarantującej proporcjonalny udział Węgrów w życiu ekonomicznym prowincji, a także odbywającego się procesu prywatyzacji serbskiej gospodarki, podczas którego z jednej strony działające na północy kraju zakłady przemysłowe zostały przeniesione na południe, z drugiej doszło do licznych nadużyć mających na celu zmniejszenie wpływów do skarbu Wojwodiny (Kopyś, 2008).

Powstające w latach 90. XX wieku dysproporcje pomiędzy coraz bogatszym południem i uboższą północą zaczęły hamować wprowadzone w 2000 roku reformy polegające na aktywizacji współpracy pracodawców, pracowników i państwa. Programy „ograniczania ubóstwa” przyczyniające się podniesienia poziomu wykształcenia, zmniejszenia bezrobocia oraz liczby dzieci znajdujących się w niekorzystnej sytuacji, a także powstrzymanie zubożenia mieszkańców wsi oraz pomoc uchodźcom i ludności romskiej bezpośrednio przełożyły się na stopniowy rozwój gospodarki i rynku pracy w Wojwodinie (Pál i Takács, 2011).

Analiza sytuacji ekonomicznej mieszkańców Wojwodiny przeprowadzona w 2008 roku przez Ágnes Pál i Ferenc Gyorię wykazała, że bezwzględna liczba oraz odsetek osób aktywnie poszukujących pracy są najwyższe w Południowej Baczce, a najniższa w północnym Banacie. Południowa Baczka znajduje się również w najkorzystniejszej sytuacji pod względem stosunku liczby pracujących do liczby ludności (31%), za nią plasuje się region Północna Baczka. Najbardziej niekorzystna sytuacja panuje w Południowym Banacie (19,3%) oraz Śremie (18,1%) (ryc. 20).

Rozkład pracujących z uwzględnieniem podziału na sektory w Wojwodinie ulega sukcesywnym zmianom. Większość osób pracujących w Wojwodinie zatrudniona jest w sektorze usług, którego udział nie sięga 50% jedynie w Banacie Północnym i Południowym. Jak zauważają serbscy naukowcy Nemanja Gajić oraz Tamara Đorđević (2010), warunkiem koniecznym umożliwiającym wzrost gospodarczy w regionie Wojwodiny jest rozwój usług tj. turystyka przy wykorzystaniu złóż termalnych. Nierozwiązane stosunki własnościowe, a także aktywna kontynuowana na początku drugiej dekady XXI wieku praktyka centralizacji władzy

oraz przedsięwzięć ekonomicznych zbiegły się w czasie z wyżej wspomnianą poprawą relacji dyplomatycznych z rządem w Budapeszcie, a także kolejnymi transzami pomocy, jakie koalicja FIDESZ-KDNP zatwierdziła na rzecz wsparcia społeczności i regionów zamieszkiwanych przez mniejszości węgierskie w państwach ościennych.

Ryc. 20. Odsetek aktywnych osób poszukujących pracy według sektorów w powiatach Wojwodiny (2008)

Źródło: Pál, Gyorgy, 2008.

W 2016 roku rząd Węgier uruchomił Program Rozwoju Gospodarczego Wojwodiny (węg. Vajdasági gazdaságfejlesztési támogatás), którego celem był rozwój przedsiębiorstw Wojwodiny, tworzenie nowych miejsc pracy, rozbudowa sieci dostawców oraz pośrednio, powstrzymanie rosnącej emigracji. Pierwsza faza Programu na lata 2016–2018 otrzymała finansowanie na kwotę 50 miliardów forintów, która została później zwiększona. W programie tym największy nacisk położono na rolnictwo, turystykę oraz rozwój małych i średnich przedsiębiorstw. W 2019 roku rozpoczął się drugi etap programu rozwoju gospodarczego, w ramach którego podpisano ponad 10 tys. umów, dzięki czemu przy przeznaczeniu kolejnych 38,3 miliardów forintów w Wojwodinie powstały nowe inwestycje, a także doszło do modernizacji istniejących obiektów, umożliwiając utworzenie 700 nowych miejsc pracy⁴⁸.

⁴⁸ Prosperitati Alapítvány, 2019, Pályázatok, <https://www.prosperitati.rs/palyazatok> (dostęp: 20.06.2024).

Zważywszy na bogate źródła wód termalnych w regionie Wojwodiny, decyzją węgierskiego rządu w 2017 roku został uruchomiony rządowy przetarg pod nazwą „Vízipari Pályázati Program”. Wśród najważniejszych celów określonych w przetargu było promowanie działalności węgierskiego przemysłu wodnego w Serbii. Władze w Budapeszcie na to przedsięwzięcie cyklicznie przeznaczały odpowiednio 100 mln forintów (2017 r.), 300 mln forintów (2018 r.) oraz 180 mln forintów (2019 r.). W ramach programu wykonawcy zobowiązani zostali do przeprowadzenia dużych inwestycji infrastrukturalnych obejmujących studium wykonalności, realizację projektów pilotażowych, przygotowanie kompleksowych analiz branży wodno-kanalizacyjnej czy organizacja konferencji i spotkań przedsiębiorców prezentujących możliwości węgierskiej branży wodno-kanalizacyjnej. Obok projektów związanych z poszukiwaniem, wydobywaniem i eksploatacją złóż termalnych, oferta przedsiębiorstw obejmowała przedsięwzięcia umożliwiające uzdatnianie wody pitnej, a także budowę sieci oczyszczalni ścieków.

Kolejny program mający na celu aktywizację obszaru Wojwodiny Ministerstwo Spraw Zagranicznych i Handlu uruchomiło w październiku 2019 r. Celem programu Wsparcia Inwestycji Bałkanów Zachodnich (węg. Nyugat-Balkán Beruházási Támogatás) było wzmocnienie obecności i roli węgierskich firm w regionie. Całkowita kwota dofinansowania na kwotę 2,85 miliardów forintów w formie bezzwrotnej pożyczki została przeznaczona na inwestycje związane z produkcją energii ze źródeł odnawialnych.

Realizacja przedsięwzięć na terytorium Serbii przez firmy węgierskie zwiększała szanse aktywizacji społeczności węgierskiej Wojwodiny. Co więcej, w przypadku decyzji o otwarciu stałego przedstawicielstwa lub rozpoczęcia inwestycji w danym regionie, szanse zatrudnienia tych osób w sektorze usług i budownictwa wzrastały.

Zważywszy na warunki uprawy ziemi i chowu bydła, wielu Węgrów z Wojwodiny zajmuje się rolnictwem. W 2023 roku uruchomiony został program aktywizacji rolnej w regionie Wojwodiny (węg. Községi Mezőgazdasági és Vidékfejlesztési Költségetési Pénzalap), dotowany ze środków autonomii, a także finansowany w 2024 roku przez rząd w Budapeszcie⁴⁹. Z uwagi na występujące susze i niskie plony, środki te w dużej mierze przeznaczane są na rozbudowę systemów nawadniania.

Istotne wydarzenie z punktu widzenia kontynuacji zacieśniania współpracy węgiersko-serbskiej miało miejsce 20 czerwca w serbskiej miejscowości Palić (k. Suboticy) podczas

---

⁴⁹ Az alapítványokról szóló törvény (Szerb Köztársaság Hivatalos Közlönye, 88/2010., 99/2011. – másík törvényi és 44/2018. szám – másík törvényi, https://www.prosperitati.rs/sites/default/files/dokumentumok/szabalyzat/m09-2023_szabalyzat_2.sz._modositas.pdf (dostęp: 20.06.2024).

którego polityczne relacje łączące oba państwa podniesiono do deklaratywnie najwyższego poziomu w historii (Héjj, 2023). W trakcie odbywającego się szczytu podpisano łącznie dwanaście umów dotyczących współpracy, a najważniejszą częścią było utworzenie Węgiersko-Serbskiej Rady Strategicznego Partnerstwa. Z całą pewnością istotnym powodem politycznej sympatii przywódców obu państw są wzajemne interesy – z jednej strony Węgry uznają model respektowania praw mniejszości węgierskich za przykład, który mogłby, a właściwie w mniemaniu węgierskiego MSZ powinien być wdrażany również w innych państwach. Z drugiej Serbia poszukuje sojusznika, która jako aktywny członek UE będzie wspomagał proces akcesyjny.

O ile oczywiście dobre stosunki międzypaństwowe będą sprzyjały sytuacji węgierskiej mniejszości narodowej zamieszkującej ziemie Wojwodiny, w przedsięwzięciach węgierskiego rządu trudno dopatrywać się działań mogących z pełną skutecznością zahamować lub w dużej mierze ograniczyć największą tendencję spadkową społeczności deklarującej przynależność do narodowości węgierskiej spośród omówionych dotychczas państw.

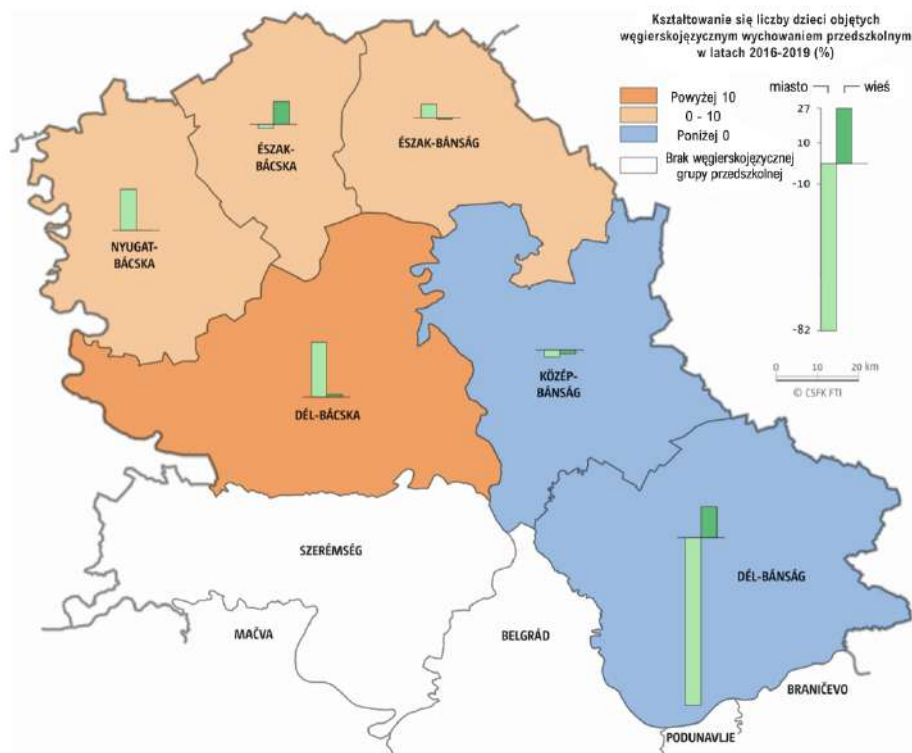
3. Sytuacja społeczno-kulturowa

Stosunki dyplomatyczne z byłą Jugosławią Węgry nawiązały w 1946 roku. Pięćdziesiąt lat później, po rozpadzie Jugosławii, rząd w Budapeszcie na szczeblu ambasadorskim kontynuował współpracę z Federalną Republiką Jugosławii, a od 3 czerwca 2006 roku po dziś dzień Węgry współpracują z Republiką Serbii. W sierpniu 2001 roku Węgry otworzyły Konsulat Generalny w Suboticy, a także kilka konsulatów honorowych na pozostałym terytorium kraju. W 2014 roku otwarto Collegium Hungaricum w Belgradzie, którego celem jest poprawa relacji kulturalnych, a także popularyzacja kultury węgierskiej w Serbii⁵⁰. Uwzględniając zaszłości historyczne i konflikt węgiersko-serbski z okresu II wojny światowej, niezwykle ważnym wydarzeniem w historii stosunków dwustronnych była wizyta prezydenta Jánosa Ádera w Serbii w dniach 25-26 czerwca 2013 r.

---

⁵⁰ Markovics A., 2022, „Szerbia és Magyarország kapcsolata az együttműködésen alapszik”, <https://www.hetnap.rs/cikk/Szerbia-es-Magyarország-kapcsolata-az-egyuttmukodesen-alapszik-41103.html> (dostęp: 20.06.2024).

Ryc. 21. Zmiany w liczbie dzieci objętych węgierskojęzyczną edukacją przedszkolną w miastach i wsiach Wojwodiny według powiatów w latach 2016–2019

Źródło: Közoktatási Körtérkép, 2022.

W ramach procesu pojednania obu narodów węgierski prezydent wygłosił w Szkupstynie przemówienie, w którym potępił i przeprosił za zbrodnie popełnione przez Węgrów podczas wojny⁵¹. Zapoczątkowany w 2013 roku proces pojednania między obydwooma krajami bezpośrednio przełożył się na rozwój stosunków międzynarodowych. Już rok później, podczas szczytu węgiersko-serbskiego szefowie ministerstw obu państw omawiali kwestie dotyczące współpracy gospodarczej, zwłaszcza w dziedzinie rozwoju infrastruktury i energetyki, jak również problemy dotyczące obronności, nauki, szkolnictwa i innych dziedzin kultury. Jedną z kluczowych kwestii umożliwiających współpracę kulturalną pomiędzy Serbią i Węgrami jest regulacja stosunków mniejszości węgierskiej zamieszkującej Wojwodinę. Z uwagi na wysoki poziom przestrzegania praw węgierskiej społeczności w Serbii, Węgry od 2014 roku są zwolennikiem przystąpienia Serbii do Unii Europejskiej. Polityczną reprezentację społeczności

⁵¹ Makkay J., 2013, Már nem háborús bűnös a délvidéki magyar, <https://erdelyinaplo.ro/interju/mar-nem-haborus-bunos-a-delvideki-magyar> (dostęp: 20.06.2024).

węgierskiej (9-osobową) w serbskim parlamencie sprawuje Vajdasági Magyar Szövetség (VMSZ). Warto w tym miejscu wymienić również Węgierską Radę Narodową (MNT), która jest samorządem mniejszości narodowej Węgrów z Wojwodiny i reprezentuje węgierską wspólnotę narodową w sprawach używania języka, edukacji i informacji⁵². Podobnie jak w przypadku obszaru zamieszkiwanego przez społeczność węgierską w słowackim regionie Felvidék, w okresie 2016-2019 w Wojwodinie o 5% wzrósł odsetek dzieci zapisanych do węgiersko i serbsko-węgierskojęzycznych przedszkoli (ryc. 21).

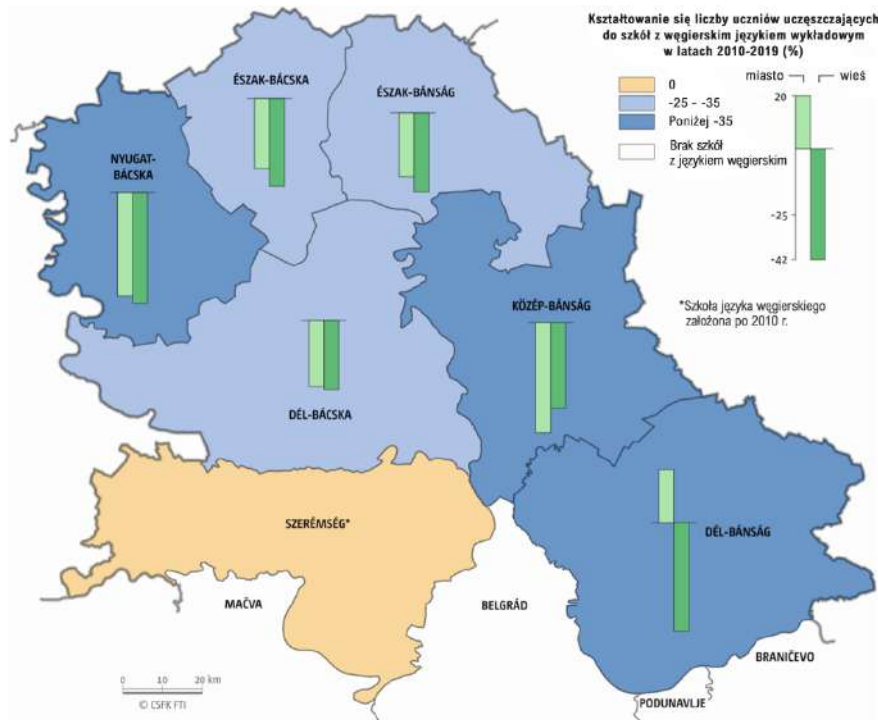
W związku z zauważalnym spadkiem liczby Węgrów w wieku poniżej 14 lat (w latach 1991–2011 wyniósł on 34%), a także zmniejszeniem liczby uczniów szkół podstawowych, średnich i wyższych, w latach 1994–2019 można zaobserwować w Wojwodinie spadek o 28% liczby dzieci w wieku przedszkolnym zapisywanych do grup węgierskojęzycznych. Jednocześnie, z uwagi na potencjał kształcenia na dalszych etapach szkolnictwa w języku serbskim, popyt na kształcenie grupach dwujęzycznych wzrósł w tym samym okresie o 150%. Ma to związek przede wszystkim ze spadkiem liczby uczniów chcących kontynuować kształcenie w węgierskojęzycznych szkołach podstawowych (ryc. 22). Sytuacja pod tym względem jest w Wojwodinie bardziej niekorzystna dla Węgrów spośród wszystkich dużych węgierskich społeczności transgranicznych. W tle tej sytuacji jest około 25-procentowy spadek liczby urodzeń na Węgrzech, emigracja oraz wybór przez osoby z małżeństw mieszanych przeważnie serbskiej ścieżki edukacyjnej – dostosowanej do kompetencji językowych rodzica nie posługującego się językiem węgierskim.

W przeciwieństwie do szkół podstawowych, wzrasta liczba uczniów wybierających kształcenie w języku węgierskim na poziomie szkoły średniej. Pomimo niekorzystnych danych dotyczących przyrostu naturalnego społeczności węgierskiej, ofertę programową w języku węgierskim w 2003 r. wybierało 18,3%, w 2011 r. już 21,2%, a w 2019 r. – 22,7% społeczności węgierskiej zamieszkującej Wojwodinę, zwłaszcza w okręgach północnej Baczki i Banatu (ryc. 22).

---

⁵² Gyurkovics V., 2023, A vajdasági Magyar Nemzeti Tanács, <https://atlatszo.rs/2023/02/16/a-vajdasagi-magyarsag-kisebbségi-onkormanyzata-a-magyar-nemzeti-tanacs/> (dostęp: 20.06.2024).

Ryc. 22. Zmiany w liczbie uczniów uczęszczających do węgierskojęzycznych szkół podstawowych w miastach i wsiach Wojwodiny w latach 2010–2019

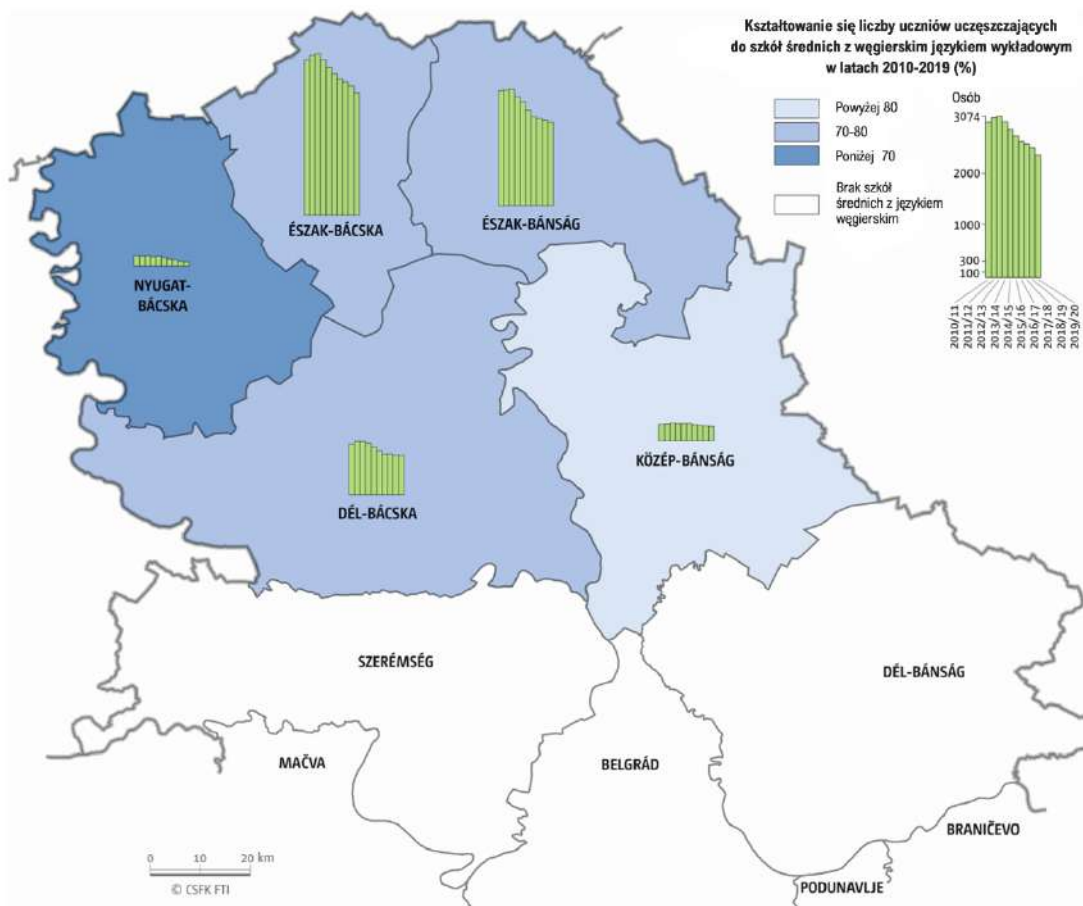
Źródło: Közoktatási Körtérkép, 2022.

Zgodnie z wykazem sporządzonym w 2014 roku, na terytorium Wojwodiny dwie szkoły średnie oferowały kształcenie tylko w języku węgierskim (Bolyai Tehetséggondozó Gimnázium és Kollégium oraz Kosztolányi Dezső Tehetséggondozó Gimnázium), natomiast 38 placówek posiadało w ofercie programowej nauczanie w języku węgierskim⁵³. Wśród najważniejszych uniwersytetów, które umożliwiają kontynuację kształcenia na poziomie wyższym wymienić można Újvidéki Egyetem oraz Művészeti Akadémia w Nowym Sadzie. Uczelnie te oferują studia w zakresie m.in. prawa, medycyny, budownictwa i ekonomii (Felvi, 2018)⁵⁴.

⁵³ Felvi, 2014, Magyar nyelven oktató középiskolák a Vajdaságban, https://www.felvi.hu/pub_bin/dload/FFT_2014A/vajdasagi_magyar_kozepiskolak.pdf (dostęp: 20.06.2024).

⁵⁴ Felvi, 2018, Összefoglaló a határon túli magyar tanítási nyelvű képzések felsőoktatási felvételi eljárásairól, https://www.felvi.hu/felveteli/jelentkezés/korabbi_elj_archivum/felveteli_tajekoztatok/ht_felveteli_18A?itemNo=13 (dostęp: 20.06.2024).

Ryc. 23. Zmiany w liczbie uczniów uczęszczających do węgierskojęzycznych liceów w miastach i wsiach Wojwodiny w latach 2010–2019

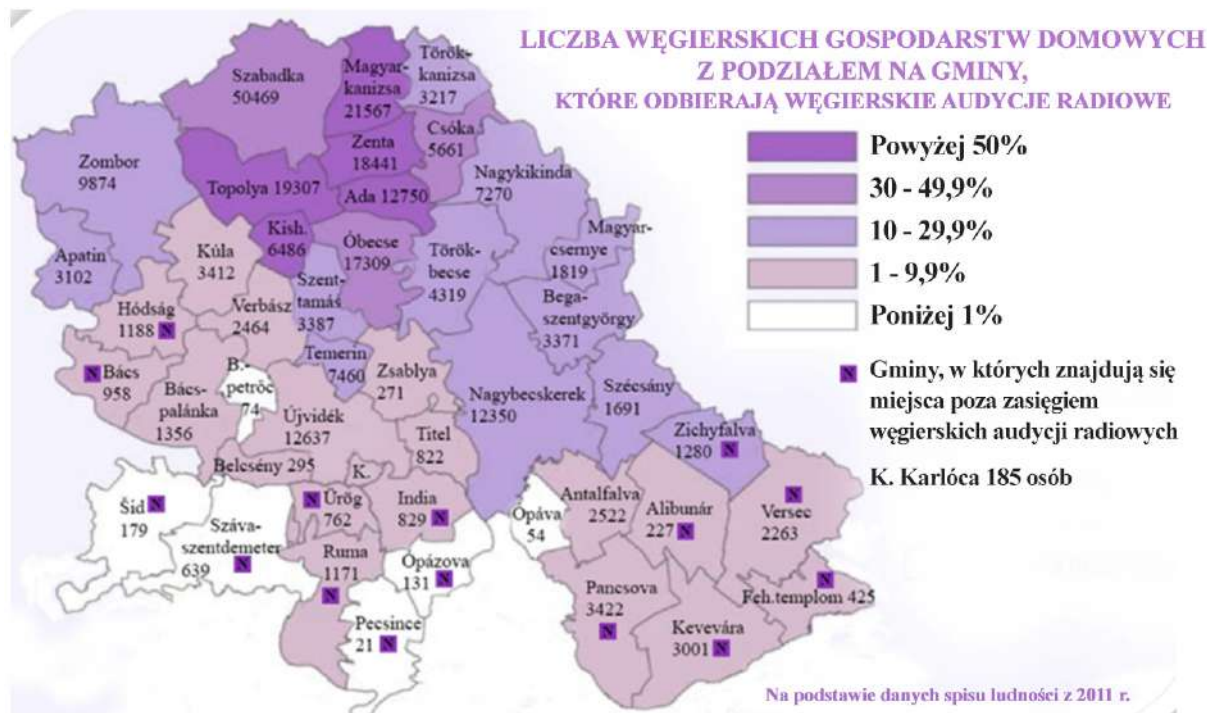

Źródło: Kőzoktatási Körtérkép, 2022.

Region Wojwodiny charakteryzuje wyróżniająca na tle pozostałych regionów zamieszkiwanych przez społeczność węgierską oferta medialna. Prym wiodą przede wszystkim rozgłośnie radiowe oraz stacje telewizyjne, które są charakterystyczne dla danego okręgu. Przykładowo w regionie Bácski znajduje się siedziba radia Bácska, w Kúli - Kúlai Rádió, Magyarkanizsa - Info TV, Szabadka - Szabadkai Rádió, Temerin - Temerini Rádió, Topolya - Régió Rádió, Verbász - Verbászi Rádió, Zombor - Zombori Rádió, Antalfalva (Kovacsica) - Antalfalvi Községi Rádió és Televízió, Nagybecskerek - Nagybecskerek Rádió, Nagyikinda - Nagyikindai Rádió, Pancsova - Pancsovai RTV, Törökbecse - Radio NB. Ilość rozgłośni radiowych kierujących swą ofertę na regionalnym obszarze terytorialnym stała się

przedmiotem badań, jakie zostały wykonane podczas serbskiego spisu powszechnego w 2011 roku (ryc. 24).

Ryc. 24. Procentowy udział Węgrów zamieszkujących w Wojwodinie, korzystających z oferty węgierskojęzycznych rozgłośni radiowych w roku 2011

Źródło: Vajdasági Magyar Média, 2015, A vajdasági magyar rádiós tájékoztatási rendszer vázlata, www.vajdasagimedia.club.hu (dostęp: 20.06.2024).

Wśród najważniejszych instytucji kultury, które wspierają i promują kulturę węgierską na terytorium Wojwodiny można wymienić Węgierskie Centrum Kultury w Nowym Sadzie (Újvidéki Magyar Kultúrközpont), Węgierskie Muzeum Wojwodiny (Vajdasági Magyar Múzeum), Węgierską Bibliotekę Narodową w Nowym Sadzie (Újvidéki Nemzeti Könyvtár), a także Węgierski Instytut Kultury w Nowym Sadzie (Újvidéki Magyar Kulturális Intézet). Wśród wydarzeń, które społeczność węgierska zamieszkująca Wojwodinę obchodzi każdego roku zalicza się Dzień Kultury Węgierskiej (22 stycznia), Światowy Dzień Języka Ojczystego (21 lutego), Węgierski Dzień Prasy (15 marca), Węgierski Dzień Książki i Czytania Wojwodiny (29 marca), Węgierski Dzień Filmu (13 października), Dzień teatru południowo-węgierskiego (20 października), Węgierski Dzień Nauki (3 listopada), Węgierski Dzień Sztuk Pięknych w Wojwodinie (14 listopada), Dzień węgierskiej edukacji publicznej (22 listopada) oraz Światowy Dzień Mniejszości Narodowej (18 grudnia). W wymienionych wydarzeniach

często udział biorą zaproszeni z Węgier politycy oraz przedstawiciele świata kultury. W organizację przedsięwzięć mających na celu podtrzymanie węgierskiej tożsamości narodowej często angażują się organizacje pozarządowe działające na terytorium Wojwodiny. Na stronie internetowej Węgierskiej Rady Narodowej znajdują się nazwy kilkuset tego typu instytucji i fundacji⁵⁵. Cyklicznego wsparcia finansowego umożliwiającego realizację celów statutowych udziela między innymi Bethlen Gábor Alapítvány.

Jeśli chodzi o rozwój sportu, społeczność węgierska Wojwodiny wzbogaciła się w 2021 roku o Centralny Stadion FK TSC w Bačkiej Topoli. Inwestycję tę ukończono dzięki wsparciu rządu Węgier kwotą 15 mln euro, a w uroczystym otwarciu uczestniczył premier Viktor Orbán, który obejrzał mecz lokalnej drużyny z Ferencvárosem Budapeszt. Świadczy to nie tylko o znaczeniu, jakie sport ma w życiu społeczeństwa węgierskiego, ale także o wadze, jaką władze w Budapeszcie przywiązują do wspierania społeczności węgierskich za granicą. Węgierski rząd wdraża zasadę integracji społeczności poprzez sport, gdyż wydarzenia sportowe służą wzmocnieniu świadomości narodowej Węgrów w państwach ościennych (Szabelak, 2021)⁵⁶.

---

⁵⁵ Magyar Nemzeti Tanács, 2024, Szervezetek/intézmények, <https://www.mnt.org.rs/szervezetek-intezmenyek> (dostęp: 20.06.2024).

⁵⁶ Szabelak A., 2021, Otwarto "najnowocześniejszy stadion w Serbii". Gra na nim klub węgierskiej mniejszości, <https://kresy.pl/wydarzenia/otwarto-najnowocześniejszy-stadion-w-serbii-gra-na-nim-klub-wegierskiej-mniejszosci/> (dostęp: 20.06.2024).

VII. ZAKARPACIE – UKRAINA

Zakarpacie (ukr. Закарпаття, węg. Kárpátalja) to jeden z 24 obwodów Ukrainy ze stolicą w Użhorod (ukr. Ужгород, węg. Ungvár). Obwód Zakarpacki jest najbardziej na zachód wysuniętym fragmentem Ukrainy, który graniczy z czterema państwami Unii Europejskiej: Polską, Słowacją, Węgrami oraz Rumunią (ryc. 25). Obwód zajmuje 2,1 % terytorium Ukrainy, a na podstawie danych ze spisu ludności w 2001 r. zamieszkuje go 1,25 mln osób, co stanowi 2,6 % ówczesnej populacji. Zakarpacie jest jedyną częścią Ukrainy położoną wewnątrz łuku karpackiego. Obejmuje fragment Niziny Węgierskiej wraz z przyległą częścią Karpat Wschodnich. Dla Węgrów obszar ten posiada znaczenie symboliczne, jako że właśnie tamtędy wiódł główny szlak migracyjny przed zasiedleniem Basenu Karpackiego przez ich przodków. Na Przełęczy Wereckiej znajduje się park pamięci oraz pomnik wzniesiony dla upamiętnienia 1100 rocznicy przejścia przez Karpaty Węgrów prowadzonych przez Arpada.

W latach 895 – 1920 obszar ten stanowił część Królestwa Węgier (Lefkó, 2013). Na mocy Traktatu w Trianon, część sześciu powiatów wchodzących w skład terenów Zalitawii, tj. Bereg, Máramaros, Szabolcs, Szatmár, Ugocsa i Ungvar o powierzchni 12 631 km² stała się wydzielonym administracyjnie obszarem Republiki Czechosłowackiej, który został obdarzony określonymi prawami administracyjnymi i organizacyjnymi pod nazwą Rus Podkarpacka. Zakarpacie początkowo oddzielono od reszty Republiki Czechosłowackiej tymczasową granicą poprzez linię demarkacyjną, która została ukończona w 1927 roku. W następstwie pierwszego arbitrażu wiedeńskiego, Węgry w 1938 roku zajęły południową część Zakarpacia, by rok później przyłączyć cały obszar do Węgier. Jesienią 1944 roku Zakarpacie zostało zajęte przez wojska 4 Frontu Ukraińskiego i pomimo protestów rządu Benesa, władze w Moskwie sugerując się między innymi manifestem zakarpackich komunistów w Mukaczewie na początku 1946 roku, włączyły Obwód Zakarpacki w skład Ukraińskiej Socjalistycznej Republiki Radzieckiej (Molnár J. i Molnár I., 2005).

Ryc. 25. Podział administracyjny Zakarpacia w roku 1989 r.

Źródło: Lefkó, 2013.

Począwszy od 24 sierpnia 1991 roku, kiedy przyjęta została Deklaracja Niepodległości Ukrainy, Zakarpacie stało się częścią tego państwa (Magocsi, 2010). Jak zauważa István Molnár (2021), w okresie lat 1991–2014 podział administracyjny Zakarpacia nie uległ znaczącym zmianom a Ukraina pozostawała państwem silnie scentralizowanym. Zakończenie sprawowania władzy przez Wiktora Janukowycza, a także wydarzenia Euromajdanu rozpoczęły reformę ustrojową mającą na celu między innymi decentralizację władzy poprzez stworzenie niezależnych samorządów terytorialnych oraz wprowadzenie trójstopniowego podziału administracyjnego. W kwietniu 2014 r. rząd Ukrainy przyjął koncepcję reformy organizacji terytorialnej samorządu i władzy samorządowej, której wdrożenie dobiegło końca w 2020 r. Do tego czasu liczba powiatów na terenie powiatu Zakarpacia wynosiła 13, z pięcioma miastami na prawach powiatu. W okresie ZSSR status ten utrzymywały dwa miasta, Ungvár i Munkács, natomiast po transformacji ustrojowej kolejne trzy: Huszt (1998), Beregszász (2001) i Csap (2003) (Fedinec, Vehesh i Berem, 2010).

Zgodnie z danymi na rok 2020 r., Zakarpacie obejmuje 6 powiatów: Huszt (3 175 km² zamieszkaną przez 268 tys. mieszkańców), Ungvár (2358 km² i 256 tys. mieszkańców), Munkács (2053 km² i 254 tys. mieszkańców), Técső (1870 km², 185 tys. mieszkańców), Rahó (1846 km², 83 tys. mieszkańców) oraz Beregszász (1457 km², zamieszkaną przez 208 tys. mieszkańców). Tym samym zgodnie z danymi statystycznymi z roku 2020, region Zakarpacia w tym okresie zamieszkiwało 1 254 tys. osób (Molnár 2021) (ryc. 26).

Ryc. 26. Podział administracyjny Zakarpacia po reformie z 2020 r.

Źródło: Molnár, 2021.

1. Procesy demograficzne

Z uwagi na trwające działania wojenne, pozyskanie danych demograficznych i ekonomicznych porównywalnych z tymi, które są do dyspozycji w przypadku pozostałych państw sąsiadujących z Węgrami, nie jest możliwe. Jeśli chodzi o oficjalne ukraińskie statystyki demograficzne dostępne na rok 2020, nie zawierają one informacji dotyczących narodowości mieszkańców Zakarpacia. Zapoznanie się ze strukturą etniczną ludności tego obszaru i to tylko

do roku 2001 jest możliwe wyłącznie dzięki dostępnym online opracowaniom węgierskiego Centralnego Urzędu Statystycznego oraz K. Kocsisa (tab. 11).

Tab. 11. Struktura etniczna ludności Zakarpacia w latach 1880 – 2001

Rok	Ludność ogółem	Ukraińcy (Rusini)		Węgrzy		Pozostali	
		Liczba	%	Liczba	%	Liczba	%
1880	408 971	244 742	59,8	105 343	25,8	58 886	14,4
1900	529 993	312 198	58,9	149 381	28,2	68 414	12,9
1910	598 863	331 625	55,4	184 287	30,8	82 951	13,9
1921	612 442	372 523	60,8	111 052	18,1	128 867	21,0
1930	733 956	447 127	60,9	116 548	15,9	170 281	23,2
1941	854 772	502 329	58,8	233 840	27,4	118 603	13,9
1946	758 700	624 400	82,3	66 000	8,7	68 300	9,0
1959	920 173	686 464	74,6	146 247	15,9	87 462	9,5
1970	1 056 799	808 131	76,5	151 949	14,4	96 719	9,2
1979	1 155 759	898 606	77,8	158 446	13,7	98 707	8,5
1989	1 245 618	976 749	78,4	155 711	12,5	113 158	9,1
2001	1 254 614	1 010 127	80,5	151 516	12,1	92 971	7,4

Źródło: Cserniskó, 2011.

Pierwsze dane przedstawiające wykaz narodowości Zakarpacia pochodzą z XIX wieku, podczas których Węgrzy stanowili ponad 20% zaludnienia, a bezpośrednio przed I wojną światową ich udział przekroczył nawet 30%. Od tego momentu liczebność i udział Węgrów w zaludnieniu Zakarpacia sukcesywnie spadały. Krótkotrwały wzrost miał miejsce jedynie po arbitrażu wiedeńskim w 1941 roku. Jak twierdzi Karoly Kocsis, bezpośrednią przyczyną była polityka Republiki Czechosłowacji, do której przyłączono na mocy Traktatu w Trianon ziemie Zakarpacia. Podczas spisów w 1921 i 1930 roku Węgom odmówiono nadania obywatelstwa czechosłowackiego i zakwalifikowano ich jako „cudzoziemców”. Tym samym udział osób bez obywatelstwa, których nie uwzględniono w statystykach dotyczących narodowości w spisie z 1930 r. wahał się w granicach 11-21% (Kocsis, 2001). Liczne wysiedlenia przedstawicieli węgierskiej społeczności z Czechosłowacji, które dotknęły zwłaszcza pracowników sektora administracji publicznej oraz wojskowych, a także reforma językowa wdrożona przez władze w Budapeszcie na mocy pierwszego arbitrażu wiedeńskiego miała bezpośrednie przełożenia na zdecydowany wzrost deklaracji przynależności do społeczności węgierskiej podczas spisu powszechnego w 1941. Po trzech latach, kiedy doszło do okupacji niemieckiej na ziemiach Zakarpacia i deportacji społeczności żydowskiej, spośród której 32% osób deklarowała język węgierski jako ojczysty, a także licznych przesiedleń węgierskich poborowych do obozów koncentracyjnych po zajęciu Zakarpacia przez Armię Czerwoną, doszło do największego

spadku wskazań na węgierską przynależność w historii przeprowadzanych spisów w powszechnych – tę w 1946 roku zadeklarowało 66 tys. osób, stanowiących 8,7% ogółu mieszkańców Zakarpacia (Tornai. 2020). Oczywiście powyższe dane tylko częściowo odpowiadały rzeczywistej sytuacji, gdyż ludzie masowo nie ujawniali swojej przynależności narodowej z obawy przed konsekwencjami. Ponadto, spora część społeczności węgierskiej Zakarpacia powróciła na wcześniej zamieszkiwane terytoria dopiero po 1946 roku. Danymi potwierdzającymi tę tezę może być pierwszy powojenny spis ludności, który w czasach ZSRR został przeprowadzony w 1959 roku i wykazał 146 000 tys. Węgrów. Przez kolejne 40 lat uwzględniając przyrost naturalny, liczba Węgrów w regionie wzrosła w stosunku do 1959 roku i wyniosła 155 711 osób.

Okoliczności upadku ZSSR i ogłoszenia niepodległości przez Ukrainę zapoczątkowały nowe stosunki dyplomatyczne w relacjach węgiersko-ukraińskich. Węgierski premier József Antall chcąc zadbać o interesy węgierskiej społeczności zamieszkującej Zakarpacie był zwolennikiem zawarcia porozumienia o zasadach współpracy pomiędzy oboma krajami w dziedzinie zapewniania praw mniejszościom narodowym, które ostatecznie zostało osiągnięte w 1991 roku. W tym samym okresie, 1 grudnia 1991 roku odbyło się referendum, w którym za autonomią terytorialną Zakarpacia opowiedziało się 78% społeczeństwa, a 81,4% wyraziło wolę utworzenia węgierskiego regionu autonomicznego Beregszász⁵⁷. Po przeszło 30 latach można dostrzec, iż wola uprawnionych do głosowania w referendum z 1991 roku nigdy nie została zrealizowana, co w dużej mierze w ocenie Csotiego spowodowane było obawą strony ukraińskiej przed utworzeniem „autonomicznego precedensu”, który mogłaby w przyszłości wykorzystać społeczność rosyjska zamieszkująca terytoria Ukrainy. Brak skutecznej polityki zagranicznej węgierskiego MSZ mającej na celu wyegzekwowanie woli zakarpackiej społeczności było w późniejszym czasie krytykowane przez węgierskich analityków, którzy zarzucali Antallowi rezygnację z terytoriów Zakarpacia⁵⁸. Niemniej należy w tym miejscu zaznaczyć, iż osiągnięty kompromis zapisów ochrony społeczności węgierskiej zamieszkującej terytoria Ukrainy był znacznie bardziej satysfakcjonujący dla strony węgierskiej, w zestawieniu z trudnymi negocjacjami, jakie węgierskie MSZ zmuszone było prowadzić ze stroną słowacką w połowie lat 90. Społeczność węgierska zamieszkująca terytoria Ukrainy otrzymała szereg swobód, które miały przyczynić się do stworzenia warunków

---

⁵⁷ Csoti, Gy., 2023, Kárpátaljáról még egyszert az igazat Anno megegyezés született a beregszászi magyar autonóm terület létrehozásáról, <https://magyarnemzet.hu/velemeney/2023/08/karpataljarol-meg-egyszer-az-igazat> (dostęp: 20.06.2024).

⁵⁸ Dányi L., 2014, Miért mondott le a magyar miniszterelnök Kárpátaljáról?, https://hir6.hu/cikk/105225/miert_mondott_le_a_magyar_miniszterelnok_karpataljarol

umożliwiających podtrzymanie węgierskiej tożsamości. Kolejny i tym samym ostatni oficjalny spis powszechny jaki został przeprowadzony na terytorium Ukrainy miał miejsce w 2001 roku i potwierdził z jednej strony wieloetniczność Zakarpacia, z drugiej porównywalny do poprzedniego spisu z 1989 roku odsetek społeczności węgierskiej zamieszkującej region (Tab. 12).

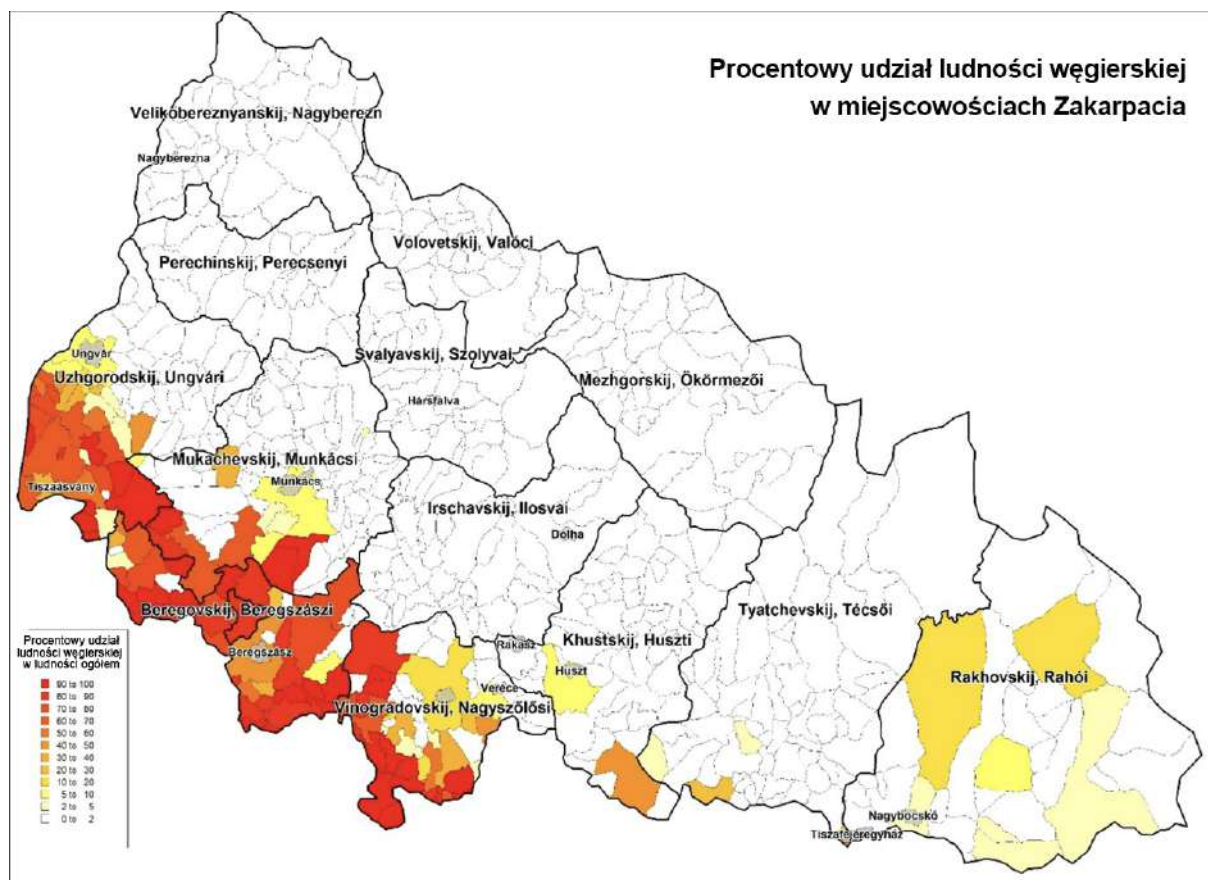
Tab. 12. Ludność i odsetek liczniejszych narodowości na Zakarpaciu na podstawie danych ze spisów powszechnych z 1989 r. i 2001 r.

Narodowość	Liczba mieszkańców		Udział procentowy w populacji komitatu		Liczba mieszkańców w 2001 r. w odsetku z 1989 r.
	1989	2001	1989	2001	
Ukraińcy	976 749	1 010 127	78,4	80,5	103,4
Węgrzy	155 711	151 516	12,5	12,1	97,3
Rumuni	29 485	32 152	2,4	2,6	109,0
Rosjanie	49 458	30 993	4,0	2,5	62,7
Cyganie	12 131	14 004	1,0	1,1	115,4
Słowacy	7329	5695	0,6	0,5	77,7
Niemcy	3478	3582	0,3	0,3	103,0
Białorusini	2521	1540	0,2	0,1	61,1
pozostali	8756	5005	0,6	0,4	64,0
ogółem	1 245 618	1 254 614	100,0	100,0	100,7

Źródło: Urząd Statystyczny Powiatu Zakarpackiego, 2003b; Laver, Zilhalov, 1991. [online]: https://konyvbiroalom.at.ua/term_tud/Molnar_Jozsef_-_Karpatalja_nepessege.pdf (dostęp: 20.06.2024).

Zgodnie z ostatnimi oficjalnymi danymi, w 2001 roku na Zakarpaciu żyło 151,5 tys. osób deklarujących narodowość węgierską. Jej koncentracja obejmuje szeroki pas biegnący wzdłuż granicy węgierskiej (ryc. 27).

Ryc. 27. Odsetek ludności węgierskiej na Zakarpaciu w roku 2001

Źródło: Juhasz, Giday 2017.

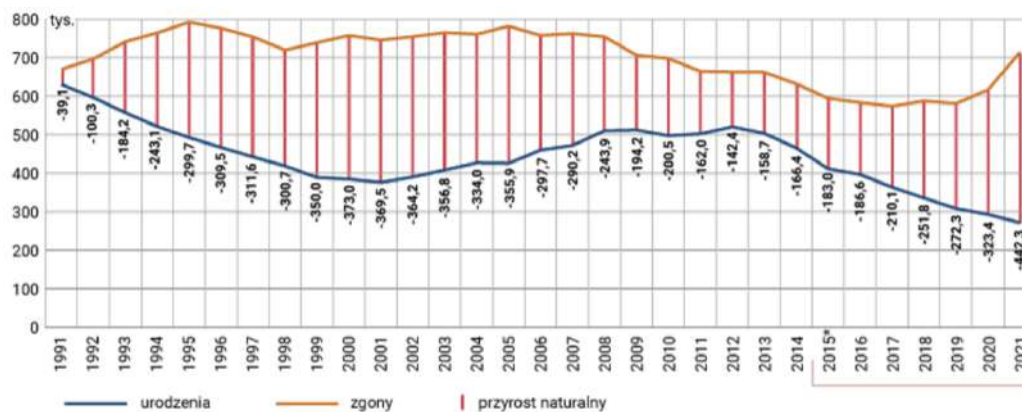
József i István Molnárowie (2005) w obszernej analizie zebranych wyników uznali, iż niewielki spadek udziału węgierskiej społeczności na Zakarpaciu (z 12,5 do 12,1% w latach 1989-2001) nie stanowi powodu do obaw o przyszłość społeczności węgierskiej na Ukrainie. Jak zauważyli, trend spadkowy mniejszości węgierskich zamieszkujących potriańskie terytoria występował w każdym państwie (Słowacja, Rumunia, Serbia), i wynikał z migracji oraz był konsekwencją zmiany sposobu wychowywania młodego pokolenia. Z uwagi na nieprzeprowadzenie kolejnych spisów ludności, podczas których respondenci mieliby możliwość zadeklarować przynależność narodową, społeczność węgierską Zakarpacia podczas ostatnich dwóch dekad szacuje się na około 150 tysięcy osób. Liczba ta może okazać się jednak obciążona znacznym błędem, z uwagi na trwającą wojnę. Wielu Węgrów powołanych do armii nie wróciło z frontu, podczas gdy inni, chcąc uniknąć takiego losu, opuściło profilaktycznie kraj.

2. Projekt SUMMA 2017

Jak zauważa Tadeusz Olszański (2020), Ukraina jest jedynym państwem europejskim, które w XXI wieku nie przeprowadza regularnie (w odstępach kolejnych dekad) spisów ludności. Kolejny po 2001 roku pierwotnie zaplanowano na rok 2013, jednak z uwagi między innymi na wysokie koszty przedsięwzięcia kolejne rządy przynosiły plany sporządzenia spisu ludności na rok 2016, 2020 i wreszcie 2023 (Rogoża, 2023). Czynnikiem wpływającym na powyższe było również podważanie rzetelności powstałych danych spowodowane masową odmową udziału w próbnym spisie przez społeczność w obwodzie kijowskim, a także brak zaufania do państwowych rejestrów (Olszański 2020). Państwowa Służba Statystyki Ukrainy (PSSU) 1 lutego 2022 roku przedstawiła raport szacujący liczbę ludności zamieszkującej terytorium Ukrainy z wyłączeniem Krymu i miasta Sewastopol na 41,1 miliona osób (Bazhenova, 2023). Zgodnie z analizą przedstawioną przez Jadwigę Rogożę (2023), liczne prognozy liczby ludności po zakończeniu działań wojennych są pesymistyczne i wahają się w przedziale od 24 do 35 milionów osób (Ryc. 28).

Ryc. 28. Dynamika demograficzna Ukrainy

* od 2015 r. bez uwzględnienia okupowanych terytoriów Autonomicznej Republiki Krymu, miasta Sewastopola i okupowanych części Donbasu

Źródło: Państwowa Służba Statystyki Ukrainy, 2023.

W związku z nieprzeprowadzeniem spisu ludności, a przede wszystkim z działaniami wojennymi na Ukrainie po roku 2014, a zwłaszcza od lutego 2022 roku, oszacowanie liczby Węgrów zamieszkujących obecnie Zakarpacie stanowi ekstremalnie trudne zadanie. Z całą pewnością wysoka dynamika migracyjna w związku z wojną rosyjsko-ukraińską ma bezpośrednie przełożenie na współczesną liczebność społeczności węgierskiej Zakarpacia. Z uwagi na brak oficjalnych danych, węgierskie instytucje oraz analitycy specjalizujący się

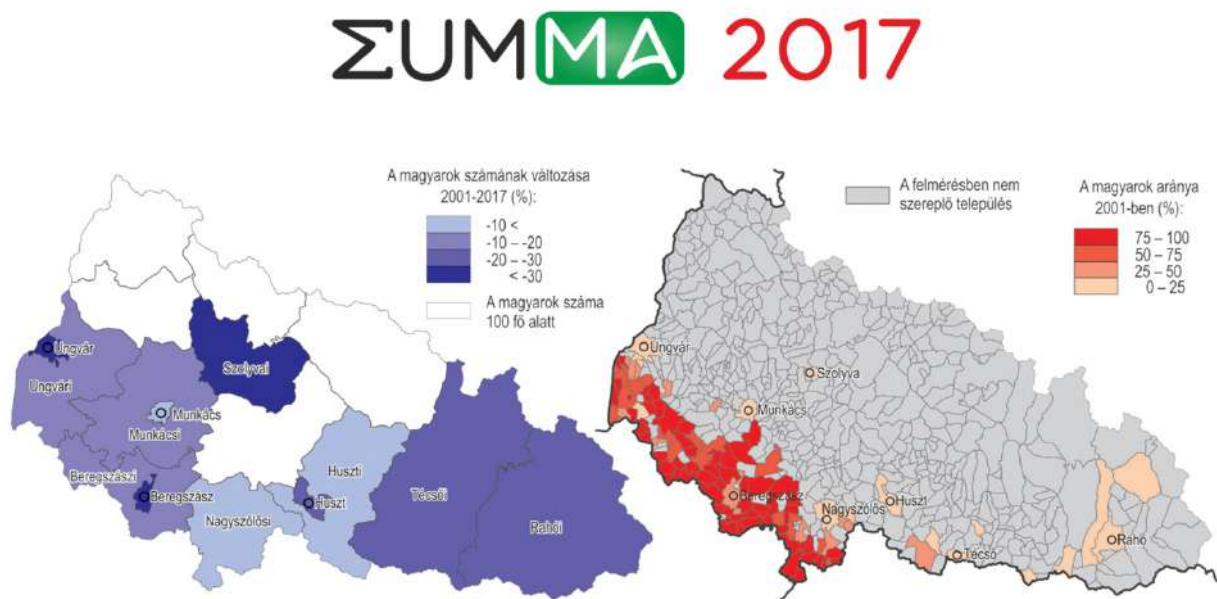
w problematyce demograficznej społeczności węgierskiej zamieszkującej państwa graniczące z Węgrami w ostatnich latach podjęli badania sytuacji społeczności węgierskiej na Zakarpaciu. Problemy egzystencjalne, ucieczka mężczyzn w wieku poborowym oraz wzmożona emigracja przyczyniła się do uruchomienia badania SUMMA 2017, które miało na celu ocenę liczebności, rozmieszczenia oraz wybranych cech demograficznych zakarpackiej społeczności węgierskiej. Badania zostały wykonane przez Instytut Geografii Węgierskiej Akademii Nauk CSFK II przy współpracy z Zakarpackim Kolegium Węgierskim im. Ferencza Rakocsego i Narodowym Instytutem Badań nad Polityką, a wsparcia w realizowanym projekcie udzielił ministerialny komisarz István Grezse oraz Bethlen Gabor Alapkezele. 170 ankietowanych na terenie 111 osiedli zamieszkiwanych przez Węgrów na Zakarpaciu utworzyło 312 punktów umożliwiających pobranie informacji o płci, wieku, narodowości, języku ojczystym, religii, wykształceniu, zawodzie oraz długości i miejsca pobytu za granicą powyżej 1 miesiąca, a także miejsca zamieszkania podczas ostatniego spisu powszechnego. Spośród ankietowanych 23 tysięcy osób, 22 tysiące (co stanowi jedną siódmą ogółu z 2001 roku) zadeklarowało narodowość węgierską. Badania SUMMA 2017 pozwoliły na sformułowanie następujących wniosków:

1. liczba Węgrów zamieszkujących Zakarpacie w 2017 wyniosła 125 tys., a wraz z przedstawicielami Romów używających języka węgierskiego było to 131 tys.;
2. w porównaniu do 2001 roku nastąpiła redukcja ludności węgierskiej o 13,7 %;
3. spadek udziału Węgrów w zaludnieniu był wyższy w miastach (- 17,9 %), a mniejszy na wsiach (- 11,3 %);
4. postępuje proces starzenia się społeczności węgierskiej Zakarpacia, maleje liczba dzieci, co jest też konsekwencją emigracji osób w wieku produkcyjnym;
5. poprawił się, w stosunku do stanu z 2001 roku, wskaźnik wykształcenia ludności węgierskiej, na co istotny wpływ może mieć poprawa poziomu szkolnictwa wyższego na Zakarpaciu;
6. wśród osób powyżej 16 roku życia, odsetek menadżerów i przedsiębiorców wynosi 7%, a osób bezrobotnych, pracujących w gospodarstwach domowych i utrzymujących się z rolnictwa - 25%; sytuacja ta jest po części skutkiem procesów historycznych i bycia mniejszością narodową: intelektualiści i przedsiębiorcy czynni zawodowo najczęściej decydują się na opuszczenie regionu.

Jak wykazały badania przeprowadzone w ramach projektu SUMMA 2017, spadek udziału Węgrów w zaludnieniu poszczególnych części Zakarpacia nie był jednakowy. Najbardziej zaznaczył się on w miejscowościach, gdzie udział Węgrów był najniższy (Rahó, Técső,

Szolyva), a także w największych miastach, takich jak Ungvár i Beregszász. Najmniejszy, bo nie przekraczający 10% zarejestrowano w mieście Munkács oraz w rejonie Huszti oraz Nagyszollosi (ryc. 29, kolorem białym zaznaczono te obszary, gdzie liczebność węgierska jest mniejsza niż 100 osób).

Ryc. 29. Odsetek Węgrów w zaludnieniu jednostek administracyjnych Zakarpacia w 2001 roku i jego zmiany w latach 2001-2017

Źródło: Tátrai, Molnár, Kovály, Eröss, 2020.

Projekt SUMMA 2017 był zainicjowany w obliczu zaniechania przez stronę ukraińską przeprowadzenia spisu ludności oraz migracji wywołanej rozpoczęciem w 2014 roku konfliktem zbrojnym. W ostatnich latach oszacowanie liczby Węgrów na Zakarpaciu jest jeszcze bardziej utrudnione w obliczu śmiertelności będącej następstwem pandemii COVID-19, a zwłaszcza w sytuacji nasilenia działań zbrojnych zapoczątkowanych agresją rosyjską w 2022 roku. Wydarzenia te sprawiły, że dane określające liczbę Węgrów na Zakarpaciu będące wynikiem badań na stosunkowo dużej próbie przeprowadzonej w 2017 roku, straciły już aktualność. Na podstawie doniesień prasy węgierskojęzycznej jak i informacji pozyskiwanych osobiście można sformułować twierdzenie, że ostatnie lata stanowią najtrudniejszy okres w historii społeczności węgierskiej na Ukrainie. Warto w tym miejscu odwołać się do wywiadów, jakich udzieliła w lutym 2023 i 2024 roku członkini zespołu badawczego SUMMA 2017, Katalin

Kovály. Jeszcze rok temu w rozmowie z dziennikiem Magyar Nemzet⁵⁹ badaczka stwierdziła, że liczba Węgrów na Zakarpaciu na skutek trwającego konfliktu spadnie do poziomu poniżej 100 tys. Tymczasem intensyfikacja procesu poborowego na Ukrainie, a także rosnąca migracja sprawiają, że także te prognozy okazują się zbyt „optymistyczne”. Kovály zdecydowała się ostatnio na korektę swojej poprzedniej prognozy i oszacowała obecną liczbę Węgrów na Zakarpaciu na około 80-90 tysięcy osób⁶⁰. Powyższe szacunki jednoznacznie wskazują, iż spośród wszystkich państw sąsiadujących z Węgrami do najwyższego spadku procentowego węgierskiej społeczności w zestawieniu z dotychczasowymi danymi pochodzącymi ze spisów powszechnych doszło na terytorium Ukrainy. Niemniej dokładną ilość osób będzie można oszacować dopiero po zakończeniu konfliktu zbrojnego i po uwzględnieniu ewentualnego procesu powojennej reemigracji.

3. Warunki ekonomiczne

Rozpad Związku Radzieckiego i uzyskanie przez Ukrainę niepodległości zapoczątkowało proces transformacji gospodarki, która wiązała się między innymi z likwidacją przedsiębiorstw państwowych mające wpływ na zwiększające się bezrobocie. Lokalizacja okręgu zakarpackiego w nowych granicach administracyjnych Ukrainy już na początku lat 90. XX wieku ujawniała peryferyjne cechy regionu i oddalenie od największych ośrodków przemysłowych i miast, co przez kolejne dekady miało bezpośrednie przełożenie na sytuację gospodarczą. Jak zauważa Béla Baranyi (2009, s. 302), za przewagę strategiczną Zakarpacia wynikającą z położenia geograficznego można uznać lesistość oraz gęstą sieć rzeczną, co ma bezpośrednie przełożenie na duży potencjał przetwórstwa drewna, produkcję maszyn, a także przemysł spożywczy i lekki. Powyższe uzupełniają złoża kopalniane tj. metale szlachetne, rudy metali, rtęci, węgla brunatnego, gazu ziemnego, zeolity, a także soli kuchennej. Na początku XXI wieku coraz większego znaczenia nabierały bogate złoża wód termalnych, których odpowiednie wykorzystanie mogłoby przyczynić się do rozwoju usług uzdrowiskowych oraz turystycznych. W tym celu została opracowana węgierska strategia rozwoju turystyki na Zakarpaciu (węg. A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési stratégiája),

---

⁵⁹ Koren-Karczub T., 2023, Százezer alá csökkenhet a kárpátaljai magyarok száma, https://magyarnemzet.hu/kulfold/2023/02/szazezer-ala-csokkenhet-a-karpataljai-magyarok-szama#google_vignette (dostęp: 20.06.2024).

⁶⁰ Vörös S, 2024, Kárpátaljai magyar geográfus: „80-90 ezren maradhattunk”, <https://www.valaszonline.hu/2024/02/19/karpatalja-ukrajna-demografia-tarsadalom-magyarsag-kovaly-katalin-interju/> (dostęp: 20.06.2024).

która kładzie nacisk także na potencjał bazy noclegowej, liczne miejsca kultury, regionalną gastronomię i przede wszystkim możliwość komunikowania się w języku węgierskim ze społecznością zakarpacką (Berghauer i Sass, 2019). Dla społeczności węgierskiej zamieszkującej Zakarpacie ważnym momentem z perspektywy rozwoju gospodarczego był rok 1998, kiedy władze w Kijowie zdecydowały się umieścić ten region w jednym z priorytetowych obszarów rozwojowych, czego rezultatem była zatwierdzona przez Radę Najwyższą Ukrainy na mocy licznych ustaw decyzja o umieszczeniu Zakarpacia w specjalnej strefie ekonomicznej (Imre, 2008). Mimo iż wprowadzone regulacje finalnie nie objęły całego Zakarpacia, a wyznaczony wewnątrz obszar 737,9 hektarów (Fedinec 2009, s. 137), przez kolejne 3 lata (2001-2004) bezpośrednie inwestycje zagraniczne o wartości 130 milionów dolarów umożliwiły stworzenie 19 000 nowych miejsc pracy w zakładach tj. Eurocar, Yazaki Corporation, Jabil Inc., Flex i Fischer (Ryc. 30).

Ryc. 30. Rozmieszczenie głównych gałęzi przemysłu w obwodzie zakarpackim

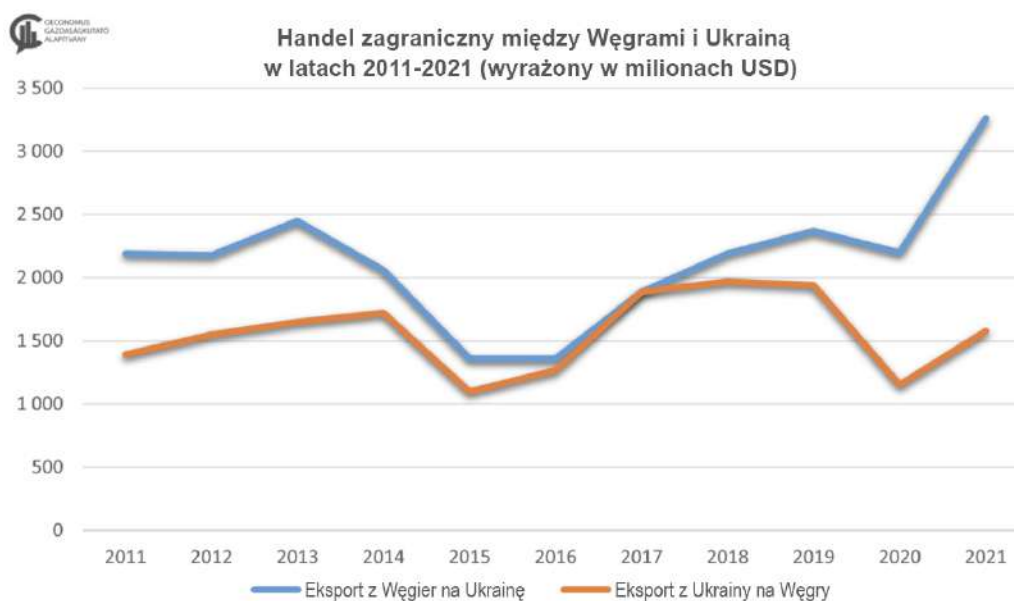
Źródło: Szigethy-Ambrus, 2023.

Jak zauważa Wołodymyr Panow, szef Zakarpackiej Obwodowej Administracji Państwowej ds. realizacji inwestycji na Zakarpaciu w latach 2001-2004, znacznym utrudnieniem dalszego rozwoju regionu była zmiana ustawodawstwa inwestycyjnego Ukrainy w 2005 roku, kiedy zdecydowano anulować świadczenia dla specjalnych stref ekonomicznych, co spowodowało rezygnację inwestycji przez takie marki jak Bosch czy IKEA (Тужанська, 2024). Ponadto okres od 2005 do 2007 roku charakteryzował liczne zmiany na kluczowych stanowiskach państwowych (trzykrotna zmiana osoby sprawującej urząd premiera Ukrainy), co miało negatywny odbiór na postrzeganie stabilizacji gospodarki państwa przez potencjalnych

inwestorów. Niemniej należy zaznaczyć, iż współpraca węgiersko-ukraińska w tym czasie rozwijała się, co pozytywnie wpływało na kwestie ekonomiczne węgierskiej społeczności zamieszkującej terytoria Ukrainy. Przełomowe znaczenia miało wprowadzenie w 2007 roku tzw. małego ruchu granicznego, który umożliwiał bez konieczności posiadania wizy raz na sześć miesięcy pobyt na terytorium Węgier wynoszący maksymalnie trzy miesiące (Orosz, 2012, s. 327). Jednomysłność w zakresie inwestycji w rozwój gospodarczy oraz brak większych sporów w dyplomatycznych miały bezpośrednie przełożenie na wspólne (węgiersko-ukraińskie) przedsięwzięcia, których ogólną wartość w okresie 1995-2011 szacuje się na 232,7 mln dolarów (Imre, 2013).

Spór dyplomatyczny pomiędzy Węgrami oraz Ukrainą zapoczątkowała węgierska ustawa o podwójnym obywatelstwie, którą wprowadził rząd Viktora Orbána po zdobyciu przez koalicję FIDESZ-KDNP większości konstytucyjnej w 2010 roku przy jednoczesnym zapisie w konstytucji ukraińskiej, która nie uznaje drugiego obywatelstwa. W 2012 roku wprowadzona też została przez władze w Kijowie ustawa językowa ograniczająca społeczność węgierskiej zamieszkującej terytoria Ukrainy używanie języka węgierskiego m.in. w państwowych urzędach oraz szkołach (Iwański i Sadecki, 2018). Analiza wykonana przez Fundację Badań Ekonomicznych Oeconomus (węg. Oeconomus Gazdaságkutató Alapítvány), dowodzi jednak brak bezpośredniego przełożenia na relacje dyplomatyczne oraz handel zagraniczny pomiędzy Węgrami oraz Ukrainą we wskazanym okresie. Pomimo chwilowego załamania importu oraz eksportu pomiędzy oboma krajami w latach 2015-2016, którego przyczyny należałoby upatrywać w oddziaływaniu rosyjskich działań związanych z aneksją Krymu, rozwój handlu zagranicznego w latach 2011-2021 jest na wysokim poziomie (Ryc. 31).

Ryc. 31. Rozwój handlu zagranicznego Węgier i Ukrainy w latach 2011-2021 (w mln USD)

Źródło: Oeconomus Gazdaságkutató Alapítvány / Trading Economis / OEC World

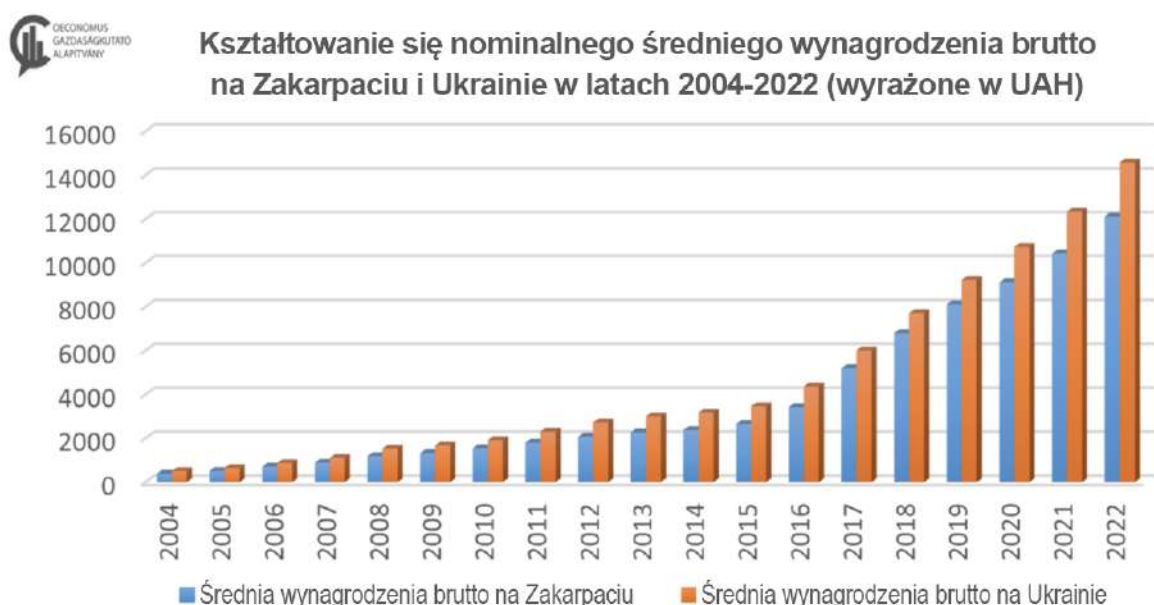
Powyższe zestawienie jest w pełni zgodne z obserwacjami Nikolettzy Szigethy-Ambrus⁶¹, zgodnie z którymi od 2010 roku można zauważyć intensyfikację lokowania węgierskiego kapitału na Zakarpaciu oraz w Kijowie poprzez aktywność firm tj.: OTP Bank, Wizz Air, Richter Gedeon Zrt., Pannonplast Zrt., Dunapack Zrt., Szabolcs Gabona Zrt., Bábolna Zrt. i Skala Energy Ltd. Co więcej, z obawy o przyszłość handlu pomiędzy Węgrami a Ukrainą, a także o sytuację ekonomiczną społeczności węgierskiej zamieszkującej Zakarpacie, 12 kwietnia 2016 roku Rząd Węgier przyjął dekret numer 1189/2016⁶² w sprawie rozwoju gospodarczego Zakarpacia. Inicjatywa, której udział wzięło Zakarpackie Węgierskie Towarzystwo Kultury, KMKSZ, Eksperti Zakarpackiej Wyższej Szkoły Węgierskiej im. Ferencza Rákóczi, Pro Agricultura Carpatika i Stowarzyszenia Węgierskich Przedsiębiorców Podkarpacia opracowali „Program Rozwoju Gospodarczego Egán Ede” (węg. Egán Ede Gazdaságfejlesztési Program). Jego nadrzędnym celem jest zapewnienie trwałego wzrostu gospodarczego społeczeństwa węgierskiego zamieszkującego Zakarpacie poprzez zwiększenie dobrobytu materialnego, dóbr duchowych i kulturowych, a także poprawa jakości życia i ochrona środowiska naturalnego. Powyższe cele mają uzupełniać priorytety strategiczne,

⁶¹ Szigethy-Ambrus, N., 2023, Az ukrán-magyar külkapcsolatok alakulása 1990 óta – gazdaság, diplomácia, kétoldalú együttműködések, <https://www.oeconomus.hu/irasok/az-ukran-magyar-kuikapcsolatok-alakulasa-1990-ota-gazdasag-diplomacia-ketoldal-egyuttmukodesek/> (dostęp: 20.06.2024).

⁶² Magyar Közlöny 2017, <https://www.kozlonyok.hu/nkonline/MKPDF/hiteles/MK17089.pdf> (dostęp: 20.06.2024).

wśród których wymienia się tworzenie odpowiednich warunków do zakładania mikro i małych przedsiębiorstw, a także rozwój istniejących firm co ma umożliwić stabilizację pozycji na rynku zakarpacim oraz zdobycie potencjału zaistnienia w nowych obszarach przedsiębiorczości na terenie całego kraju⁶³. Zabiegi te są istotne dla społeczności węgierskiej zamieszkującej Zakarpacie, gdyż ich pośrednim skutkiem jest zwiększenia poziomu wynagrodzeń w zestawieniu ze średnią krajową (podobnie jak w Siedmiogrodzie i regionie Kolozsvár), co może mieć istotny wpływ na zmniejszenie migracji ekonomicznej z terenów Zakarpacia (Ryc. 32).

Ryc. 32. Zmiana nominalnego średniego wynagrodzenia brutto (wyrażonego w walucie UAH) w regionie Zakarpacia (zaznaczono kolor niebieskim) względem średniej krajowej Ukrainy (zaznaczono kolorem pomarańczowym) w latach 2004-2022

Źródło danych: Statistical Office of Ukraine, 2023.

1 UAH = 0.0027 USD lub 9,08 forintów węgierskich

Źródło: Oeconomus Gazdaságkutató Alapítvány / Statistical Office of Ukraine, 2023

O ile zapoczątkowana w 2014 roku rosyjska agresja na Ukrainę negatywnie wpłynęła na potencjał turystyczny regionu, niemniej jak zauważa Aleksander Bodnia⁶⁴ z uwagi na zachodnie położenie omawianego regionu, wiele firm działających przed konfliktem na

⁶³ Mészáros, B., 2024, "Egán Ede" Kárpátaljai Gazdaságfejlesztési Központ Jótékonyági Alapítvány, <https://hatartalangazda.kormany.hu/egan-edekarpataljai-gazdasagfejlesztesi-kozpont-jotekonysagi-alapitvany> (dostęp: 20.06.2024).

⁶⁴ Bodnia O., 2022, Релокація бізнесу: 358 компаній переїхали на Закарпаття, <https://suspilne.media/uzhhorod/254478-relokacia-biznesu-358-kompanij-pereihali-na-zakarpatta> (dostęp: 20.06.2024).

terytorium wschodniej Ukrainy zdecydowało się przenieść swoje jednostki produkcyjne na Zakarpacie – według szacunków z okresu od czerwca 2021 do czerwca 2022 decyzję taką podjęło około 358 firm, z czego niemal 1/3 to branża IT. W perspektywie długoterminowej zjawisko to może mieć pozytywne znaczenie dla rozwoju gospodarki Zakarpacia. Zasadniczym pytaniem pozostaje udział, jaki w tych zmianach przypadnie węgierskiej społeczności. Z jednej strony powstają wątpliwości dotyczące chęci powrotu w najbliższej przyszłości osób w wieku produkcyjnym, które w ostatnich latach z powodu konfliktu zbrojnego opuściły Zakarpacie, z drugiej nie wiadomo, czy obecny stan węgiersko-ukraińskich relacji dyplomatycznych nie wpłynie negatywnie na chęć kontynuowania węgierskich inwestycji o kapitale państwowym oraz tworzenia narodowych programów mogących przyczynić się do rozwoju Zakarpacia.

3. Sytuacja społeczno-kulturowa

Rozwój współpracy węgiersko-ukraińskiej mający bezpośrednie przełożenie na sytuację społeczno-kulturową zakarpackich Węgrów został zapoczątkowany w okresie transformacji ustrojowej. Węgierski prezydent Árpád Göncz jeszcze w okresie budowania przez Ukrainę niepodległości utrzymywał bliskie relacje z tym krajem, wielokrotnie podejmując przedstawicieli z Kijowa, udając się na rewizyty celem zbudowania podstaw prawnych regulujących stosunki między Węgrami a Ukrainą (Jach-Chrząszcz, 2020). 6 grudnia 1991 roku w Kijowie, węgierski premier József Antall wspólnie z Leonidem Kravcsukiem zawarli „Układ o podstawach dobrosąsiedztwa i współpracy między Republiką Węgierską i Ukrainą” (Fedinec i Vehesh, 2010), który był pierwszym międzypaństwowym traktatem podpisanym przez niepodległą Ukrainę (Mironowicz, 2009). Istotnym efektem zawartych porozumień było utworzenie dwa lata później Towarzystwa Inteligencji Węgierskiej na Zakarpaciu, którego nadrzędnym celem po dzień dzisiejszy jest podtrzymywanie kultury i tożsamości węgierskiej.

Pomimo skomplikowanej i czasochłonnej reformy szkolnictwa na Ukrainie, jeszcze w 1993 roku pomyślnie zakończono proces rozbudowy węgierskojęzycznego systemu edukacji, czego efektem było utworzenie węgierskojęzycznych szkół średnich, a rok później Zakarpackiej Szkoły Wyższej im. Franciszka II Rakocsego w Beregszász (Bocskor i Dobos, 2012). Tym samym stworzone zostały podstawy realizacji na terytorium Ukrainy wszystkich poziomów szkolnictwa w języku węgierskim. Na chwilę obecną, oprócz wspomnianej Wyższej Szkoły im. Rakocsego, ofertę studiów realizowanych w języku węgierskim na Zakarpaciu

oferują cztery uczelnie – dwie znajdują się w Mukaczewie (węg. Munkács), są to Wyższa Szkoła Humanistyczno-Pedagogiczna (węg. Munkácsi Humán-pedagógiai Főiskola) i Wyższa Szkoła Techniczna (węg. Munkácsi Technológiai Főiskola) oraz dwie w Użhorodzie (węg. Ungvár): Centrum Studiów Węgierskich przy Uniwersytecie Narodowym w Użhorodzie (węg. Ungvári Nemzeti Egyetem, Hungarológiai Központ), jak również przy użhorodzkim Uniwersytecie Państwowym⁶⁵.

Jak zauważa Attila Papp (2012), według niektórych badań dotyczących wyboru profilu kształcenia na etapie szkoły średniej, na terytorium Zakarpacia często tylko połowa uczniów uczęszczających do węgierskich szkół podstawowych kontynuuje edukację w węgierskich szkołach średnich (w szczególności dotyczy to techników). Ma to oczywiście bezpośrednie przełożenie na ofertę kierunków szkolnictwa wyższego, gdzie te najbardziej elitarne kierunki tj. medycyna nie są realizowane w języku węgierskim. To z kolei wiąże się między innymi z koniecznością opanowania materiału i przygotowania do egzaminów maturalnych w języku właściwym dla danego kierunku studiów. Największa liczba uczniów realizujących kształcenie w języku węgierskim na poziomie szkoły średniej uczęszcza do miast tj. Berehovo (węg. Beregszász), Wynohradiw (węg. Nagyszöllös) oraz Użhorod (węg. Ungvár). Zgodnie z danymi Zakarpackiego Instytutu Węgierskiego⁶⁶, obecnie na terytorium Zakarpacia funkcjonuje 107 placówek, w których istnieje możliwość realizacji kształcenia na poziomie szkoły podstawowej oraz średniej w języku węgierskim.

Opracowany przez portal „Közoktatási körtérkép” raport dotyczący ewolucji zainteresowania ofertą edukacyjną w języku węgierskim na poziomie szkoły podstawowej w regionie Zakarpacia wykazał, iż po 2014 roku (w następstwie Euromajdanu i wybuchu konfliktu zbrojnego), znacząco wzrosła liczba uczniów uczęszczających do szkół o profilu kształcenia w języku węgierskim (wzrost ten wynosił średnio 3% rocznie). Autorzy raportu z jednej strony tłumaczą to podniesieniem atrakcyjności oferty tych szkół z uwagi na liczne dotacje państwa węgierskiego mające na celu modernizację placówek tj. przedszkola oraz szkoły podstawowe, z drugiej prestiżem i użytecznością języka węgierskiego umożliwiającą w przyszłości kontynuację procesu kształcenia dzieci na terytorium Węgier. Wspomniany wzrost miał miejsce przede wszystkim w miastach graniczących z Węgrami, gdzie odsetek społeczności węgierskiej jest stosunkowo niski – szczególnie wzrost na przestrzeni lat

---

⁶⁵ Magyar Tudományos Akadémia, 2024, Kárpát-medencei magyar nyelven is oktató felsőoktatási intézmények, <https://mta.hu/magyar-tudomanyossag-kulfoldon/karpat-medencei-magyar-nyelven-is-oktato-felsooktatasi-intezmenyek-105580> (dostęp: 20.06.2024).

⁶⁶ Zakarpacki Instytut Węgierski, Informacje o Instytucie, <https://kmf.uz.ua/uk/informacija/> (dostęp: 20.06.2024).

2010-2019 odnotowały wsie: Técső (167% wzrost), Szolyva (143%), Ungvár (109%) oraz Huszt (108%). Wspomniany popyt na kształcenie w języku węgierskim na terytorium Zakarpacia wymagał podjęcia przedsięwzięć mających na celu uruchomienie nowych placówek (tylko między 2017 a 2024 rokiem otwarto ponad 30 szkół oferujących nauczanie w języku węgierskim). Spadek liczby uczniów realizujących kształcenie w języku ukraińskim został poruszony na początku 2023 roku przez Radę Miasta Berehowo (węg. Beregszász). Sugestia, która została przez węgierskie media nagłośniona⁶⁷ obejmowała wdrożenie programu premiującego wybór klas z ukraińskim językiem nauczania, w wyniku którego rodzice za każde dziecko do ukończenia piątej klasy otrzymywali każdego roku 30 000 hrywień⁶⁸.

Przyjęta w 2010 roku przez ukraińskie władze Ustawa o obowiązkowej edukacji przedszkolnej co najmniej rok przed rozpoczęciem szkoły podstawowej, oraz Ustawa o podwójnym obywatelstwie wprowadzona przez węgierskie władze, mająca bezpośrednie przełożenie na uproszczony tryb ubiegania się o obywatelstwo węgierskie przez społeczności węgierskojęzyczne zamieszkujące przede wszystkim terytoria graniczne z Węgrami, a także wspomniane już wcześniej dotacje tj. Węgierski program rozwoju przedszkoli w Basenie Karpackim mający wpływ na unowocześnienie placówek oświatowych oferujących nauczanie w języku węgierskim, przyczyniły się do wzrostu liczby dzieci zapisanych do węgierskojęzycznych przedszkoli (Ferenc i Nánási-Molnár, 2018). Według badań przeprowadzonych przez węgierski zespół badawczy (Molnár, Ferenc i Molnár, 2019), na terytorium Zakarpacia w 2017 roku funkcjonowało łącznie 112 grup przedszkolnych z 5916 dziećmi, które uczestniczyły w programie wychowawczym tylko w języku węgierskim. Finansowanie przedsięwzięć mających na celu unowocześnianie przedszkoli węgierskojęzycznych w państwach sąsiadujących z Węgrami jest ważnym zadaniem stowarzyszenia Rakocsego, które zgodnie z danymi za rok 2023 sfinansował 541 projektów udzielając wsparcia dla 252 przedszkoli węgierskojęzycznych na terytorium Rumunii, 195 na Słowacji, 50 w Serbii, 43 na Ukrainie i 1 w Chorwacji⁶⁹. W tym miejscu warto wspomnieć również o inicjatywie podejmowanej przez Fundusz Bethlen Gábor, który przy wsparciu Sekretariatu Stanu ds. Polityki Narodowej Kancelarii Premiera Węgier przez ostatnie lata

---

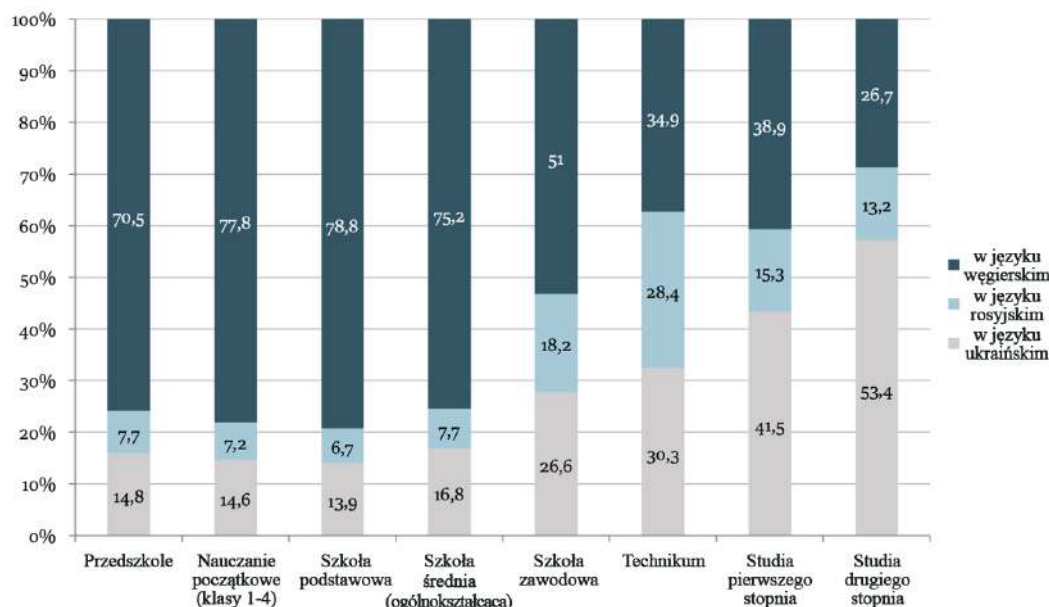
⁶⁷ Dócsa E. K., 2024, Így szorította vissza a magyar nyelv használatát Ukrajna, <https://magyarnemzet.hu/kulfold/2024/02/igy-szorította-vissza-a-magyar-nyelv-hasznalatát-ukrajna> (dostęp: 20.06.2024).

⁶⁸ Mukachevo.net, 2023, У Берегові пропонують давати 30 тис. тим батькам, які поведуть дитину в український клас, https://mukachevo.net/news/u-berehovi-proponuiut-davaty-30-tys-tym-batkam-iaki-povedut-dytynu-v-ukrayinskyi-klas_4801983.html (dostęp: 20.06.2024).

⁶⁹ Mondik M., 2023, Mintegy 541 külhoni óvoda pályázatát karolta fel a Rákóczi Szövetség, <https://karpatlajka.ma/kitekinto/karpat-medence/mintegy-541-kulhoni-ovoda-palyazatat-karolta-fel-a-rakoczi-szovetseg/> (dostęp: 20.06.2024).

udziela wsparcia poprzez dodatki płacowe m.in. dla osób wykonujących zadania dydaktyczno-wychowawcze w języku węgierskim, pracownikom służby zdrowia wykonującym zadania o charakterze medycznym w języku węgierskim, a także węgierskojęzycznym grupom przedszkolnym i klasom 1-4 szkół podstawowych poprzez dofinansowanie wyżywienia⁷⁰. Autorzy projektu naukowego pt. Węgrzy i język węgierski na Zakarpaciu (węg. A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján, opubl. 2021) István Csernicskó, Kornélia Hires-László oraz Zoltán Karmacsi w 2016 roku na próbie 362 osób wykonali badania umożliwiające przedstawienie odsetka uczniów uczących się języka węgierskiego na każdym poziomie edukacji na terytorium Zakarpacia (ryc. 33).

Ryc. 33. Odsetek uczniów uczących się wybranego języka na terytorium Zakarpacia na różnych etapach edukacji w roku 2015

Źródło: Csernicskó, Hires-László, Karmacsi, 2021.

Wynik przeprowadzonego badania dowodzi pewnej prawidłowości, którą można dostrzec w pozostałych regionach analizowanych w niniejszej pracy. Edukacja przedszkolna oraz wczesno-szkolna realizowana w języku węgierskim cieszy się znacznie większym zainteresowaniem, aniżeli na poziomie szkoły średniej i studiów. Dlatego też niezwykle ważna jest działalność organizacji społecznych na miejscu. Na szereg czynników umożliwiających zachowanie węgierskiej narodowości w regionie zwraca uwagę Węgierskie Stowarzyszenie

⁷⁰ KMKSZ, 2024, Gyermekétkeztetési támogatás - Pályázati felhívás, [https://kmkszalap.org/hu/gyermeketkeztetesi-tamogatás/\(dostęp: 20.06.2024\)](https://kmkszalap.org/hu/gyermeketkeztetesi-tamogatás/(dostęp: 20.06.2024)).

Kultury Zakarpackiej⁷¹. Wśród najważniejszych należałoby wymienić: dążenie do zachowania niezależności węgierskich przedszkoli i szkół, popularyzację importu i dystrybucji węgierskich książek oraz czasopism naukowych, a także rozwój mediów węgierskojęzycznych (prasa, radio oraz telewizja). KMKSZ zwraca uwagę, iż zakres nadawania audycji węgierskojęzycznych jest niewystarczający i należałoby go możliwie jak najszybciej powiększyć. Elemér Kovács (2022) dokonując analizy funkcjonujących na Zakarpaciu mediów węgierskojęzycznych w 2021 roku zwrócił uwagę, iż z najliczniejszej dotychczas oferty prasy drukowanej (łącznie 9 tytułów), niemal połowa zawiesiła działalność. Wśród nadal działających można wymienić: Kárpáti Igaz Szó, Kárpátalja, Kárpátinfo, Naplopó szórakoztató magazyn, Kárpátaljai Hírmondó. Działalność zawiesiły także węgierskojęzyczne wydawnictwa takie jak Beregi Hírlap, Nagyszőlős-vidéki Hírek, Ungvidéki Hírek oraz Beregszász. Ma to oczywiście związek z zyskującą od lat popularność dystrybucją wiadomości online, stąd 6 największych portali internetowych: Karpatalja.ma, Karpatinfo.net, Karpataljalap.net, Kiszó.net, Karpathír.com oraz Karpat.in.ua od momentu założenia nieprzerwanie kontynuuje działalność. Ofertę radiowo-telewizyjną w porównaniu chociażby do Wojwodiny, region Zakarpacki ma niewielką – Kovács wymienia Radio Pulzus oraz telewizję TV21 Ungvár. Kiedy w 2018 roku KMKSZ podpisał kontrakt z telewizją TV21 Ungvár, ówczesny dyrektor generalny stacji telewizyjnej Zoltán Kulina zwrócił uwagę, iż przepisy ukraińskiej ustawy medialnej uwzględniającej kwotę językową wynoszącą 75% emisji w języku państwowym, znacznie ograniczają możliwość popularyzacji języka węgierskiego. Miejscami, gdzie nie ma ograniczeń w korzystaniu z języka węgierskiego są stowarzyszenia. Działalność węgierskiego stowarzyszenia harcerzy na Zakarpaciu (węg. Kárpátaljai Magyar Cserkészsövetség) jest przykładem miejsca, gdzie obok poznawania wartości typowych dla harcerstwa, członkowie KMC mają możliwość porozumiewania się w języku węgierskim, a także uczestniczenia w wydarzeniach kultury charakterystycznych dla państwa węgierskiego⁷². Powyższa działalność jest stale wspierana przez Bethlehen Gabor Aplapkelo Zrt., a z uwagi na uruchomienie programu pt. „Bez węgierskiej młodzieży nie ma węgierskiej przyszłości” (węg. Magyar fiatalok nélkül nincs magyar jövő) intensyfikacja omówionych przedsięwzięć w najbliższej przyszłości wydaje się prawdopodobna⁷³.

---

⁷¹ KMKSZ, Kárpátaljai Magyar Kulturális Szövetség Programja, <https://kmksz.com.ua/alapszabaly/program/> (dostęp: 20.06.2024).

⁷² Kárpátaljai Magyar Cserkészsövetség, 2024, <https://cserkesz.com.ua> (dostęp: 20.06.2024).

⁷³ Bethlen Gábor Alapkezelő Zrt., 2024, Magyar fiatalok nélkül nincs magyar jövő, <https://bgazrt.hu/magyar-fiatalok-nelkul-nincs-magyar-jovo/> (dostęp: 20.06.2024).

VIII. MNIEJSZOŚCI WĘGIERSKIE I ICH PRAWA W ŚWIADOMOŚCI SPOŁECZNEJ

1. Sens badań nad stanem świadomości społecznej w geografii politycznej i sposób ich realizacji

Aby sformułować odpowiedź na pytanie o perspektywy przetrwania i rozwoju społeczności węgierskich w państwach ościennych, co jest ogólnym celem dysertacji, konieczna jest analiza tendencji demograficznych, warunków ekonomicznych, oraz sytuacji społeczno-kulturowej. Te trzy grupy czynników istotnie wpływają na liczebność, strukturę, pozycję ekonomiczną, materialne warunki egzystencji oraz poczucie tożsamości i stopień zachowania tradycyjnej kultury. Na siłę wpływu wymienionych trzech grup czynników, uwzględnionych w charakterystykach społeczności węgierskich żyjących w Rumunii, na Słowacji, w Serbii i na Ukrainie, w wielkim stopniu oddziałuje polityka narodowościowa. Chodzi tu o politykę prowadzoną w państwach, w których Węgrzy stanowią mniejszości narodowe, oraz, jak wynika z rozdziałów IV-VII, także polityka, jaką w stosunku do zagranicznych mniejszości węgierskich podejmują władze Węgier, realizując zapisy węgierskiej konstytucji i odpowiednich ustaw.

Ponieważ zarówno Węgry jak i państwa zamieszkiwane przez węgierskie mniejszości są państwami demokratycznymi, o kierunkach prowadzonej przez nie polityki decyduje każdorazowo suweren, jakim są społeczeństwa tych państw, za pośrednictwem swoich przedstawicieli powołanych na poszczególne funkcje we władzach w wyniku wyborów powszechnych. Tak więc kierunki prowadzonej przez władze państwowe polityki narodowościowej (etnicznej) są w ostatecznym rachunku pochodną tego, co na temat mniejszości narodowych sądzi większość społeczeństwa. Decyzje polityczne są więc niewątpliwie tylko częściowo rezultatem ekspertyz przygotowywanych na podstawie naukowej wiedzy w danej dziedzinie. Równie wielki wpływ na ich kształt ma to, jak dany problem widzą zwykli ludzie, decydujący się na udział w wyborach. Dlatego oprócz wiedzy zawartej w naukowych ekspertyzach dotyczących stanu rzeczy w danej dziedzinie, dla zrozumienia przyczyn zaobserwowanych procesów, a w tym przypadku chodzi o stopniowy zanik węgierskich mniejszości narodowych, konieczne jest odwołanie się do stanu świadomości społecznej. Geografia, której ogólnym celem jest m.in. wyjaśnienie obecności i rozmieszczenia pewnej kategorii obiektów (np. mniejszości węgierskich), nie może poprzestać na uwzględnieniu samych tylko faktów zawartych w opracowaniach eksperckich. Musi ona także

sprawdzić, jaki wpływ na teraźniejszość i przyszłość tych obiektów (tu: mniejszości węgierskich) mają decyzje oparte w równym stopniu na wspomnianych ekspertyzach, co na przeświadczeniu większości społeczeństwa, czyli na przekonaniu ogółu. O tym, dlaczego mniejszości węgierskie w państwach ościennych w ostatnich dekadach kurczą się, jak i o tym, co się stanie z nimi w przyszłości, decyduje nie tylko to, co jest, ale równie ważne okazuje się to, co ludzie myślą, że jest, czyli stan społecznej świadomości. Mówiąc krótko, wszystko zależy od grupy czynników racjonalnych i faktów zawartych w naukowych ekspertyzach, jak i od czynnika pozaracjonalnego, wpływającego w równym stopniu na procesy podejmowania decyzji. Badania wpływu świadomości społecznej i czynnika pozaracjonalnego na proces podejmowania decyzji, i to wcale nie prowadzone w duchu rozpowszechniającego się dzisiaj postmodernizmu, mają w geografii dość stare tradycje i są zgodne z odwiecznymi celami tej dyscypliny⁷⁴ (Wilczyński, 1996).

Największe znaczenie z punktu widzenia kształtowania polityk narodowościowych w krajach zamieszkałych przez mniejszości węgierskie ma opinia publiczna i stan świadomości społecznej mieszkańców tychże państw. Nie mniej ważny jest także stan świadomości społeczeństwa Węgier, skoro jak dowiodły powyższe rozdziały to władze węgierskie są najbardziej zaangażowane w pomoc dla węgierskich społeczności zagranicznych. Badania ilościowe świadomości społecznej przeprowadzone zostały na Węgrzech oraz w Polsce. Założono, że polska opinia publiczna może być reprezentatywna dla opinii międzynarodowej, która wielotorowo wpływa na politykę wszystkich państw, także tych zamieszkałych przez mniejszości węgierskie. Badania zostały wykonane w zbliżonych terminach, grupy reprezentatywne zostały wyłonione w oparciu o te same kryteria, użyto identycznych technik badań oraz metod analizy i opracowania wyników.

Kwestionariusz składał się z 4 pytań, dotyczących stanu wiedzy na temat przedmiotowych mniejszości węgierskich oraz metryki.⁷⁵ W Polsce badanie zostało przeprowadzone przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat między 1 a 7 lipca 2020 roku na reprezentatywnej grupie 1067 Polaków (tab. 13). Same badania zostały zrealizowane

---

⁷⁴ Jednym z klasycznych dzieł, które zainicjowało nurt badawczy obejmujący także studia nad stanem świadomości społecznej, jest książka „Mental Maps”, w której amerykańscy autorzy, Peter Gould i Rodney White (1974) podjęli temat wpływu subiektywnych wyobrażeń istniejących w świadomości społecznej na podejmowane decyzje, a w konsekwencji na rozmieszczenie ludności i ostatecznie na ewolucję krajobrazu. Wspomniany nurt badawczy od lat 80-tych ubiegłego wieku stał się pretekstem do ustanowienia tzw. geografii krytycznej (radikalnej), której przedstawiciele negują istotność faktów empirycznych, a w miejscu naukowej prawdy stawiają „narrację”, stawiając tym samym pod znakiem zapytania cały dotychczasowy dorobek nauki.

⁷⁵ Pytania zawarte w kwestionariuszu w języku polskim i węgierskim znajdują się w we Wstępie, w części poświęconej zastosowanym metodom badawczym (Tab. 1). Tam też przedstawionych jest pięć też, do których te pytania się odnoszą.

techniką wspomaganych komputerowo wywiadów telefonicznych (CATI, Computer-Assisted Telephone Interviewing). Dobór próby miał charakter warstwowo-losowy, gdzie warstwy stanowiły: wiek, płeć, miejsce zamieszkania (województwo i wielkość zamieszkiwanej miejscowości) oraz wykształcenie. Z kolei stan wiedzy obywateli Węgier na temat sytuacji mniejszości węgierskich w krajach sąsiadujących z Węgrami został zbadany w dniach 11-14 września 2020 r. przez Publicus Research Intézet na reprezentatywnej grupie 1070 pełnoletnich osób wybranych przy zastosowaniu identycznych kryteriów jak w badaniu polskim (tab. 14).

Tab. 13. Charakterystyka badanej grupy respondentów w Polsce

Zmienna	Parametr	Polska (N=1067)
Płeć	1. Kobieta	52,3% (N=558)
	2. Mężczyzna	47,7% (N=509)
Wiek	1. 18 - 29 lat	17,3% (N=185)
	2. 30 - 39 lat	20,1% (N=214)
	3. 40 - 49 lat	17,3% (N=185)
	4. 50 - 59 lat	15,2% (N=162)
	5. 60 lat i więcej	30,1% (N=321)
Wykształcenie	1. Podstawowe/ gimnazjalne	8,5% (N=91)
	2. Zasadnicze zawodowe	22,1% (N=236)
	3. Średnie	37,7% (N=402)
	4. Wyższe	31,7% (N=338)
Miejsce zamieszkania	1. Wieś	27,6% (N=295)
	2. Miasto do 50 tys. Mieszkańców	25,9% (N=276)
	3. Miasto od 50 do 200 tys. Mieszkańców	23% (N=245)
	4. Miasto powyżej 200 tys. Mieszkańców	23,5% (N=251)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat

Tab. 14. Charakterystyka badanej grupy respondentów na Węgrzech

Zmienna	Parametr	Węgry (N=1070)
Płeć	1. Kobieta	54,6% (N=584)
	2. Mężczyzna	45,4% (N=486)
Wiek	1. 18 - 29 lat	19,2% (N=205)
	2. 30 - 39 lat	15,2% (N=163)
	3. 40 - 49 lat	22% (N=235)
	4. 50 - 59 lat	14,7% (N=157)
	5. 60 lat i więcej	29% (N=310)
Wykształcenie	1. Podstawowe/ gimnazjalne	28,5% (N=305)
	2. Zasadnicze zawodowe	21,8% (N=233)
	3. Średnie	32% (N=342)
	4. Wyższe	17,8% (N=190)
Miejsce zamieszkania	1. Wieś	29,6% (N=317)
	2. Miasto do 50 tys. Mieszkańców	32,1% (N=343)
	3. Miasto od 50 do 200 tys. Mieszkańców	20,6% (N=220)
	4. Miasto powyżej 200 tys. Mieszkańców	17,6% (N=188)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Publicus Research Intézet

Podobnie jak w poprzednim badaniu, także i to miało charakter ilościowy i zostało zrealizowane na podstawie tych samych czterech pytań kwestionariusza, zadanych tym razem w języku węgierskim. Podobnie jak w Polsce, dobór próby miał charakter warstwowo-losowy, co pozwala na wnioskowanie na podstawie wyników ankiety z błędem maksymalnym 3,0-3,1%. Zastosowana technika CATI polega na przeprowadzeniu wywiadu kwestionariuszowego przy pomocy łączności telefonicznych. Ankieterzy posługując się telefonem, zadawali pytania z kwestionariusza wywiadu i jednocześnie wprowadzali otrzymane odpowiedzi przy pomocy specjalistycznego oprogramowania komputerowego. Przy użyciu tej techniki możliwe było stałe kontrolowanie postępów badania oraz sprawdzanie jakości pracy ankieterów. Uzyskane wyniki pozwoliły na stworzenie elektronicznej bazy danych odpowiedzi (SPSS, Excel), które zostały poddane analizie statystyczno-porównawczej. Spośród nich zostały stworzone m.in. tabele krzyżowe umożliwiające jednoczesne porównanie wyników badania w zależności od wybranych cech – w tym przypadku demograficznych, test Chi-kwadrat umożliwiający

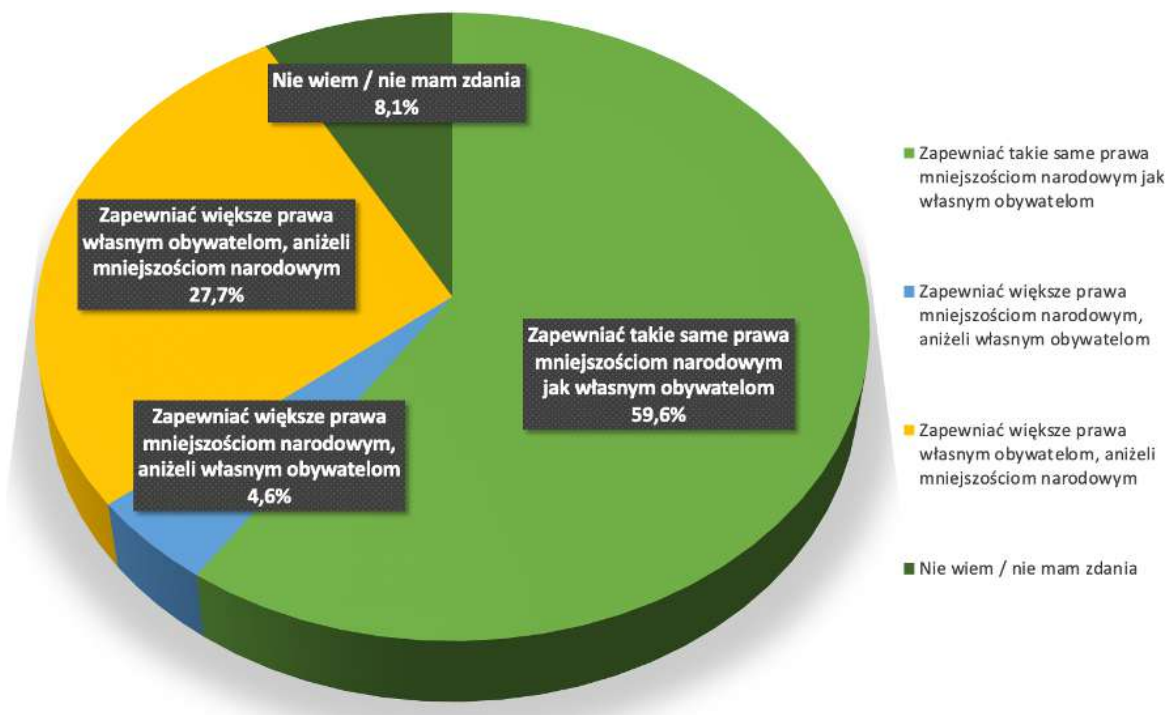
ustalenie czy istnieje korelacja między dwoma cechami niemierzalnymi (jakościowymi), a także test U Mann-Whitneya, dzięki któremu możliwe będzie rangowanie zmiennej zależnej (od najmniejszej do największej) w badanych grupach, co z kolei umożliwi wskazanie różnic poprzez medianę badanej zmiennej w dwóch populacjach – w tym przypadku społeczeństwa polskiego i węgierskiego.

2. Wyniki badań ilościowych przeprowadzonych na Węgrzech

Aby sprawdzić stopień prawdziwości tezy nr 1, zgodnie z którą „władze państw na terytorium których przebywają mniejszości narodowe powinny zapewniać takie same prawa mniejszościom narodowym jak własnym obywatelom”, węgierskich respondentów zapytano „Czy państwa na terytorium których przebywają mniejszości narodowe powinny tworzyć następujące (służące temu) regulacje prawne?” (pisownia oryginalna zgodnie z zapisami przedstawionymi w Tab. 1).

W wyniku przeprowadzonych badań okazało się, że ponad połowa (59,6%) węgierskich respondentów należy do zwolenników poglądu, że państwa na terytorium których przebywają mniejszości narodowe powinny tworzyć regulacje prawne, które zapewniają takie same prawa mniejszościom narodowym jak własnym obywatelom. Pogląd, zgodnie z którym większe prawa względem mniejszości powinni posiadać obywatele przedstawiło 27,7 % ankietowanych. Najmniej, bo 4,6% respondentów twierdzi, że większe prawa powinny przysługiwać mniejszościom narodowym, aniżeli własnym obywatelom. 8,1% badanych nie potrafiło zająć jednoznacznego stanowiska w rozpatrywanej kwestii (ryc. 34).

Ryc. 34. Rozkład odpowiedzi respondentów węgierskich na pytanie nr 1 dotyczące praw, jakie powinny być zapewnione przez państwo mniejszościom narodowym

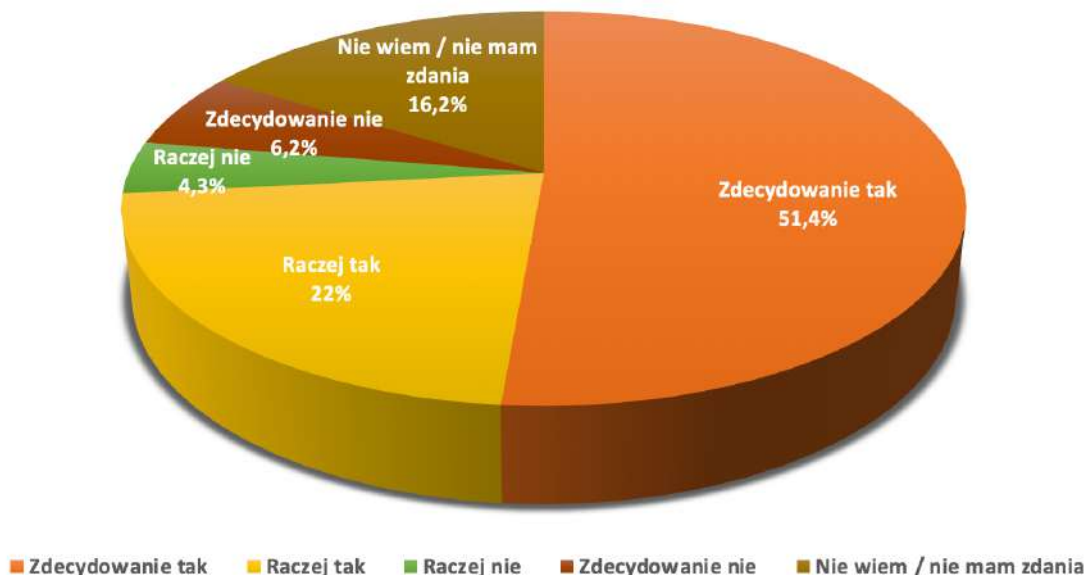
n=1070

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Publicus Research Intézet

W celu sprawdzenia stopnia prawdziwości tezy nr 2, mówiącej, że „Przekonanie o nieprzestrzeganiu praw węgierskiej mniejszości narodowej w państwach sąsiadujących z Węgrami jest znacznie silniejsze wśród Węgrów, aniżeli u Polaków” postawiono przed respondentami pytanie: „Czy w Pani/Pana opinii w jakimkolwiek państwie sąsiadującym z Węgrami, prawa węgierskiej mniejszości narodowej są nieprzestrzegane?” (Ryc. 35).

83,8% węgierskich respondentów zajęło stanowisko w sprawie oceny sytuacji dotyczącej przestrzegania praw mniejszości węgierskiej zamieszkującej w państwach sąsiadujących z Węgrami. Co łatwo zauważyć, ponad połowa ankietowanych zdecydowanie stwierdza, że istnieje takie państwo lub państwa, w których prawa mniejszości węgierskiej są łamane. Co więcej, kolejne 22% wybrało odpowiedź „raczej tak”, co sumując z wcześniej wymienioną grupą oznacza łącznie 73,4% odpowiedzi twierdzących. Przeciwnego zdania jest tylko 10,5% ankietowanych, spośród których 4,3% uważa, że „raczej nie” występują państwa sąsiadujące z Węgrami, w których prawa węgierskiej mniejszości narodowej byłyby nieprzestrzegane, z kolei 6,2 % ankietowanych jest o tym jeszcze bardziej przekonana, udzielając odpowiedzi „zdecydowanie nie”.

Ryc. 35. Rozkład odpowiedzi respondentów węgierskich na pytanie nr 2, dotyczące łamania praw mniejszości węgierskich w państwach sąsiadujących z Węgrami

n = 1070

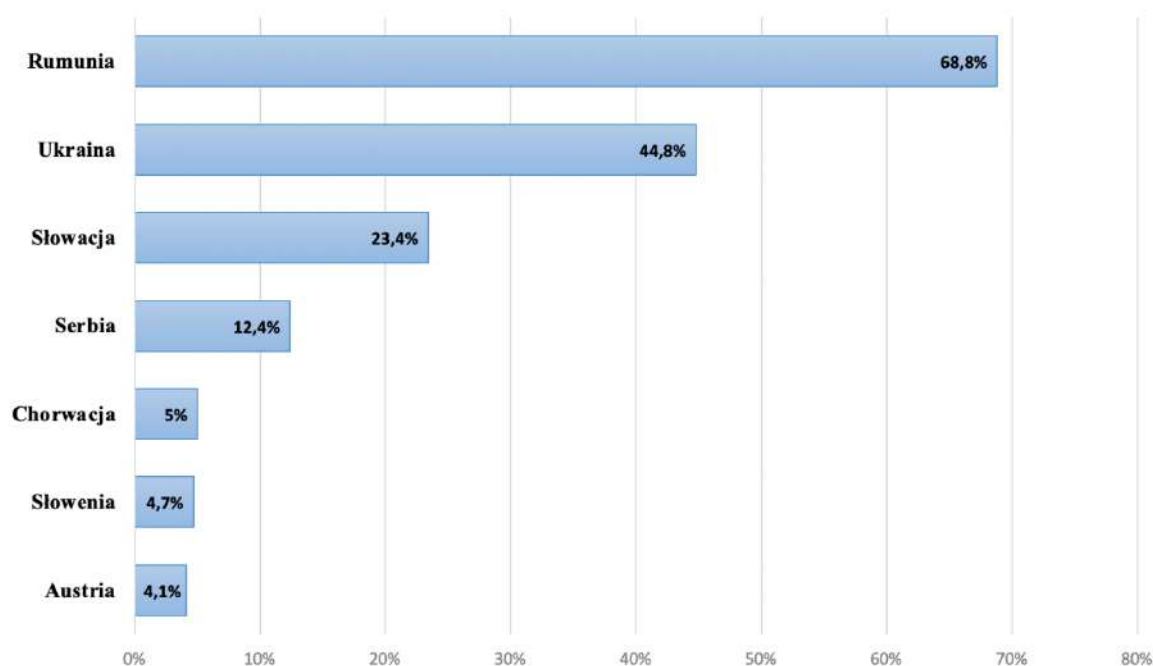
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Publicus Research Intézet

Trzecia z tez, do których odnoszą się pytania kwestionariusza głosi, że „największa część ankietowanych z Polski i Węgier odpowiadając na pytanie, w którym z wymienionych krajów sąsiadujących z Węgrami prawa węgierskiej mniejszości narodowej są naruszane lub niewystarczająco chronione wskaże na Rumunię”. Aby sprawdzić stopień jej prawdziwości, respondentom postawione zostało pytanie: „w których z wymienionych krajów sąsiadujących z Węgrami w Pana/Pani opinii prawa węgierskiej mniejszości narodowej są naruszane lub niewystarczająco chronione?” Respondenci, którzy w poprzednim pytaniu odpowiedzieli „nie wiem/nie mam zdania”, „raczej nie” lub „zdecydowanie nie”, nie zostali poproszeni o odpowiedź na to pytanie (Ryc. 36).

Spośród stanowiącej 73,4% grupy respondentów odpowiadających twierdząco na pytanie nr 2, mając możliwość wielokrotnego wyboru w pytaniu trzecim, statystyczny respondent wskazał 1,86 państw (1464 wskazań/785 wskazujących). Zdecydowanie najczęściej wymieniano Rumunię (68,8%) oraz Ukrainę (44,8%), rzadziej Słowację (23,4%) oraz Serbię (12,4%). Wyraźnie najrzadziej respondenci wskazywali pozostałe państwa sąsiadujące z Węgrami (Chorwację, Słowenię i Austrię). Niemniej teza zgodnie z którą państwo zamieszkanе przez

najlichniesz ą mniejszość węgierską jest najbardziej oskarżane o łamanie praw tej mniejszości, okazała się w przypadku Węgier prawdziwa.

Ryc. 36. Rozkład odpowiedzi respondentów węgierskich na pytanie nr 3, dotyczące państwa, w którym prawa mniejszości węgierskiej są niewystarczająco chronione

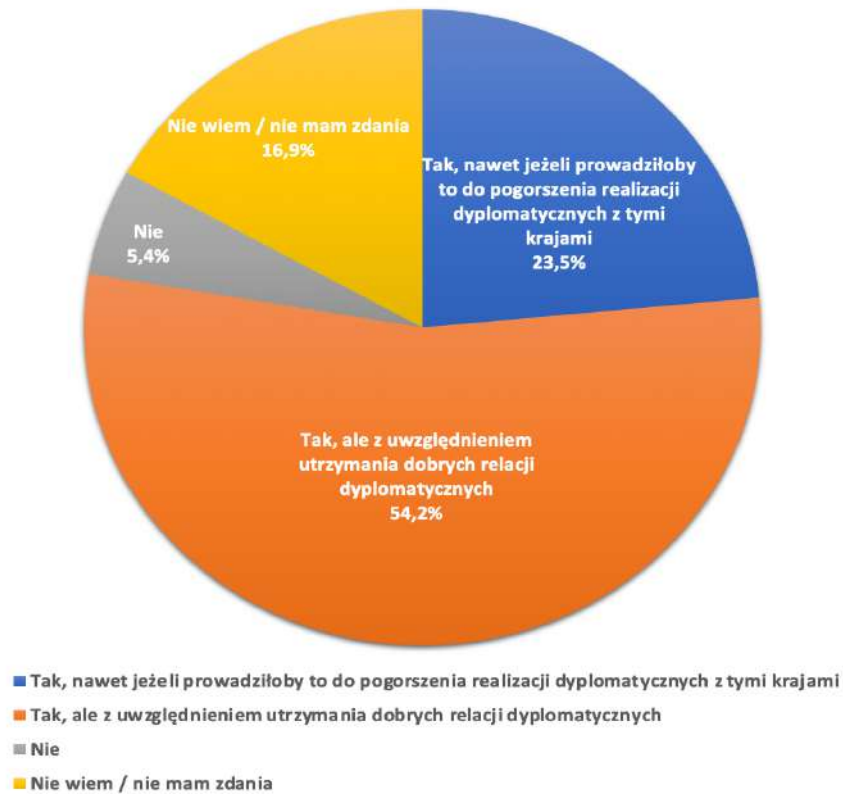

n = 785

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Publicus Research Intézet

Ostatnie pytanie (nr 4) zostało sformułowane w celu sprawdzenia prawdziwości tezy mówiącej, że „większość społeczeństwa polskiego i węgierskiego uważa, że rząd węgierski powinien interweniować w sprawie nieprzestrzegania praw mniejszości węgierskiej, ale nie kosztem pogorszenia stosunków dyplomatycznych”. Pytanie to które brzmiało „Czy w Pana/Pani opinii węgierski rząd powinien reagować na akty naruszania praw mniejszości węgierskiej w sąsiednich krajach?” skierowano do wszystkich ankietowanych (1070 osób). Podobnie jak przypadku pytania nr 3, największa liczba respondentów potwierdziła słuszność sformułowanej tezy (ryc. 37).

Ryc. 37. Rozkład odpowiedzi respondentów węgierskich na pytanie nr 4 dotyczące sposobu reagowania rządu węgierskiego na akty naruszania praw węgierskiej mniejszości narodowej w państwach ościennych

n = 1070

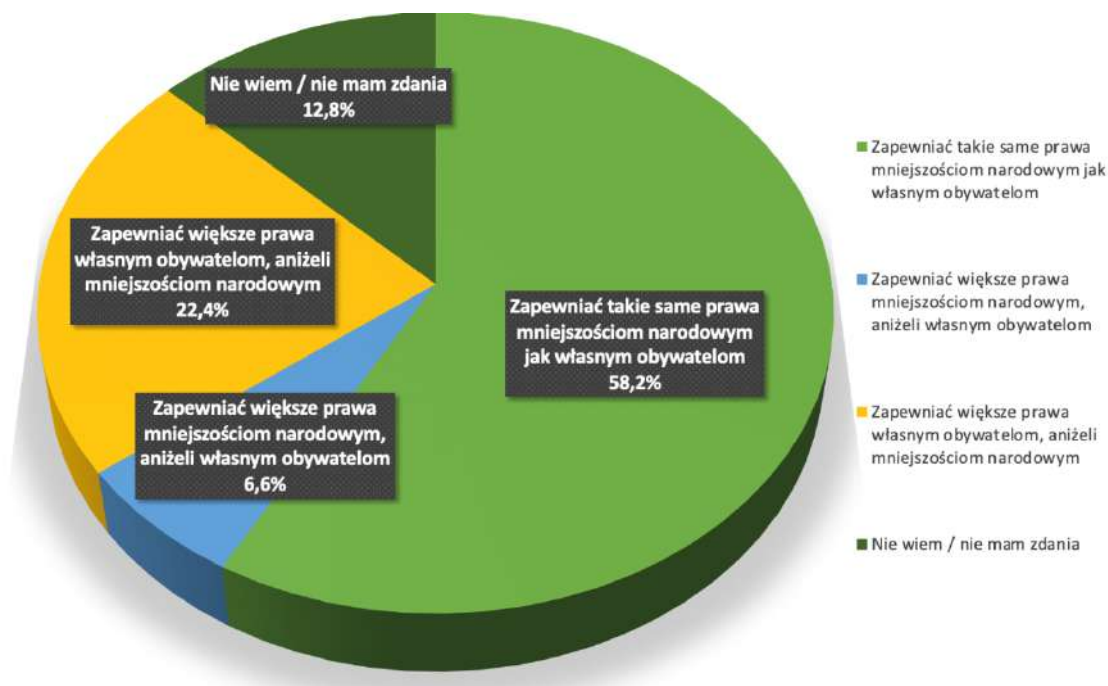
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Publicus Research Intézet

Wyniki badań wykazały, iż 77,7% ankietowanych jest zdania, że rząd węgierski powinien reagować na akty naruszania praw mniejszości węgierskiej w sąsiednich krajach, w tym 23,5% respondentów należy do zwolenników reakcji zdecydowanej (nawet jeśli prowadziłyby do pogorszenia relacji dyplomatycznych), a 54,2% reakcji umiarkowanej (z uwzględnieniem utrzymania dobrych relacji dyplomatycznych). Wyłącznie 5,4% ankietowanych uważa, że naruszenia praw mniejszości węgierskiej nie powinny wywoływać reakcji węgierskiego rządu. Pozostałych 16,9% badanych nie ma zdania w omawianej kwestii.

3. Wyniki badań ilościowych przeprowadzonych w Polsce

Zgodnie z przyjętą metodyką, wszystkie pytania zadane na Węgrzech, powtórzono w kwestionariuszu skierowanym do respondentów w Polsce. Jako pierwsze postawione zostało pytanie „Czy państwa na terytorium których przebywają mniejszości narodowe powinny tworzyć następujące regulacje prawne?” Służy ono sprawdzeniu stopnia prawdziwości tezy nr 1, zgodnie z którą „większość społeczeństwa polskiego i węgierskiego uważa, że władze państw na terytorium których przebywają mniejszości narodowe powinny zapewniać takie same prawa mniejszościom narodowym jak własnym obywatelom” (Ryc. 38).

Ryc. 38. Rozkład odpowiedzi respondentów polskich na pytanie nr 1 dotyczące praw, które powinny zostać zapewnione mniejszościom przez państwo

n = 1067

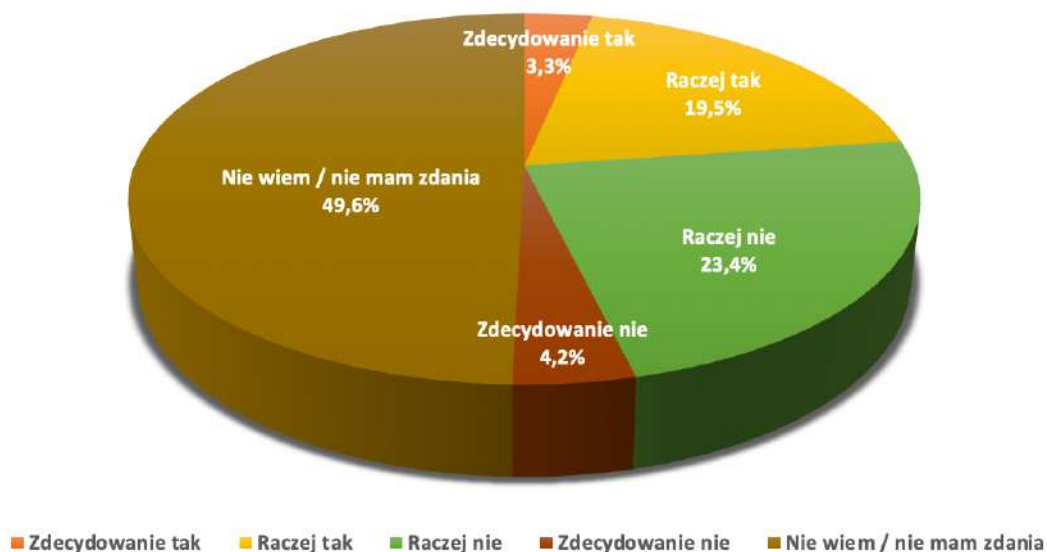
Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat

Ponad połowa, bo 58,2% polskich respondentów należy do zwolenników poglądu, że państwa na terytorium których przebywają mniejszości narodowe powinny tworzyć regulacje prawne, które zapewniają takie same prawa mniejszościom narodowym jak własnym obywatelom. Pogląd, zgodnie z którym większe prawa względem mniejszości powinni posiadać obywatele przedstawił prawie co czwarty respondent (22,4%). Wyłącznie 6,6% respondentów twierdzi, że

większe prawa powinny przysługiwać mniejszościom narodowym, aniżeli własnym obywatelom. 12,8% badanych nie potrafiło zająć jednoznacznego stanowiska w rozpatrywanej kwestii.

Pytanie nr 2, które również skierowano do całej grupy polskich respondentów, miało na celu sprawdzenie stopnia prawdziwości tezy nr 2, zgodnie z którą przekonanie o nieprzestrzeganiu praw węgierskiej mniejszości narodowej w państwach sąsiadujących z Węgrami jest znacznie silniejsze wśród Węgrów, aniżeli u Polaków możliwe było dzięki sformułowaniu następującego pytania: „Czy w Pani/Pana opinii w jakimkolwiek państwie sąsiadującym z Węgrami, prawa węgierskiej mniejszości narodowej są nieprzestrzegane?” (Ryc. 39).

Ryc. 39. Rozkład odpowiedzi polskich respondentów na pytanie nr 2 dotyczące nieprzestrzegania praw węgierskich mniejszości narodowych

n = 1067

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat

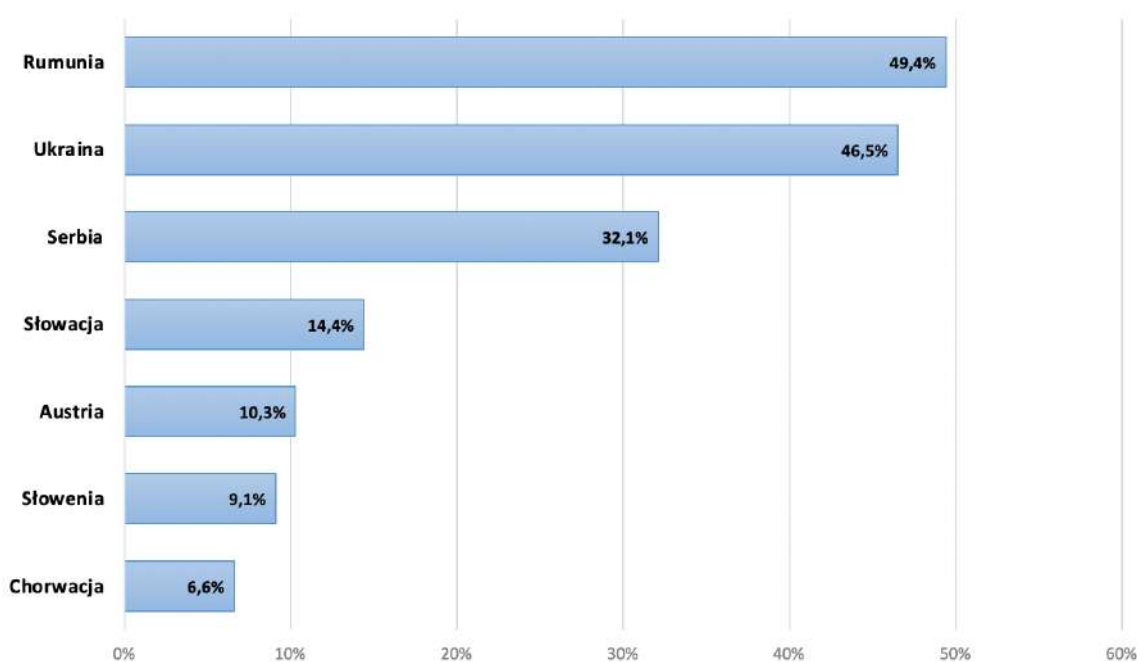
Niemal połowa (50,4%) spośród respondentów zdecydowała się zająć stanowisko w sprawie przestrzegania praw mniejszości węgierskiej w państwach sąsiadujących z Węgrami, pozostałe osoby odpowiedziały na zadane pytanie „nie wiem/nie mam zdania”. Ponadto zwraca uwagę niewielkie spolaryzowanie opinii, gdyż ich zdecydowana większość ograniczała się do

środkowych wartości skali (raczej nie lub raczej tak). Ogółem, 27,6% badanych nie zgadza się z poglądem (w tym 4,2% nie zgadza się zdecydowanie), że w jakimkolwiek państwie sąsiadującym z Węgrami prawa mniejszości węgierskiej są nieprzestrzegane. Pogląd o nieprzestrzeganiu praw węgierskiej mniejszości bliższy jest 22,8% ankietowanych (w tym 3,3% zdecydowanie stoi na stanowisku nieprzestrzegania praw mniejszości węgierskiej).

Respondenci, którzy w poprzednim pytaniu odpowiedzieli „nie wiem / nie mam zdania” lub odpowiedzieli „raczej nie” lub „zdecydowanie nie”, nie zostali poproszeni o wskazanie państwa bądź państw sąsiadujących z Węgrami, w których prawa mniejszości narodowej są naruszone lub niewystarczająco chronione („W których z wymienionych krajów sąsiadującymi z Węgrami w Pana/Pani opinii prawa węgierskiej mniejszości narodowej są naruszane lub niewystarczająco chronione?”) (Ryc. 40).

Ryc. 40. Rozkład odpowiedzi polskich respondentów na pytanie nr 3 o państwa, w których prawa mniejszości węgierskiej są niewystarczająco chronione

n = 243

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat

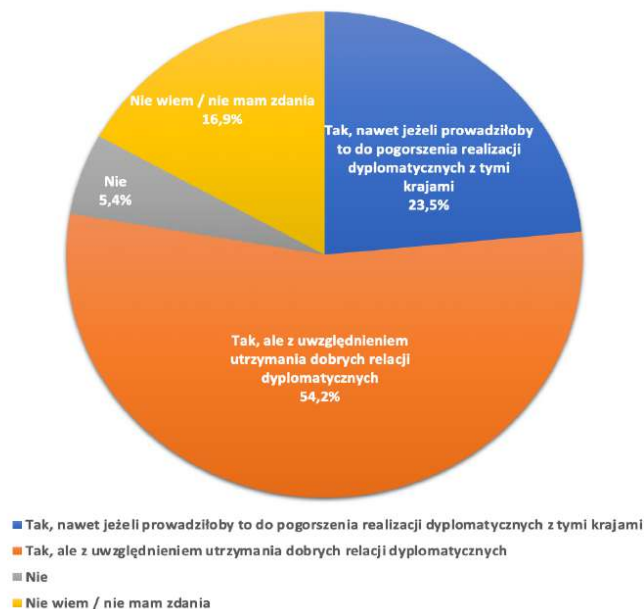
Spośród stanowiącej 22,8% grupy respondentów odpowiadających twierdząco („raczej tak”, „zdecydowanie tak”) na poprzednie pytanie, mając możliwość wielokrotnego wyboru w pytaniu trzecim, statystyczny respondent wskazał 1,7 państw (409 wskazań/243

wskazujących). Zdecydowanie najczęściej wymieniano Rumunię (49,4%) oraz Ukrainę (46,5%), rzadziej Serbię (32,1%) oraz Słowację (14,4%). Wyraźnie rzadziej respondenci wskazywali pozostałe państwa sąsiadujące z Węgrami (Austrię, Słowenię i Chorwację). Teza zgodna z którą „Ankietowani z Polski i Węgier odpowiadając na pytanie, w którym z wymienionych krajów sąsiadujących z Węgrami prawa węgierskiej mniejszości narodowej są naruszane lub niewystarczająco chronione w największej liczbie wskażą Rumunię” w przypadku Polski okazała się prawdziwa.

Ostatnie pytanie zostało skierowane do wszystkich ankietowanych (1067 osób). Miało na celu sprawdzenie stopnia prawdziwości tezy nr 4, zgodna z którą „Większość społeczeństwa polskiego i węgierskiego uważa, że rząd węgierski powinien interweniować w sprawie nieprzestrzegania praw mniejszości węgierskiej, ale nie kosztem pogorszenia stosunków dyplomatycznych”. Zostało ono sformułowane w następujący sposób: „Czy w Pana/Pani opinii węgierski rząd powinien reagować na akty naruszania praw mniejszości węgierskiej w sąsiednich krajach?” (Ryc. 41).

Ryc. 41. Rozkład odpowiedzi polskich respondentów na pytanie nr 4 dotyczące sposobu reakcji władz węgierskich na naruszanie praw mniejszości węgierskich w państwach ościennych

n=1067

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat

Wyniki badania wykazały, iż 77,7% ankietowanych jest zdania, że rząd węgierski powinien reagować na akty naruszania praw mniejszości węgierskiej w sąsiednich krajach, w tym 23,5% respondentów należy do zwolenników reakcji zdecydowanej (nawet jeśli prowadziłyby do pogorszenia relacji dyplomatycznych), a 54,2% reakcji umiarkowanej (z uwzględnieniem utrzymania dobrych relacji dyplomatycznych). Wyłącznie 5,4% ankietowanych uważa, że naruszenia praw mniejszości węgierskiej nie powinny wywoływać reakcji węgierskiego rządu. Pozostałych 16,9% badanych nie ma zdania w omawianej kwestii.

4. Analiza porównawcza wyników badań ilościowych wykonanych w Polsce i na Węgrzech

Wyniki badań przeprowadzonych na reprezentatywnych grupach społeczeństwa węgierskiego i polskiego wydają się podobne, co wynika z bliskości geograficznej i mentalnej obydwu narodów. Z drugiej jednak strony, na Węgrzech sprawy mniejszości węgierskich żyjących w państwach ościennych muszą okazać się bardziej aktualne i ważne, niż dla mieszkańców Polski, których znaczna część może nie uświadamiać sobie problemu narodu węgierskiego polegającego na jego politycznym rozczłonkowaniu. Przed podjęciem analiz porównawczych i testów statystycznych odnoszących się do odpowiedzi na poszczególne pytania zawarte w kwestionariuszu, warto przypatrzeć się różnicom między badanymi grupami respondentów. Jest to konieczne dla uzyskania pewności, że dobór respondentów wykonany był w sposób prawidłowy i nie tendencyjny (tab. 15).

Tab. 15. Charakterystyka badanych grup respondentów w Polsce i na Węgrzech

Zmienna	Parametr	Polska (N=1067)	Węgry (N=1070)
Płeć	1. Kobieta	52,3% (N=558)	54,6% (N=584)
	2. Mężczyzna	47,7% (N=509)	45,4% (N=486)
Wiek	1. 18 - 29 lat	17,3% (N=185)	19,2% (N=205)
	2. 30 - 39 lat	20,1% (N=214)	15,2% (N=163)
	3. 40 - 49 lat	17,3% (N=185)	22% (N=235)
	4. 50 - 59 lat	15,2% (N=162)	14,7% (N=157)
	5. 60 lat i więcej	30,1% (N=321)	29% (N=310)
Wykształcenie	1. Podstawowe/ gimnazjalne	8,5% (N=91)	28,5% (N=305)
	2. Zasadnicze zawodowe	22,1% (N=236)	21,8% (N=233)

	3. Średnie	37,7% (N=402)	32% (N=342)
	4. Wyższe	31,7% (N=338)	17,8% (N=190)
Miejsce zamieszkania	1. Wieś	27,6% (N=295)	29,6% (N=317)
	2. Miasto do 50 tys. mieszkańców	25,9% (N=276)	32,1% (N=343)
	3. Miasto od 50 do 200 tys. mieszkańców	23% (N=245)	20,6% (N=220)
	4. Miasto powyżej 200 tys. mieszkańców	23,5% (N=251)	17,6% (N=188)

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat i Publicus Research i Publicus Research Intézet

W obu grupach ankietowanych osób, nieznaczna większość stanowiły kobiety (52,3% wśród badanych w Polsce i 54,6% na Węgrzech). Najlicniejszą grupę wiekową tworzyły osoby w wieku powyżej 60 lat (30,1% wśród Polaków, 29% wśród Węgrów). Uwzględniając wykształcenie badanych, polskich oraz węgierskich ankietowanych charakteryzował podobny odsetek osób z wykształceniem zawodowym lub średnim. Wśród badanych Polaków było jednak znacząco więcej osób z wykształceniem wyższym (31,7%), niż u Węgrów (17,8%), za to mniej z wykształceniem podstawowym (8,5% z Polski i 28,5% z Węgier). Profil związany z miejscem zamieszkania był w obu grupach podobny: nieznacznie dominowali mieszkańcy wsi i małych miast.

Poniżej przedstawiona zostanie analiza porównawcza odpowiedzi udzielonych na kolejne pytania badawcze.

Pytanie 1: “Czy państwa na terytorium których przebywają mniejszości narodowe powinny tworzyć regulacje prawne dotyczące praw mniejszości?”

Przedstawione w poniższej tabeli (tab. 16) rozkłady poszczególnych odpowiedzi na zadane pytania, wskazują, że polscy ankietowani odpowiadali podobnie jak węgierscy, jednakże wykonanie testu chi-kwadrat umożliwiło wskazanie występowania istotnych różnic pomiędzy obiema grupami ($p < 0,001$). Różnica ta uwidoczniła się przede wszystkim w odsetku osób niemających zdania w temacie: wyniósł on 12,8% dla Polaków i 8,1% dla Węgrów. Ponadto Polacy okazali się nieco bardziej pozytywnie nastawieni wobec mniejszości i skłonni, aby przyznawać im większe przywileje, podczas gdy Węgrzy uznali, że największe uprawnienia powinny przysługiwać obywatelom, a nie mniejszościom.

Tab. 16. Porównanie wyników odpowiedzi udzielonych na pytanie nr 1

Zmienna	Parametr	Polska (N=1067)	Węgry (N=1070)	Test	p- wartość
Regulacje	1. Zapewniają takie same prawa mniejszościom narodowym jak własnym obywatelom	58,2% (N=621)	59,6% (N=638)	chi- kwad rat	<0,001
	2. Zapewniają większe prawa mniejszościom narodowym, aniżeli własnym obywatelom	6,6% (N=70)	4,6% (N=49)		
	3. Zapewniają większe prawa własnym obywatelom, aniżeli mniejszościom narodowym	22,4% (N=239)	27,7% (N=296)		
	4. Nie wiem / nie mam zdania	12,8% (N=137)	8,1% (N=87)		

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat i Publicus Research i Publicus Research Intézet

Najistotniejsze jest jednak to, że większość społeczeństwa polskiego (58,2 %) jak i węgierskiego (59,6%) uważa, że władze państw na terytorium których przebywają mniejszości narodowe powinny zapewniać takie same prawa mniejszościom narodowym jak własnym obywatelom.

Tab. 17. Porównanie wyników odpowiedzi udzielonych na pytanie nr 1 – zestawienie analizy post-hoc

Porównanie	p-wartość	skorelowana p-wartość
Odp. 1 a odp. 2	0,059	0,238
Odp. 1 a odp. 3	0,080	0,319
Odp. 2 a odp. 3	0,080	0,319
Odp. 4 a pozostałe odp.	0,000	0,002

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat i Publicus Research i Publicus Research Intézet

Wcześniej omówione założenia potwierdziła analiza post-hoc (tab. 16), zgodnie z którą odsetek osób wskazujących na konkretne rozwiązania (warianty odpowiedzi od 1 do 3 oprócz nie wiem / nie mam zdania) nie różnił się istotnie między ankietowanymi grupami, jedyna różnica w tym względzie odnosiła się do proporcji osób wskazujących dane rozwiązanie oraz tych, którzy nie

wiedzieli bądź nie mieli zdania na temat tworzenia regulacji prawnych dotyczących mniejszości narodowych (odp. 4 a pozostałe odp.= $p < 0,01$).

Pytanie 2: “Czy w Pani/Pana opinii w jakimkolwiek państwie sąsiadującym z Węgrami, prawa węgierskiej mniejszości narodowej są nieprzestrzegane?”

Zbiór odpowiedzi udzielonych na pytanie nr 2 wskazał na największą dysproporcję między społecznością polską i węgierską. Wynika ona rzecz jasna ze znacznie lepszej znajomości problematyki dotyczącej mniejszości węgierskiej przez społeczność węgierską, aniżeli polską (tab. 18). Jednakże celem zadania powyższego pytania była chęć oszacowania skali znajomości poruszanej w niniejszej pracy problematyki przez społeczeństwo polskie i tym samym zasadności podjęcia w przyszłości działań mających na celu popularyzację tego typu wiedzy w Polsce, a także oceny stosunku do problematyki kierowanej przez społeczność węgierską. Zestawienie porównawcze zostało uzupełnione przeprowadzeniem testu U - Manna – Whitneya, umożliwiające sprawdzenie poprawności tezy, zgodnie z którą przekonanie wśród Węgrów o nieprzestrzeganiu praw węgierskiej mniejszości narodowej w krajach sąsiadujących z Węgrami jest silniejsze niż wśród Polaków.

Tab. 18. Porównanie wyników odpowiedzi udzielonych na pytanie nr 2

Zmienna	Parametr	Polska (N=1067)	Węgry (N=1070)	Test	p-wartość
Nieprzestrzeganie Praw	1. Zdecydowanie nie	4,2% (N=45)	6,2% (N=66)	U Mann- Whitney	<0,001
	2. Raczej nie	23,4% (N=250)	4,3% (N=46)		
	3. Nie wiem / nie mam zdania	49,6% (N=529)	16,2% (N=173)		
	4. Raczej tak	19,5% (N=208)	22% (N=235)		
	5. Zdecydowanie tak	3,3% (N=35)	51,4% (N=550)		
	Mediana (IQR)	3 (2-3)	5 (3-5)		
	Zakres	1-5	1-5		

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat i Publicus Research i Publicus Research Intézet

Przeprowadzenie testu U Manna-Whitneya było możliwe po przyporządkowaniu odpowiedziom na zadane pytanie odpowiednich rang numerycznych, zgodnie z którymi numer

1 – odpowiadał odpowiedzi „Zdecydowanie nie”, 2 – odpowiedzi „Raczej nie”, 3 – „Nie wiem / nie mam zdania”, 4 – „Raczej tak”, 5 – „Zdecydowanie tak”. Wynik testu potwierdził prawdziwość tezy, zgodnie z którą przekonanie wśród Węgrów o nieprzestrzeganiu praw węgierskiej mniejszości narodowej w krajach sąsiadujących z Węgrami jest silniejsze (73,4 % odpowiedzi węgierskich respondentów na „raczej tak” oraz „zdecydowanie tak”) niż wśród Polaków (22,8% odpowiedzi polskich respondentów na „raczej tak” oraz „zdecydowanie tak”). Rzecz jasna, skala dysproporcji nie wynikała ze znacząco odmiennej opinii społeczności polskiej (23,4 % raczej nie), a przede wszystkim z niewiedzy lub braku zdania w zakresie omawianej tematyki (49,6 % nie wiem, nie mam zdania). Świadczą o tym też wyniki mediany (IQR) – 3 (nie wiem / nie mam zdania) polskich ankietowanych oraz 5 (zdecydowanie tak) węgierskich ankietowanych.

Pytanie nr 3: “W których z wymienionych krajów sąsiadującymi z Węgrami w Pana/Pani opinii prawa węgierskiej mniejszości narodowej są naruszane lub niewystarczająco chronione?”

Niemal połowa ankietowanych z Polski (49,6% i n=529), którzy na poprzednie pytanie odpowiedzieli „nie wiem/nie mam zdania”, a także twierdzący, iż „zdecydowanie nie” (4,2 % i n=45) lub „raczej nie” (23,4% i n=250) istnieją państwa sąsiadujące z Węgrami, gdzie prawa węgierskiej mniejszości narodowej są naruszane lub niewystarczająco chronione, nie usłyszała kolejnego pytania, w którym należało wskazać konkretne państwo bądź państwa, w których (zgodnie z opinią ankietowanych) prawa węgierskiej mniejszości narodowej są naruszane lub niewystarczająco chronione. Tym samym wśród polskich ankietowanych grupa reprezentatywna wynosiła n=243, węgierska n=785 uwzględniających odpowiedzi: „zdecydowanie tak” (51,4% i n=550) oraz „raczej tak” (22% i n=235) (Tab. 19).

Tab. 19. Porównanie wyników odpowiedzi udzielonych na pytanie nr 3

Zmienna	Parametr	Polska (N=243)	Węgry (N=785)	Test	p-wartość
Rumunia	Tak	49,4% (N=120)	68,8% (N=540)	chi- kwadrat	<0,001
	Nie	50,6% (N=123)	31,2% (N=245)		
Słowacja	Tak	14,4% (N=35)	23,4% (N=184)	chi- kwadrat	0,0032
	Nie	85,6% (N=208)	76,6% (N=601)		
Serbia	Tak	32,1% (N=78)	12,4% (N=97)	chi- kwadrat	<0,001
	Nie	67,9% (N=165)	87,6% (N=688)		
Ukraina	Tak	46,5% (N=113)	44,8% (N=352)	chi- kwadrat	0,6923
	Nie	53,5% (N=130)	55,2% (N=433)		
Słowenia	Tak	9,1% (N=22)	4,7% (N=37)	chi- kwadrat	0,0136
	Nie	90,9% (N=221)	95,3% (N=748)		
Austria	Tak	10,3% (N=25)	4,1% (N=32)	chi- kwadrat	<0,001
	Nie	89,7% (N=218)	95,9% (N=753)		
Chorwacja	Tak	6,6% (N=16)	5% (N=39)	chi- kwadrat	0,4222
	Nie	93,4% (N=227)	95% (N=746)		

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat i Publicus Research i Publicus Research Intézet

Wprowadzenie podobnie jak przy analizie porównawczej pierwszego pytania testu chi-kwadrat, umożliwi dokładniejszą interpretację otrzymanych wyników. Przede wszystkim należy stwierdzić, iż Polacy rzadziej niż Węgrzy uważali, że prawa mniejszości węgierskiej są naruszane lub niewystarczająco chronione w Rumunii ($p < 0,05$; test chi-kwadrat). Zdania takiego był prawie co drugi Polak (49,4%) udzielający odpowiedzi i prawie siedmiu na dziesięciu ankietowanych Węgrów (68,8%). Węgrzy istotnie gorzej od Polaków ocenili także działalność państwa słowackiego w rozważanej kwestii. Co czwarty badany Węgier (23,4%) uważał, że Słowacja narusza lub niewystarczająco chroni prawa mniejszości węgierskiej. Wśród obywateli Polski, odsetek osób tak myślących wyniósł 14,4%. Również w przypadku

Serbii opinia Polaków i Węgrów odnośnie stosunku tego państwa do mniejszości węgierskiej różniła się istotnie ($p < 0,001$; test chi kwadrat) – choć w tym przypadku to większość ankietowanych z Polski, uważała, że sytuacja węgierskiej mniejszości jest trudniejsza w Serbii, aniżeli respondenci z Węgier. Jedynie co ósmy badany (12,4%) z Węgier uważał postawę Republiki Serbii w omawianej kwestii za niewłaściwą, podczas gdy wśród ankietowanych Polaków zdanie to wyraziła niemal co trzecia ankietowana osoba (32,1%). Polacy uważali również częściej niż sami Węgrzy, że prawa mniejszości węgierskiej są naruszane lub niedostatecznie chronione w Słowenii ($p < 0,05$) i w Austrii ($p < 0,001$). Na naruszanie praw mniejszości węgierskiej na Słowenii wskazał co jedenasty Polak (9,1%) oraz prawie co dwudziesty Węgier (4,7%). Podobne odsetki odnotowano dla liczby osób w obu grupach mających zastrzeżenia w omawianym temacie do Republiki Austrii: zgłaszało je 10,3% badanych Polaków i 4,1% Węgrów. Pomimo dysproporcji w zakresie postrzegania Serbii przez obie grupy ankietowe, należy wyraźnie zaznaczyć, iż zarówno respondenci polscy jak i węgierscy, za kraje, w których prawa węgierskiej mniejszości narodowej są naruszane lub niewystarczająco chronione w największej ilości uznali: Rumunię, Ukrainę, Słowację oraz Serbię, przy czym największa ilość wskazała na Rumunię.

Pytanie nr 4: “Czy w Pana/Pani opinii węgierski rząd powinien reagować na akty naruszania praw mniejszości węgierskiej w sąsiednich krajach?”

Ostatnie pytanie będące podsumowaniem przeprowadzonej ankiety zostało skierowane do wszystkich badanych. Odpowiedzi pozwoliły na określenie poglądów społeczności obu państw, ws. interwencji węgierskiego rządu na wypadek naruszania praw węgierskiej mniejszości w krajach sąsiadujących z Węgrami (Tab. 20).

Tab. 20. Porównanie wyników odpowiedzi udzielonych na pytanie nr 4

Zmienna	Parametr	Polska (N=1067)	Węgry (N=1070)	Test	p-wartość
Pożądana reakcja	Nie	5,4% (N=58)	12,1% (N=95)	U Mann- Whitney	0,778
	Nie wiem / nie mam zdania	16,9% (N=180)	3,4% (N=27)		
	Tak, ale z uwzględnieniem utrzymania dobrych relacji dyplomatycznych	54,2% (N=578)	64,3% (N=505)		
	Tak, nawet jeżeli prowadziłyby to do pogorszenia realizacji dyplomatycznych z tymi	23,5% (N=251)	20,1% (N=158)		
	Mediana	3 (3 – 3)	3 (3 – 3)		
	Zakres	1 - 4	1 - 4		

Źródło: opracowanie własne na podstawie wyników badań dostarczonych przez Centrum Badawczo-Rozwojowe BioStat i Publicus Research i Publicus Research Intézet

Jednomyślność w odpowiedziach udzielanych przez grupy respondentów z Polski i Węgier jest podobna jak w przypadku odpowiedzi na pytanie nr 1, gdzie zgodność była na zbliżonym poziomie. Społeczności obu państw w kwestiach regulacji i działalności organów państwowych są zgodne i dzięki temu, udało się potwierdzić prawdziwość tezy, zgodnie z którą większość społeczeństwa polskiego i węgierskiego uważa, że rząd węgierski powinien interweniować w sprawie nieprzestrzegania praw mniejszości węgierskiej, ale nie kosztem pogorszenia stosunków dyplomatycznych. Celem zbadania czy występują różnice wykonano test U Manna-Whitney'a, przyporządkując odpowiedziom na zadanie pytanie odpowiednich rang numerycznych, zgodnie z którymi numer 1 – odpowiadał odpowiedzi „Nie”, 2 – odpowiedzi „Nie wiem/nie mam zdania”, 3 – „Tak, ale z uwzględnieniem utrzymania dobrych relacji dyplomatycznych”, 4 – „Tak, nawet jeżeli prowadziłyby to do pogorszenia realizacji dyplomatycznych z tymi krajami”. Uwzględniając otrzymane wyniki, należy stwierdzić, iż test U Manna-Whitneya nie wykazał różnicy pomiędzy ankietowanymi w Polsce i na Węgrzech w poglądach na temat stopnia reakcji węgierskiego rządu na akty naruszania praw mniejszości węgierskiej w sąsiednich krajach, jak również Mediana (IQR) okazała się jednakowa.

Podsumowując tę część należy zwrócić uwagę, iż wyróżniającymi się cechami wspólnymi odpowiedzi udzielanych przez respondentów z Polski i Węgier jest opinia o roli państwa, które powinno interweniować w sytuacji naruszania praw węgierskiej mniejszości narodowej w państwach ościennych. Jak dowiodła analiza w rozdziałach IV-VII, kolejne rządy na Węgrzech interwencje takie podejmowały i podejmują nadal, głównie drogą dyplomatyczną poprzez Ministerstwo Spraw Zagranicznych oraz działalność węgierskiego sekretarza stanu ds. narodowościowych. Niemniej ostatnie lata intensyfikacji polityki derusyfikacji prowadzonej

przez władze w Kijowie dowiodły, że rząd w Budapeszcie, w celu zwiększenia praw mniejszości węgierskiej na Zakarpaciu, podjął działania, których ubocznym skutkiem stała się utrata dobrych relacji dyplomatycznych (zestawiając z początkiem lat. 90) i znacznego pogorszenia współpracy węgiersko-ukraińskiej. Zważywszy na odpowiedzi ankietowanych w pytaniu pierwszym, zgodnie z którymi większość społeczeństwa polskiego (58,2 %) jak i węgierskiego (59,6%) stwierdziła, że władze państw na terytorium których przebywają mniejszości narodowe powinny zapewniać takie same prawa mniejszościom narodowym jak własnym obywatelom, istnieje duże prawdopodobieństwo, iż rząd w Budapeszcie w najbliższej przyszłości dążenia te będzie kontynuował. Obok powyższej argumentacji należy uwzględnić mający miejsce w latach 90. dyplomatyczny konflikt węgiersko-słowacki, kiedy to spór o prawa węgierskich mniejszości na Słowacji i interwencji w międzynarodowych instytucjach węgierskiego MSZ przyczyniły się do wstrzymania prac Grupy Wyszegradzkiej, a także były jednym z czynników wpływających na niepowodzenie przystąpienia Słowacji do struktur NATO w 1999 roku wspólnie z Czechami, Węgrami i Polską (Wojciechowski, 2000, s. 137-142). Analizując rozkład odpowiedzi respondentów na pytanie 3, spośród czterech najczęściej wymienianych państw są te, które zamieszkuje największa liczba społeczności węgierskiej. W tym miejscu trzeba zaznaczyć, iż badania zostały przeprowadzone w roku 2020 i obecne postrzeganie problematyki ochrony praw mniejszości węgierskiej w danym państwie sąsiadującym z Węgrami mogłoby się różnić. W wyniku rosyjskiej agresji na Ukrainę w 2022 roku i tym samym intensyfikacją konfliktu rosyjsko-ukraińskiego, węgierskie MSZ w znaczny sposób zwiększyło starania o renegotjację aktualnie obowiązujących praw społeczności węgierskiej zamieszkującej Zakarpacie⁷⁶. W odpowiedzi na oczekiwaną przez społeczność węgierską interwencję rządu, zajmowane stanowiska i tym samym podejmowane przez władze działania mają bezpośrednie przełożenie na wzrost częstotliwości przedstawiania w mediach danej problematyki, co może jednocześnie ukazywać i tym samym utrzymywać wśród obserwatorów występującą problematykę. Oczywiście nie oznacza to zmniejszenia skali problemów występujących w pozostałych państwach, niemniej intensyfikacja działań polityki zagranicznej na danym obszarze terytorialnym ma bezpośrednie przełożenie na zwiększenie zainteresowania mediów i tym samym odbioru społeczności, do której przekaz ten jest kierowany. Interpretując najwyższe wskazania polskich i węgierskich respondentów na Rumunię, jako państwa, gdzie prawa tamtejszej społeczności węgierskiej są niewystarczająco

---

⁷⁶ Magyar Nemzet, 2024, A kárpátaljai magyarok jogainak ügyében egyeztetett a magyar és az ukrán kormány, https://magyarnemzet.hu/kulfold/2024/03/a-karpataljai-magyarok-jogainak-ugyeben-egyeztetett-a-magyar-es-az-ukran-kormany#google_vignette (dostęp: 20.06.2024).

chronione mogą przynieść bezpośrednie konsekwencje dla działań i rozwoju organizacji ubiegających się o interesy i akcentujących potrzeby Węgrów zamieszkujących Rumunię. Zważywszy na 19 milionów osób zamieszkujących Rumunię, z czego ponad milion to przedstawiciele społeczności węgierskiej, możliwości budowy politycznych reprezentacji na poziomie samorządowym i ogólnopaństwowym będą znacznie łatwiejsze, aniżeli w Serbii czy na Ukrainie⁷⁷. Demokratyczny Związek Węgrów w Rumunii, który od 1990 roku posiada stałe przedstawicielstwo w rumuńskim Senacie oraz Izbie Deputowanych, ma możliwość czynnego uczestnictwa w procesach ustawodawczych, które w razie niepomyślnego przebiegu tych procesów (czyli będącego w sprzeczności z programem partii reprezentującej interesy społeczności węgierskiej w Rumunii), zostanie w skuteczny sposób upublicznione. W kontekście przeprowadzonych badań, wysoki poziom wskazań na Rumunię jako państwa w których prawa mniejszości węgierskiej są niewystarczająco chronione mógł mieć związek z czasem przeprowadzonych badań (lipiec 2020 r. oraz wrzesień 2020 r.), które miały miejsce krótko po uroczystościach 100 rocznicy podpisania Traktatu w Trianon (4 czerwca 2020 r.) i licznymi publikacjami w Polsce (Pieńkowski, 2020; Całus, 2020) oraz na Węgrzech (Tóth i Papp, 2020), opisującymi przede wszystkim wielodekadowe spory węgiersko-rumuńskie o prawa węgierskiej mniejszości, a także dotyczące między innymi niemożliwość stworzenia autonomii terytorialnej na obszarze siedmiogrodzkiej Seklerszczyzny. Warto w tym miejscu podkreślić, że procedury konkursowe państwowych grantów jakie węgierski rząd przeznacza na wsparcie społeczności węgierskiej zamieszkującej państwa sąsiednie uzasadnione są potrzebami (np. odnowienie węgierskojęzycznych szkół, organizacja wydarzenia promującego węgierskie tradycje, wsparcie działalności organizacji pozarządowych walczących o prawa mniejszości węgierskich). W tym przypadku proporcje wsparcia udzielanego przez partię rządzącą będą znacznie wyższe dla najliczniej zamieszkałej przez społeczność węgierską Rumunii, aniżeli dla pozostałych państw. Z tego względu wykaz potrzeb oraz wysokości finansowania dla społeczności węgierskiej w Rumunii będą najczęściej forsowane i uzasadniane przez polityków i tym samym najbardziej rozpowszechnione w mediach.

---

⁷⁷ Gombos L., 2024, Határon túli magyarok – a helyzetük és politikánk, <https://szakmaisagpartja.hu/hataron-tuli-magyarok-politikank/> (dostęp: 20.06.2024).

IX. PODSUMOWANIE I WNIOSKI

Wśród narodów Europy Węgrzy zajmują dość wyjątkową pozycję. Po pierwsze, od wszystkich swoich sąsiadów różnią się pochodzeniem i językiem zaliczanym do dość egzotycznej rodziny językowej, której niezbyt liczni przedstawiciele zamieszkują północną część Eurazji, od Skandynawii po północną Syberię. Daleko idąca odmienność języka węgierskiego w stosunku do dominujących w Europie języków indoeuropejskich niejednokrotnie bywała przyczyną trudności w porozumieniu nadal generując efekt wyjątkowo skutecznej „bariery językowej”, gdyż tylko nieznaczna liczba przedstawicieli sąsiednich narodów potrafi się posługiwać językiem węgierskim. Po drugie, egzystując wśród słowiańskich, germańskich i romańskich narodów europejskich, Węgrzy od ponad tysiąca lat z wielką determinacją skutecznie dążyli do utrzymania swojej tożsamości, co wyrażają już same tytuły prac historycznych temu poświęconych, takie jak „Węgrzy. Tysiąc lat zwycięstw w klęskach” (Ledvai, 2016) lub „Węgry – Tysiąc lat samotności” (Górny, 2018). Warto dodać, że ich lokalizacja w Europie Wschodniej niejednokrotnie sprawiała, że Węgrzy (podobnie jak Polacy), narażeni byli na idące ze wschodu ataki azjatyckich ludów zagrażających europejskiej cywilizacji. Jako silne państwo „frontowe” brali na siebie odpowiedzialność za powstrzymywanie tych ataków, ponosząc przy tym poważne straty demograficzne, ekonomiczne i kulturowe. Po trzecie, Węgrzy są jedynym narodem Europy, który w XX wieku poniósł trwające do dzisiaj konsekwencje rozpętanych wówczas wojen światowych, tracąc w efekcie decyzji mocarstw ponad 70% swojego terytorium i 1/3 węgierskojęzycznej ludności (ponad 3,2 mln). Po czwarte, zasiedlając przed jedenastoma wiekami Basen Karpacki, Węgrzy stali się stopniowo elementem łączącym jego poszczególne części, powodującym, że cały ten obszar zyskał status spójnej jednostki geograficznej (uznanej przez m.in. geografów francuskich i innych) bez względu na przebieg granic politycznych. Po piąte wreszcie, co szczególnie istotne z punktu widzenia geografii, przez swój unikatowy charakter i różnice dzielące Węgrów od otaczających ich narodów słowiańskich i innych, sama ich obecność jest czynnikiem w największym stopniu wpływającym na zróżnicowanie, czyli różnorodność Europy. Warto też zaznaczyć, że Basen Karpacki, chociaż przez Węgrów zdominowany, był i jest jedną z najbardziej zróżnicowanych zarówno przyrodniczo jak i etnicznie części Europy. Można więc powiedzieć, że z punktu widzenia teorii geografii, jak i Unii Europejskiej, która zaakceptowała ideę „jedność w różnorodności”, naród węgierski stanowi samoistną wartość: gdyby ich nie było, stopień różnorodności w Europie byłby znacznie ograniczony. Jeżeli więc

prawdą jest, że zróżnicowanie geograficzne i będąca jego głównym czynnikiem różnorodność kulturowa stanowi wartość godną ochrony, co w geografii wielokrotnie postulowano a w Unii Europejskiej zaakceptowano jako jeden z politycznych celów, wszystkie społeczeństwa, państwa oraz organizacje międzynarodowe powinny starać się nie dopuszczać do jej uszczuplenia i tym samym powinny dążyć do wspierania inicjatyw mających na celu przetrwanie oraz rozwój społeczności mniejszościowych, zwłaszcza tak charakterystycznych jak mniejszości węgierskie. Jest to szczególnie istotne w kontekście procesów globalizacyjnych dotyczących wszystkich sfer życia, które prowadzą w kierunku zmniejszenia różnorodności i krajobrazowego ujednolicenia świata (por. Wilczyński, 1922).

Głównym celem niniejszej rozprawy było wytłumaczenie przyczyn stopniowego zaniku mniejszości węgierskich w Rumunii, na Słowacji, w Serbii i na Ukrainie. Przyczyny te zostały zidentyfikowane na podstawie analizy źródeł statystycznych i materiałów kartograficznych, literatury geograficznej i historycznej, publikacji bieżących z zakresu nauk politycznych, wyników specjalnie zaprojektowanych badań ilościowych dotyczących sposobu postrzegania problemów mniejszości węgierskich przez opinię publiczną (międzynarodową i węgierską) oraz obserwacji uzyskanych przez autora w trakcie wyjazdów studyjnych na tereny zamieszkałe przez Węgrów w wymienionych wyżej państwach.

W wiekach poprzedzających wspomniany wyżej moment dezintegracji państwa węgierskiego, po wyparciu Turków z obszaru Basenu Karpackiego, Węgrzy odegrali kluczową rolę w historii tych ziem, organizując bardzo dobrze funkcjonujące i rosnące w potęgę państwo. Mimo walk religijnych oraz wewnętrznych sporów, budowane na przestrzeni wieków Królestwo Węgier w 1867 roku zawarło austriacko-węgierską ugodę tworząc przez okres kolejnych 51 lat jedno z największych światowych mocarstw - dualistyczną monarchię Austro-Węgier. Zakończenie wojny pruskiej i lata pokoju przyczyniły się do rozwoju ziem węgierskich za sprawą licznych inwestycji gospodarczych, jak również polityki wspierającej edukację i poszczególne dziedziny kultury. Modernizacja sieci infrastruktury kolejowej oraz wydobywczej miała bezpośrednie przełożenie na wzrost handlu i bogacenie się społeczeństwa. Stolica Węgier została przebudowana na wzór Wiednia – europejskiej metropolii z szerokimi ulicami, monumentalnymi budowlami i obiektami użyteczności publicznej, budząc podziw za granicą, także w Polsce (Finkiel i Głabiński, 1904, s. 86-88). Przez cały ten czas, społeczność węgierska na terytoriach Zalitawii, obejmującej część historycznych ziem Królestwa Węgier, Siedmiogrodu, Królestwa Chorwacji, Sławonii, Dalmacji oraz Rijeki nigdy nie przekroczyła 50% populacji. Chociaż Węgrzy byli najlicniejszą grupą, Zalitawia stanowiła jeden z najbardziej zróżnicowanych etnicznie regionów Europy. Okoliczności wybuchu I wojny

światowej, rozpad monarchii Austro-Węgierskiej oraz zwycięstwo państw Ententy, doprowadziły do paryskiej konferencji pokojowej i do podpisania 4 czerwca 1920 roku Traktatu w Trianon. Choć zmiany granic tam zatwierdzone miały wynikać z przyjętej wówczas doktryny Wilsona, dla milionów Węgrów (żyjących wówczas oraz kolejnych pokoleń) oznaczały one konieczność zamieszkiwania na terytoriach obcych państw. Powstanie istniejących do dzisiaj węgierskich społeczności mniejszościowych w państwach ościennych jest więc bezpośrednią konsekwencją decyzji politycznych podjętych w Paryżu w roku 1920. Ich celem nie była bynajmniej realizacja zaleceń wynikających z doktryny Wilsona, ale wytyczenie granic w taki sposób, aby państwa sąsiadujące – tzw. Mała Ententa (Czechosłowacja, Jugosławia i Rumunia) zyskały terytoria umożliwiające m.in. połączenie sieci infrastruktury oraz eksploatację surowców mineralnych w kopalniach działających dotychczas na ziemiach Zalitawii. Wydarzenia te doprowadziły do powstania licznych aforyzmów, wśród nich można wymienić wielokrotnie cytowane na pomnikach węgierskich słowa węgierskiego pisarza Gyuli Illyésa: „Węgrem jest ten, kogo boli Trianon” (węg. Magyar az, akinek fáj Trianon) (Nagy, 2015), a także odnoszące się do sytuacji węgierskiej społeczności zamieszkującej państwa sąsiadujące z Węgrami wypowiedzi znanych przedstawicieli sztuki (Eperjes Károly, aktor, A nap, 16 kwietnia 1994 r.): „Węgry to kraj, który jest otoczony samym sobą” (węg. Ez az ország, amely saját magával van körülvéve), polityki (Orbán Viktor, Délmagyarország, 30 kwietnia 1996 r.): „Geopolityczną cechą szczególną jest, iż Węgry są jedynym krajem na świecie otoczonym przez siebie” (węg. Geopolitikai sajátosság, hogy Magyarország a világ egyetlen országa, amely saját maga vesz körül), mediów (Horváth András, dziennikarz, Magyar Szó, 18 lutego 1998 r.): „Węgry to jedyny kraj w Europie, który otoczony częściami narodu tkwiącymi poza swoimi granicami tak naprawdę graniczy sam ze sobą” (węg. Magyarország az egyetlen ország Európában, amely a határain kívül rekedt nemzetrészekkel körülvéve voltaképpen önmagával határos)⁷⁸. Systematyczne zwracanie uwagi na zjawisko wyjątkowe w skali świata przez przedstawicieli różnych grup zawodowych mogłoby budzić obawy związane z potencjalną emanacją rewizjonizmu terytorialnego. W tym miejscu należy zaznaczyć, iż reprezentujący delegację węgierską János Kádár jeszcze w 1975 roku podczas Konferencji Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (KBWE), godząc się na postanowienie dotyczące nienaruszalności granic, podpisał porozumienie helsińskie, które formalnie zobowiązało kraj do wyrzeczenia się wszelkich rewizjonistycznych roszczeń

---

⁷⁸ Zöldi, L., 2023, Médianapló - Magyarország tényleg saját magával van körülvéve?

https://medianaplo.blog.hu/2023/06/02/medianaplo_magyarorszag_tenyleg_sajat_magaval_van_korulveve (dostęp: 20.06.2024).

granicznych (Bange, Niedhart, 2008). W okresie transformacji ustrojowej, kiedy nowo wybrane władze państwowe tworzyły program i proponowany charakter polityki zagranicznej, przyszły premier Węgier Józef Antall na II Zjeździe partii MDF zaznaczył, iż historycznie potępia pakt zawarty w Trianon, jednak w imieniu całej partii podkreślił obowiązującą rangę podpisanych porozumień w Helsinkach zobowiązując się do rezygnacji ze zmiany granic za pomocą siły (Kaczmarek, 1999). Jak dowiodła historia najnowsza, wszelkie konflikty między Węgrami, a państwami sąsiadującymi w sporze o prawa mniejszości węgierskie odbywały się i odbywają nadal drogą dyplomatyczną, a węgierskie władze obok politycznych interwencji w obronie interesów społeczności węgierskich prowadziły i prowadzą nadal działania mające na celu stworzenie warunków umożliwiających podtrzymanie ich tożsamości narodowej.

Analizy zachodzących wśród społeczności węgierskich procesów demograficznych wykazały, iż we wszystkich czterech regionach obszaru badań, ma miejsce demograficzny regres. Świadectwem tego jest zmniejszająca się liczba Węgrów i spadek ich udziału w zaludnieniu poszczególnych państw. Przyczyny tego niekorzystnego procesu są dwójakiego rodzaju. Po pierwsze, wśród węgierskich społeczności mniejszościowych zachodzą procesy, jakie obserwuje się wśród wszystkich społeczeństw europejskich, polegające na spadku dynamiki demograficznej i postępującemu starzeniu się. Ich intensywność i tempo w badanych społecznościach okazuje się wyraźnie większe w porównaniu do ludności poszczególnych państw europejskich. Wiąże się to z drugim rodzajem przyczyn, które nie są udziałem innych grup, poza społecznościami węgierskimi. Chodzi mianowicie o nieuchronny proces asymilacji oraz emigracji, co wiąże się z nie zawsze sprzyjającą polityką wewnętrzną władz państwowych, której konsekwencją jest trudna sytuacja ekonomiczna na terenach zamieszkałych przez mniejszość oraz słabo rozwiniętą edukacją w języku węgierskim. Emigracja wymuszona sytuacją ekonomiczną stanowi wybór młodych przedstawicieli mniejszości, co odbija się na deformacji struktury wieku pozostałej części ludności i na znaczącej redukcji współczynnika urodzeń. Takie są główne przyczyny regresu mniejszości węgierskiej w Rumunii. Krajowe Stowarzyszenie Siedmiogrodzkich Węgrów (EMSZ) skalę tego regresu oceniło na poziomie 20% w ciągu 10 lat i 40% w okresie 30 lat, porównując obecną liczebność węgierskiej społeczności do kryzysowego poziomu okresu wczesnych lat po zakończeniu II wojny światowej.

Spis ludności przeprowadzony w 2021 roku na Słowacji po raz pierwszy w historii tego kraju umożliwił wskazanie drugiej narodowości. Licząc zgodnie z dotychczasowym systemem, narodowość węgierską wskazało o 7,8% mniej osób, aniżeli w 2011 roku. Uwzględniając jednak wskazania na węgierską narodowość jako drugą, trend spadkowy zmniejsza się do

poziomu 0,005%. Widać z tego, że emigracja młodych roczników tutejszej społeczności węgierskiej nie jest tak wielkim problemem, jak w Rumunii. Prawdopodobnie wpływ na to ma fakt, że społeczność węgierska na Słowacji, inaczej niż w Rumunii, zamieszkuje tereny bezpośrednio przylegające do granicy z Węgrami (większość Węgrów słowackich mieszka w pasie do 25 km wzdłuż węgierskiej granicy), a granica państwowa w warunkach przynależności obydwu krajów do Unii Europejskiej traci znaczenie, zachęcając nawet do współpracy transgranicznej i nie ograniczając w żaden sposób kontaktów mniejszości z Macierzą. Tym, co może budzić niepokój obserwatorów życia społeczności węgierskiej na Słowacji jest fakt, że w żadnym z krajów słowackich udział Węgrów w zaludnieniu nie przekracza 25%. Jest to konsekwencja wytyczenia granic tych jednostek w taki sposób, aby nigdzie Węgrzy nie stanowili większości. W geografii politycznej jest to praktyka znana pod nazwą „gerrymanderingu” i służyć ma zapobieganiu tworzenia reprezentacji politycznej przez grupy mniejszościowe, gdyż granice krajów słowackich są jednocześnie granicami okręgów wyborczych. Na sytuację mniejszości węgierskiej na Słowacji duży wpływ wywierała dotychczas zmienna polityka wewnętrzna władz słowackich oraz ich decyzje gospodarcze skutkujące w niedorozwoju obszarów zamieszkiwanych przez Węgrów.

O ile społeczności węgierskie w Rumunii i na Słowacji trwają dzięki znacznej liczebności i zwartości, o wiele gorsza jest sytuacja w Serbii, gdzie w ciągu ostatniej dekady ubyło ponad 27% Węgrów. Jest to najwyższy spadek liczebności społeczności węgierskiej w okresie ostatniej dekady spośród państw, w których Węgrzy stanowią największą mniejszość narodową. Być może jeszcze gorzej przedstawia się sytuacja Węgrów na Ukrainie, co stanowi pośrednie następstwo prowadzonej przez to państwo wojny. Sytuacja polityczna i militarna na Ukrainie nie pozwoliła na przeprowadzenie spisu ludności po roku 2001, dlatego wszelkie dane dotyczące procesów demograficznych w tym państwie opierają się na badaniach sondażowych i szacunkach. Na ich podstawie wiadomo, że z liczby ponad 150 tys. Węgrów spisanych w 2001 roku, do roku 2017 przetrwało tylko 125 tys. W związku z intensyfikacją procesu poborowego i rosnącą emigracją obecna liczebność Węgrów na Rusi Zakarpackiej zmniejszyła się prawdopodobnie do poziomu 80-90 tys., co oznacza spadek jeszcze szybszy niż w Serbii (o 40,6% - 47,2% w porównaniu z rokiem 2001). Są to oczywiście dane szacunkowe i w przypadku Ukrainy prawdopodobieństwo reemigracji społeczności węgierskiej po zakończeniu konfliktu zbrojnego jest znacznie większe niż w przypadku Węgrów, którzy zdecydowali się opuścić rodzinne miejscowości w Rumunii, Serbii na Słowacji. Prawdopodobieństwo to bierze się z faktu, że w przeciwieństwie do Węgrów z trzech wymienionych wyżej państw, znaczna część przyczyn migracyjnych nie jest tożsama

z emigracją ekonomiczną, ale uchodźstwem wojennym. Zazwyczaj jest tak, że duża część tego rodzaju uchodźców powraca w rodzinne strony po ustaniu przyczyn wyjazdów.

Analiza ekonomicznych warunków życia w poszczególnych państwach okalających Węgry wykazała pewne analogie. Otóż obszary zamieszkane przez społeczności węgierskie, mają charakter peryferyjny. Dotyczy to nie tylko Wojwodiny, Zakarpacia i południowej Słowacji, zlokalizowanych rzeczywiście na obrzeżach państw. Charakter peryferyjny posiada nawet największy zwarty obszar zamieszkały przez Węgrów poza państwem węgierskim, jakim jest południowo-wschodnia część Siedmiogrodu, zlokalizowana w samym centrum współczesnej Rumunii. O peryferyjności świadczy bowiem nie tyle konfiguracja na mapie, ale odległości dzielące dany obszar od głównych ośrodków gospodarczych i politycznych kraju. W takim sensie, nawet centralnie zlokalizowana Ziemia Seklerów (Székelyföld), stanowi obszar peryferyjny: zapóźniony w rozwoju technologicznym, przeważnie wiejski, posiadający słabo rozwiniętą infrastrukturę, pozbawiony inwestycji przemysłowych, posiadający stosunkowo niskie wskaźniki wzrostu PKB, nie oferujący dobrze płatnych miejsc pracy. W tych okolicznościach ważnym czynnikiem rozwoju tego nieco zaniedbanego przez państwo rumuńskie obszaru stała się zamieszkująca tam mniejszość węgierska. To z racji jej obecności, potencjał inwestycyjny tego obszaru, zwłaszcza w dziedzinie rolnictwa i turystyki, został dostrzeżony przez państwo węgierskie. Obecna sytuacja Seklerów na pewno byłaby o wiele mniej korzystna, gdyby nie liczne granty oraz programy wsparcia jakie kolejne instytucje związane z węgierskim rządem udzielają Węgom siedmiogrodzким jak i pozostałym węgierskim społecznościom. Dla wszystkich mniejszości węgierskich rząd w Budapeszcie wprowadził czasowo ruch bezwizowy, który po dziś dzień pozwala osobom zamieszkującym na terenach przygranicznych podejmowanie zatrudnienia w miejscach zlokalizowanych na terytorium Węgier. Co więcej, węgierskie państwo stale wdraża programy rozwoju przeznaczając wsparcie finansowe dla mikro-przedsiębiorstw i sektora turystycznego, a także aktywizacji rolnej, co w perspektywie długoterminowej ma przełożyć się na rozwój regionów zamieszkiwanych przez społeczność węgierską. W większości państw sąsiadujących można zauważyć także liczne inwestycje kapitału węgierskiego, przede wszystkim w sektorze usługowym, energetycznym oraz przemysłowym. Wymiana handlowa pomiędzy Węgrami, a Słowacją, Rumunią, Ukrainą i Serbią również jest na wysokim poziomie. Tak więc, społeczności węgierskie zamieszkujące 4 omawiane państwa sąsiadujące z Węgrami, z uwagi na peryferyjne położenie funkcjonują w warunkach mniej atrakcyjnych ekonomicznie z uwagi na oddalenie od ośrodków gospodarczych i politycznych. Dzięki wsparciu finansowemu i politycznemu płynącemu z Węgier, na przestrzeni lat można zaobserwować poprawę sytuacji

ekonomicznej w tych regionach i przy kontynuacji programów wsparcia udzielanych przez państwo węgierskie, dynamika wzrostu może przyspieszyć, co w dalszej perspektywie daje nadzieję na powstrzymanie niekorzystnych tendencji demograficznych.

Oprócz wsparcia politycznego i gospodarczego, państwo węgierskie skutecznie wspiera i rozwija cieszące się dużą popularnością systemy węgierskojęzycznego szkolnictwa w państwach sąsiadujących z Węgrami na etapie przedszkola, szkoły podstawowej oraz średniej. Pozwala to na przetrwanie zagrożonej procesami asymilacyjnymi węgierskości. Zwłaszcza etap szkoły średniej oraz studiów to czas, w którym występują ważne zmiany wśród osób uczących się – w kontekście poruszanej problematyki dotyczy to przede wszystkim relacji towarzyskich oraz wpływu kultury danego państwa na kształtowanie osobowości. Mimo, że studia na prestiżowych kierunkach i wykonywanie zawodów w języku węgierskim nie są możliwe w poszczególnych państwach, w porównaniu z okresem przed transformacją ustrojową, czasy obecne charakteryzują się zwiększeniem zainteresowania kształceniem dzieci w języku węgierskim wśród badanych społeczności. Z drugiej strony, z uwagi na niewielką ofertę działających tam węgierskojęzycznych uczelni, w większości przypadków rozpoczęcie studiów wiąże się z koniecznością zamieszkania w innym mieście, w obcym środowisku. Zanik identyfikacji z diasporą węgierską jest w tych okolicznościach procesem długotrwałym, wiąże się przede wszystkim z podjęciem decyzji o pozostaniu po okresie studiów w miejscach odosobnionych od węgierskich społeczności. W tym przypadku decydujący wpływ mają przede wszystkim czynniki ekonomiczne, a także małżeństwa mieszane. Utrata węgierskiej tożsamości na skutek takiego procesu okazuje się szczególnie dotkliwa w Serbii, gdzie zdecydowana większość dzieci urodzonych w małżeństwach mieszanych, w przyszłości nie deklaruje węgierskiej narodowości. Natężenie tego procesu jest odwrotnie proporcjonalne do wielkości społeczności pochodzenia: okazało się nieco mniejsze na obszarach zamieszkałych przez liczne społeczności węgierskie na północy Wojwodiny i ma najmniejsze znaczenie wśród najliczniejszych społeczności na Słowacji i w Rumunii. Istotną rolę dla zachowania tożsamości węgierskiej wśród rozproszonych społeczności spełniają węgierskojęzyczne media oraz organizowanie wydarzeń kulturalnych. W obu przypadkach można dostrzec liczne przedsięwzięcia państwa węgierskiego wspierające zarówno finansowo, jak również politycznie, działania umożliwiające funkcjonowanie i działalność węgierskojęzycznych mediów, instytucji oraz stowarzyszeń w państwach sąsiadujących z Węgrami. Warto dodać, iż zakres przedsięwzięć mających na celu jednoczenie węgierskiej diaspory przez państwo węgierskie obejmuje również sport, który w życiu całego społeczeństwa węgierskiego odgrywa wyjątkowo dużą rolę. Z całą pewnością akcesja państw zamieszkiwanych przez Węgrów (prócz

Ukrainy) do instytucji europejskich oraz ustandaryzowanie przepisów prawnych przyczyniają się do poprawy sytuacji węgierskich mniejszości. Inaczej jest tylko na terytorium Ukrainy, która w wyniku wprowadzenia szeregu przepisów w ramach programu derusyfikacji, doprowadziła do zmniejszenia swobód węgierskiej mniejszości narodowej na Zakarpaciu. Trudności w egzekwowaniu interesów węgierskiej mniejszości na Zakarpaciu w sposób bezpośredni wynikają również z podziału Węgrów na kilka okręgów wyborczych, gdzie węgierska społeczność na Ukrainie nie jest w stanie uzyskać swojej reprezentacji w parlamencie krajowym. Inna sytuacja panuje w Serbii, gdzie kiluosobowe przedstawicielstwo w Serbskim Zgromadzeniu posiada nieprzerwalnie od 2007 roku Związek Węgrów Wojwodiny. Również w Rumunii partia pod nazwą Demokratyczny Związek Węgrów w Rumunii od 1990 roku stale otrzymywała poparcie w wyborach do Izby Deputowanych oraz Senatu pomiędzy 5,1-7,6%, co wielokrotnie umożliwiło jej współzrządzenie państwem i wpływ na tworzenie przepisów zwiększających prawa Węgrów w Rumunii.

Na politykę narodowościową prowadzoną przez poszczególne państwa istotny wpływ wywiera międzynarodowa i węgierska opinia publiczna. Jak wykazały przeprowadzone badania na terenie Węgier i Polski, współczesne społeczeństwa okazują się bardzo wrażliwe na krzywdę słabszych, czyli na przypadki nieprzestrzegania praw mniejszości. Jak dowiodła przeprowadzona analiza, większość współczesnych społeczeństw uważa, że władze państw na terytorium których przebywają mniejszości narodowe, powinny zapewnić mniejszościom prawa identyczne z tymi, jakie przysługują przedstawicielom narodów stanowiących większość społeczeństw. Istniejące rozbudowane struktury instytucjonalne, organizacje pozarządowe, media, partie polityczne reprezentujące interesy społeczności węgierskiej obecne w omawianych państwach ościennych, obok realizacji programów mających na celu utrzymywanie węgierskiej tożsamości narodowej poza granicami, mają także za zadanie podejmowanie interwencji w sytuacji, gdy fundamentalne prawa są łamane. Ponadto przeprowadzone badania dowiodły, iż zarówno społeczeństwo węgierskie jak i międzynarodowe (polskie) jest przekonane, iż takie okoliczności występują w każdym z państw ościennych zamieszkiwanych przez społeczności węgierskie. Przy społecznej akceptacji węgierskich obywateli-wyborców, rządząca na Węgrzech partia w dającej się przewidzieć przyszłości będzie podejmować coraz intensywniejsze działania mające na celu przeciwdziałanie procederom naruszania praw węgierskich społeczności zamieszkujących państwa sąsiadujące z Węgrami. Zważywszy na występujący w każdym z omawianych państw trwający od kilku dekad demograficzny regres, a z drugiej strony na kryzys energetyczny oraz inflację na Węgrzech, zasadniczym pytaniem jest czy w kontekście krytycznych artykułów

medialnych⁷⁹ skala finansowania przedsięwzięć w państwach ościennych, które w 2023 roku wyniosły 81 miliardów forintów⁸⁰ zostanie w kolejnych latach utrzymana. Trudno bowiem przecenić znaczenie węgierskiej wieloletniej pomocy finansowej dla społeczności węgierskich za granicą. Bez tych wszystkich dotacji i grantów, a także bez wsparcia politycznego państwa węgierskiego, społeczności te prawdopodobnie skazane byłyby na zanik w skutek wynarodowienia, emigracji i wymarcia. Nie ulega wątpliwości, iż najbliższe dekady dla węgierskiej społeczności zamieszkującej państwa sąsiadujące z Węgrami nie będą łatwe. Nie znaczy to, że ich przyszłość jest przesądzona i lata (dekady) „policzone”. Węgrzy to bowiem naród, który od ponad tysiąca lat udowadnia swoją siłę i odporność na obce wpływy, co było zauważane przez międzynarodową opinię publiczną oraz badaczy procesów historycznych i geopolitycznych. O szczególnym przywiązaniu Węgrów do swojego dziedzictwa przekonany był m.in. czołowy przedstawiciel i twórca polskiej geografii, Eugeniusz Romer, który podkreślił istotność tych cech na przykładzie własnej matki, którą była rodowita Węgierka z rodu Körtvélyessy, z okolic Nagyvárad (ob. Oradea). Pisząc o jej edukacji w austriackich uczelniach, nie omieszkał on zapewnić, że wysiłki mające na celu zaszczepienie w węgierskiej młodzieży indyferentyzmu narodowego i kosmopolityzmu nie mogło być skuteczne, gdyż są to cechy „stojące w całkowitej sprzeczności z naturą węgierską” (Wilczyński 2018, s. 35, za: Romer, 1988).

Przeprowadzone badania i analizy pozwoliły na zdefiniowanie demograficznych, ekonomicznych, społeczno-kulturowych i politycznych przyczyn regresu społeczności węgierskich, ale także pozwoliły wskazać potencjalne kierunki dalszych badań. Oprócz kontynuacji badania przyszłych tendencji zmian w stanie społeczności węgierskich, wskazane wydaje się uwzględnienie w większym stopniu aspektu czysto geograficznego tych zmian. Chodzi mianowicie o prześledzenie procesu wycofywania się żywiołu węgierskiego na terytorium Słowacji, Ukrainy, Rumunii i Serbii. Dzięki przeprowadzonym badaniom możliwe jest udzielenie odpowiedzi na pytanie o przyczyny regresu. Nie zbadany został natomiast terytorialny, czyli geograficzny aspekt tego zjawiska, który pozwoliłby prawdopodobnie na głębsze wniknięcie w istotę tego ważnego procesu. Tego typu badania byłyby oparte przede wszystkim na materiałach kartograficznych, jakie posiada Instytut Badań Geograficznych

---

⁷⁹ Mucsi V., 2024, Egyre több támogatást küld a magyar kormány a Vajdaságba az egyre kevesebb magyarnak, <https://index.hu/belfold/2024/05/20/properitati-alapitvany-szerbia-vajdasag-tamogatas-orban-kormany/> (dostęp: 20.06.2024).

⁸⁰ Kovács G., 2024, Tízmilliárdok mentek tavaly a határon túli magyaroknak, lovas projektekre is jutott 390 millió forint, https://hvg.hu/360/20240617_390-millio-forint-koltsegvetesi-penz-hataron-tuli-magyarok (dostęp: 20.06.2024).

Węgierskiej Akademii Nauk. Ich przeprowadzenie jednocześnie na wszystkich obszarach zamieszkałych przez społeczności węgierskie nie wydaje się jednak możliwe. Dlatego musiałyby one zostać przeprowadzone w znacznie większej skali, to znaczy osobno dla poszczególnych fragmentów obszarów zamieszkałych przez społeczności węgierskie i potencjalnie z uwzględnieniem szczegółowych studiów przypadków (case studies), wykonanych w pojedynczych miejscowościach, także z zastosowaniem metody obserwacji uczestniczącej. Byłby to powrót do starej tradycji sięgającej okresu geografii klasycznej, której ucieleśnieniem była m.in. twórczość P. Vidala de la Blache. Geograficzny charakter tego typu studiów podkreślałby też fakt, że byłyby one wyrazem zaangażowania w problem zachowania różnorodności, która stanowi najważniejsze słowo kluczowe i wartość geografii.

BIBLIOGRAFIA

- A Magyar Földrajzi Társaság szózata a világ Földrajzi Társaságaihoz, 1918, anonim, Földrajzi Közlemények. Vol. XLVI. No. 7–10. pp. 289–320.
- Amersfoort, H. van, 1991, Nationalities, citizens, and ethnic conflicts: toward a theory of ethnicity in the modern state, [w:] Hans van Amersfoort i Hans Knippenberg (red.), States and Nations. The rebirth of the ‘nationalities question’ in Europe, Nederlandse Geografische Studies 137, Universiteit van Amsterdam, s. 12-29.
- Antonsich, M., Szalkai, K., 2014, On Great Hungary and the Importance of Minor Geopolitical Traditions, Political Geography, 39, s. A1-A4.
- Bácsatyai, D., Nagy, B., 2020, 10. sz. A magyar hadjáratok, 899–970., Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Badis R., 2002, A vajdasági magyar népesség társadalmi szerkezete két népszámlálás tükrében 1991, MTA Társadalomtudományi Kutatóközpont Kisebbségkutató Intézet, Budapest.
- Balogh P., 2009, Vajdaság – Áttekintés, <https://baloghpet.com/2009/10/28/vajdasag-attekintes/>,
- Balogh, P., 2021, The Concept of the Carpathian Basin: Its Evolution, Counternarratives, and Geopolitical Implications, Journal of Historical Geography, 71, s. 51–62.
- Banai, M., Lukács, B., 2010, The Unity of the Carpathian Basin. Why Did It Disappear? Can It Be Restored?, Helikon Kiadó, Budapest.
- Bange, O., Niedhart, G., 2008, Helsinki 1975 and the Transformation of Europe, Berghahn Books, New York.
- Baranyi, B., 2006, Euroregions along the Eastern Borders of Hungary: A Question of Scale?, In: James W. Scott (red.), EU Enlargement, Region Building and Shifting Borders of Inclusion and Exclusion, Ashgate, Aldershot, s. 149–161.
- Baranyi, B., 2009, Kárpátalja, Dialóg Campus Kiadó, Pécs – Budapest.
- Barbag, J., 1974, Geografia polityczna, PWN, Warszawa.
- Barna, G., Kapitány, B., Kiss, T., Márton, J., Toró, T., 2016, Iskolák veszélyben. Tanulmányok a Székelyföldön kívüli magyar oktatás helyzetéről, Nemzeti Kisebbségkutató Intézet, Kolozsvár.
- Bartalis I., Salló S., Miklósi M., 2021, A kultúra jogi szabályozása és igazgatási rendszere Romániában és Magyarországon, Nemzeti Művelődési Intézet, Lakitelek.
- Barwiński, M., 2004, Podlasie jako pogranicze narodowościowo-wyznaniowe, Wydawnictwo Uniwersytetu Łódzkiego, Łódź.

- Batowski, H., 1982, *Rozpad Austro-Węgier 1914-1918*, Wydawnictwo Literackie, Kraków.
- Bazhenova H., 2023, *Ukraine's Demographic Challenges*, Instytut Europy Środkowej, Lublin.
- Bárdi N., 2013, *Magyarország és a kisebbségi magyar közösségek 1989 után*, *Metszetek - Társadalomtudományi folyóirat*, Debrecen.
- Beaujeu-Garnier, J., 1966, *Geography of Population*, Longmans, London.
- Benő, A., Szilágyi, S.N., 2005, *Hungarian in Romania*, [w:] Anna Fenyvesi (red.), *Hungarian Language Contact Outside Hungary. Studies on Hungarian as a minority language*, John Benjamins Publishing Company, Amsterdam, s. 133-162.
- Berend, I., Ring, É., 1986, *Helyünk Európában. Nézetek és koncepciók a 20. századi Magyarországon*, Magvető Könyvkiadó, Budapest.
- Berghauer S., Sass E., 2019, *A kárpátaljai magyarság turizmusfejlesztési stratégiája*, *Acta Beregsasiensis* 7 (2), 214-222, Gáborprint, Beregszász.
- Bihari, D., 2016, *Brit diplomata: "undort érzek ama turáni törzs iránt"*, 24.hu
- Blacksell, M., 2008, *Geografia polityczna*, WN PWN, Warszawa.
- Bocskor A., Dobos S., 2012, *A II. Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola Lehoczky Tivadar Intézetének Tanulmánygyűjteménye*, PoliPrint Kft., Ungvár.
- Bojarska M., 2011, *Konflikt słowacko-węgierski o mniejszości narodowe*, *Portal Spraw Zagranicznych*, Warszawa.
- Bottoni, S., 2008, *Sztálin a székelyeknél. A Magyar Autonóm Tartomány története (1952–1960)*, Pro Print Könyvkiadó, Csíkszereda.
- Bowman, I., 1921, *The New World: problems in political geography*, World Book Co., New York.
- Braun, Z., 2015, *A magyar–román kapcsolatok alakulása Románia uniós csatlakozásáig – magyar szemmel*, *Jog- és Politikatudományi folyóirat*, Budapest.
- Brodziński, W., 2002, *Konstytucja Republiki Węgierskiej*, Wydawnictwo Sejmowe, Warszawa.
- Bulla, B. 1940, *Az Alföld, Magyar Szemle Társaság, Kis Könyvtára, Kincsestar, No. 116*, Budapest.
- Bulla, B., Mendöl, T., 1947, *A Kárpát-medence földrajza*, Egyetemi nyomda, Budapest.
- Buttimer, A., 1971, *Society and Milieu in the French Geographic Tradition*, Rand McNally and Co., Chicago.
- Calhoun, C., 2007, *Nacjonalizm*, Wyd. Akademickie i Profesjonalne, Warszawa.
- Całus, K., 2020, *Współpraca mimo nieufności. Cień Trianon w stosunkach rumuńsko-węgierskich*, *Komentarze, Ośrodek Studiów Wschodnich*, Warszawa.

- Chałupczak, H., Browarek, T., 1998, *Mniejszości narodowe w Polsce. 1918-1995*, Wydawnictwo Uniwersytetu Marii Curie-Skłodowskiej, Lublin.
- Choriew, B.S., 1964, W sprawie miejsca geografii zaludnienia i osadnictwa w systemie nauk geograficznych, *Przegląd Zagranicznej Literatury Geograficznej*, 1, s. 43-47.
- Cucu, V.S., 1992, Romania - Considerații geopolitice, *Terra*, nr 3-4, s. 22-38.
- Csernicskó I., 2011, A nyelvek státusa és a hivatalos kétnyelvűség a mai Kárpátalja területén 1867 és 2010 között, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, Beregszász.
- Csernicskó, I., Hires-László, K., Karmacsi, Z., 2021, A magyarok és a magyar nyelv Kárpátalján, *Termini Egyesület - Hodinka Antal Nyelvészeti Kutatóközpont, Törökbálint*.
- Czekanowski, J., 2018, Stosunki narodowościowo-wyznaniowe na Litwie i Rusi w świetle źródeł oficjalnych z czterema mapami, *Prace Geograficzne*, z. 1, Książnica Polska, Lwów.
- Demeter, G., 2020, Estimating Regional Inequalities in the Carpathian Basin – Historical Origins and Recent Outcomes (1880–2010), *Regional Statistics* 37 (10), s. 23–59.
- Dövényi, Z., red., 2012, *Kárpát-medence földrajza*, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Dobos F., 2015, A médiahasználat változása az erdélyi, felvidéki, kárpátaljai és vajdasági magyarság körében 2001–2014, *Médiatudományi Intézet*, Budapest.
- Duray, M., Kulcsár, L., Szász, J., 2016, *Együttműködési lehetőségek a Kárpátok térségében*, Nemzetstratégiai Kutatóintézet–NYME, Sopron-Budapest.
- Erdélystat, 2018, *Statisztikák*, <http://statisztikak.erdelystat.ro/adatlapok/erdely/3280>
- Esti, B., Balog, I., 1984, *A magyar munkásmozgalom képeskönyve*, Kossuth Könyvkiadó, Budapest.
- Fedinec, C., 2009, *Parlamentarizmus Ukrajnában és a kárpátaljai magyarok*, [w]: *Ukrajna színeváltozása 1991–2008*, Regio Könyvek, Kalligram, Pozsony, s. 114-138.
- Fedinec, C., Vehesh, M., Береш, M., 2010, *Kárpátalja 1919-2009: történelem, politika, kultúra*, Argumentum, Budapest.
- Felczak, 1983, *Historia Węgier*, Ossolineum, Wrocław.
- Ferenc V., Nánási-Molnár A., *Kik választják a magyar óvodákat Kárpátalján? Szülői motivációk kárpátaljai ukránok és magyarok körében a 2013-14-es forradalmi események után*, *Kisebbségi szemle* 3. évf. 2.sz., Budapest.
- Finkiel, L., Głąbiński, S., 1904, *Historia i statystyka monarchii austriacko-węgierskiej*, Towarzystwo Nauczycieli Szkół Wyższych, Lwów.

- Fónagy, Z., Nagy, B., 2024, 1867–1918. Osztrák–Magyar Monarchia, HUN-REN BTK
Történettudományi Intézet Budapest
- Frisnyák, S., red., 1996, A Kárpát-medence történeti földrajza, BGYTF, Nyíregyháza.
- Für, L., 2012, Magyar sors a Kárpát-medencében. Népesedésünk évszázadai 896-2000,
Kairosz, Budapest.
- Gajić, N., Đorđević, T., 2010, Management and Development Possibilities for Spa Tourism in
Serbia. *Revista de Tourism*, 9, s. 30–39.
- Gáspár, B., 1995, Az identitásválasztás szabadsága, Osiris Századvég Kiadó, Budapest.
- Gellner, E., 1991, *Narody i nacjonalizm*, PIW, Warszawa.
- Gould, P., White, R., 1974, *Mental Maps*, Penguin Books Ltd., London.
- Goworowska-Puchala, I., 1996, *Mitteleuropa. Rdzeń Starego Kontynentu*, Wydawnictwo
Adam Marszałek, Toruń.
- Góra, D., 2024, Podmioty ładu publicznego i problem manipulacji semantycznych, *Przegląd
Geopolityczny*, 24, s. 9-27.
- Góralczyk, W., 1999, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Wydawnictwo Prawnicze
PWN, Warszawa.
- Górny, G., 2018, *Węgry. Tysiąc lat samotności*, AA, Kraków.
- Górny, M., 2013, „Futurystyczna geografia”. Rola geografów w kształtowaniu granic Europy
Środkowo-Wschodniej i Południowo-Wschodniej w latach 1914-1920, Instytut
Historii Polskiej Akademii Nauk, Warszawa.
- Górny, M., 2018, Karty na stół: geografia i granice nowej Europy po I wojnie światowej.
Kwartalnik Historyczny, Tom 125, Numer 2.
- Gulyás, L., 2012, *Küzdelem a Kárpát-Medencéért Regionalizáció És Etnoregionalizmus,
Avagy a Nemzeti És Nemzetiségi Kérdés Területi Aspektusai Magyarországon
1690–1914*, Kárpátia Stúdió, Budapest.
- Gyurgyík L., 1999, A szlovákiai vegyes házasságok demográfiai vonatkozásai 1949-től
napjainkig, *Fórum Társadalomtudományi Szemle*, Fórum Kisebbségkutató Intézet,
Šamorín.
- Gyurgyík L., 2022, Quo vadis? A szlovákiai magyarsághoz tartozók (száma) a 2021. évi
népszámlálás nemzetiségi és anyanyelvi adatai alapján, *Forum Social Science
Review*, Fórum Kisebbségkutató Intézet, Šamorín.
- Hajdú, Z., 1998, Friedrich Ratzel hatása a magyar földrajztudományban, MTA RKK Dunántúli
Tudományos Intézet, Pécs.

- Hajdú, Z., 2004, Carpathian Basin and the Development of the Hungarian Landscape Theory Until 1948, Centre for Regional Studies of Hungarian Academy of Sciences, Discussion Papers, No. 44, Pécs.
- Hajdú, Z., 2018, The Rebirth of the Concept of the Carpathian Basin in Hungarian Political Language after 1988, [w:] Jussi Laine, Ilkka Liikanen, James W. Scott (red.), Post-Cold War Borders: Reframing Political Space in Eastern Europe, Routledge, London and New York, s. 207–227.
- Halassy, B., 2012, Miért éppen ez a Trianon? Avagy etnikai és hatalmi váltások a Kárpát-medencében a kezdetektől napjainkig, mek.oszk.hu/11800/11891/html/
- Hardi, T., Hajdú, Z., Mezei, I., 2009, Határok és városok a Kárpát-medencében, MTA Regionális Kutatások Központja, Győr and Pécs.
- Hartshorne, R., 1959, Perspective on the Nature of Geography, Rand McNally & Company, Chicago.
- Hechter, M., 1975, Internal Colonialism: The Celtic Fringe in British National Development, Routledge, London.
- Héjj, D., 2015, Polityka etniczna Węgier, Wydawnictwo UMCS, Lublin.
- Héjj D., 2023, Relacje węgiersko-serbskie w szczytowym punkcie, Instytut Europy Środkowej, Lublin.
- Hettner, A., 1927, Die Geographie, ihre Geschichte, ihr Wesen, und ihre Methoden, Ferdinand Hirt, Breslau.
- Hevesi, A., 2003, A Kárpát-medence és a Kárpátok természetföldrajzi tájtagolásáról, Földrajzi Értesítő. Vol. LII. No. 3–4, pp. 253–267.
- Hobsbawn, E., 2010, Narody i nacjonalizm po 1780 roku. Program, mit, rzeczywistość, Difin, Warszawa.
- Hooson, D.J.M., 1960, The Distribution of the Population as the Essential Geographical Expression, The Canadian Geographer, 17, s. 10-20.
- Horváth, G., red., 2003–2011. A Kárpát-medence Régiói, vol. 1-12, MTA Regionális Kutatások Központja, Pécs.
- Hunfalvy, J., 1863, A Magyar Birodalom természeti viszonyainak leírása, Emich Gusztáv, Pest.
- Ilko Z., Varga T., 2019, Civil szervezetek helyzete Felvidéken, Külhon Civil Civil Közösségi Szolgáltató Központ, Budapest.
- Imre, G., 2008, Kárpátalja gazdasági fejlődésének perspektívái az Európai Unió keleti bővítésének tükrében, EU Working Papers 1, s. 71-81.

- Imre G., 2013, A Kárpátalján eszközölt magyar tőkebefektetések sajátosságai a magyar-ukrán határtérség társadalmi-gazdasági folyamatainak tükrében, Széchenyi István Egyetem Regionális és Gazdaságtudományi Doktori Iskola, Győr.
- Istrate, M., Horea-Şerban, R.-I., 2016, Economic Growth and Regional Inequality in Romania, *Analele Universităţii din Oradea, Seria Geografie*, no. 2, s. 201-209.
- Iwański, T., Sadecki, A., 2018, Ukraina–Węgry: narastający spór o prawa mniejszości węgierskiej, *Ośrodek Studiów Wschodnich*, Warszawa.
- Jach-Chrząszcz, A 2020, *Motyw Trianon w węgierskiej polityce historycznej po 1989 roku*, Wydawnictwo Naukowe Artur Jach-Chrząszcz | Wydawnictwo Naukowe PWN, Kraków.
- Jagielski, A., 1978, *Geografia ludności*, PWN, Warszawa.
- Jászi, O., 1918, *A Monarchia jövője – A dualizmus bukása és a Dunai Egyesült Államok*, Új Magyarország Részvénytársaság, Budapest.
- Johnston, R.J., 1979, *Geography and Geographers. Anglo-American Human Geography since 1945*, Edward Arnold, London.
- Juhasz, G., Giday, A., 2017, *A beregszászi különleges gazdasági övezet*, Rendszerváltó Archívum (Kárpátalja igézetében).
- Kaczmarek, U., 1999, *Na węgierskiej ziemi. Rzecz o Polonii węgierskiej*, Ars Nova, Poznań.
- Károlyi, M., Kiss, G., 1965, *Egy egész világ ellen*, Gondolat Kiadó, Budapest
- Katus, L., Nagy, B., 2024, *1773. A Magyar Királyság etnikai képe*, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Keményfi, R., 2016, *The Mythical Power of the Dual River-System of the Carpathian Basin: The Notion of a Hungarian Mesopotamia*, *Hungarian Cultural Studies*, 8, s. 165–186.
- Keresztesi, Z., Kocsis, K., Schweitzer, F., 2009, *Physical map of the Carpathian (Pannonian) Basin*, [w:] K. Kocsis, F. Schweitzer (red.), *Hungary in Maps*, Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- Kiss, D., 2009, *Romániai magyar kulturális intézmények adatbázisa*, <https://kulturalis.adatbank.ro>
- Kochanowski, J., 1997, *Węgry. Od ugody do ugody 1867-1990*, Trio, Warszawa.
- Kocsis, K., 1990, *Elcsatoltak: Magyarok a szomszéd államokban*, Tudományos Ismeretterjesztő Társulat, Budapest.
- Kocsis, K., 2009, *Ethnic map of the Carpathian Basin*, [w:] K. Kocsis, F. Schweitzer (red.), *Hungary in Maps*, Geographical Research Institute, Hungarian Academy of Sciences, Budapest.

- Kocsis, K., Bottlik, Zs., Tátrai, P., 2006, Etnikai térfolyamatok a Kárpát-medence határon túli régióiban (1989–2002), Budapest.
- Kocsis K., Kicošev S., A népesség etnikai összetételének változása a történelmi Északkelet-Magyarországon (1495-1910) és Kárpátalja mai területén (1880-1989), Észak és Kelet-Magyarországi Földrajzi Évkönyv, Budapest.
- Kocsis, K., Kocsisné Hódosi, E., 1991, Magyarok a határainkon túl a Kárpát-medencében, Tankönyvkiadó, Budapest.
- Kocsis, K., Kocsisné Hódosi, E., 1998, Ethnic Geography of the Hungarian Minorities in the Carpathian Basin, Geographical Research Institute of the Hungarian Academy of Sciences, Budapest.
- Kocsis, K., Tátrai, P., 2013, A Kárpát-Pannon térség változó etnikai arculata, CSFK Földrajztudományi Intézet, Budapest.
- Kocsis, K., Tátrai, P., 2021, Ethnicity, Language [w:] K. Kocsis (red.), National Atlas of Hungary (Society), CSFK Geographical Institute, Budapest, s. 70-77.
- Kopyś, T., 2008, Położenie mniejszości węgierskiej w Wojwodinie w drugiej połowie XX wieku, [w:] Bałkany u progu zjednoczonej Europy. Kraków 2008.
- Kosiński, L., 1967, Geografia ludności, PWN, Warszawa.
- Koszek, R., 2015, Geopolitics in the geographical work of Strabo, European Journal of Geopolitics, 3, pp. 50-68.
- Kościelak, L., 2010, Historia Słowacji, Ossolineum, Wrocław.
- Kovács C., Barna R., 2021, Magyarok a Kárpát-medencében – a népszámlálási adatok tükrében, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest
- Kovács, E., 2000, Regionális tagozódás Szlovákiában, Tér és Társadalom 14 (2-3), Budapest.
- Kovács, E., 2022, Kárpátaljai magyar médiumok, Médiatudományi Intézet, Budapest.
- Kovacsics, J., 1997, Magyarország történeti demográfiája (896-1995): millicentenáriumi előadások, Központi Statisztikai Hivatal, Budapest.
- Közoktatási körtérkép, 2022, Az óvodai és iskolai tanulói létszámok alakulása: regionális folyamatok - Ukrajna, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Közoktatási körtérkép, 2022, Az óvodai és iskolai tanulói létszámok alakulása: regionális folyamatok – Szerbia, Csillagászati és Földtudományi Kutatóközpont, Budapest.
- Krankovits M., 2020, Felvidéki magyar anyanyelvű egyetemi hallgatók tanulmányi célú migrációja: motivációs felmérés, Tér és Társadalom, Budapest.

- Kuźnicka, D., 2017, *Mniejszość etniczna a mniejszość narodowa w Polsce – analiza porównawcza na przykładzie Łemków i Żydów*, Wydział Prawa, Administracji i Ekonomii Uniwersytetu Wrocławskiego, Wrocław.
- Ledvai, P., 2016, *Węgrzy. Tysiąc lat zwycięstw w klęskach*, Międzynarodowe Centrum Kultury, Kraków.
- Lefkó J., 2013, *Kárpátalja története*, <http://genius-ja.uz.ua/images/files/lefko-janos.pdf>.
- Lökkös, J., 2000, *Trianon számokban: az 1910. évi magyar népszámlálás anyanyelvi adatainak elemzése a történelmi Magyarországon*, Püski Kiadó, Budapest.
- Lutosławski, W., Romer, E., 1919, *The Ruthenian Question in Galicia*, Imprimerie Levé, Paris.
- Łuczewski, M., Maślanka, T., 2023, *Naród*, Zentrum für Historische Forschung der Polnische Akademie der Wissenschaften, Berlin.
- Macartney, C.A., 1937, *Hungary and Her Successors: the Treaty of Trianon and its Consequences, 1919-1937*, Humphrey Milford, London.
- Mackinder, J.H., 1904, *The Geographical Pivot of History*, *The Geographical Journal*, vol. 23, no. 4, s. 421-437.
- Mackinder, H.J., 1919, *Democratic Ideals and Reality A Study in the Politics of Reconstruction*, Constable and Co., Ltd., London.
- Magocsi, P.R., 2010, *A History of Ukraine: The Land and Its Peoples*. Toronto: University of Toronto Press.
- Magyari T., 2020, *A romániai magyar média*, Médiakutató Alapítvány, Budapest.
- Maryański, A., 1966, *Współczesne wędrówki ludów. Zarys geografii migracji*, Zakład Narodowy im. Ossolińskich, Warszawa.
- Maryański, A., 1977, *Ludność świata*, PWN, Warszawa.
- Maryański, A., 1988, *Narodowości świata*, PWN, Warszawa.
- Márkus E., 2020, *Az erdélyi magyar kulturális intézményrendszerre vonatkozó kutatások 2000-2020*, Nemzeti Művelődési Intézet, Lakitelek.
- Migalski, M., 2017, *O pochodzeniu narodów. Między prymordializmem a modernizmem*, *Political Preferences*, 15, s. 135-143.
- Mironowicz, E., 2012, *Polityka zagraniczna Ukrainy 1990-2010*, Wydawnictwo Uniwersyteckie Trans Humana, Białystok.
- Miszewski, M., 2012, *Polonia na Słowacji. Położenie – Kultura – Tożsamość. Studium socjologiczne*, Wydawnictwo Deltapress, Wrocław.

- Molnár I., 2021, Kárpátalja lakosságának területi eloszlása az újonnan kialakított közigazgatási rendszer tükrében, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont, Beregszász.
- Mólnár, I., 2021, Kárpátalja története. Örökség és kihívások, Rákóczi Ferenc Kárpátaljai Magyar Főiskola, Beregszász-Ungvár.
- Molnár E., Molnár F., 2021, Társadalomtudományi Tanulmányok, Lehoczky Tivadar Társadalomtudományi Kutatóközpont, Beregszász.
- Molnár, J., Ferenc, V., Molnár, I., 2022, A kárpátaljai magyar óvodások számának várható alakulása 2018 és 2022 között, Kisebbségi Szemle, Budapest.
- Molnár, J., Molnár, I., 2005, Kárpátalja népessége és magyarsága a népszámlálási és népmozgalmi adatok tükrében, Kárpátaljai Magyar Pedagógusszövetség Tankönyv, Beregszász.
- Nagy, J., 1995, IV. Károly: az utolsó magyar király, Göncöl Kiadó Kft, Budapest.
- Nagy, K., 2007, A honfoglalás korának hadtörténete, Heraldika kiadó, Budapest.
- Nagy S., 2015, Magyar az, akinek fáj Trianon - Illyés Gyula, Nemzetstratégiai Kutatóintézet, Budapest.
- Nahimi, P., red., 1992, Esélyek és remények a Kárpát-medencében. Magyarország és Európa. Nemzetpolitikai Szemle, Euro-Hungária Alapítvány, Budapest.
- Nałkowski, W., 1901, Ziemia i człowiek. Szkice i studia geograficzne, Jan Fiszer, Warszawa.
- Nałkowski, W., 1963, Wpływ położenia geograficznego na charakter narodów, a stąd na działalność ich i rozwój oświaty, czyli w ogóle na historię, Studia i Materiały z Dziejów Nauki Polskiej, Series C, vol. 6.
- Naumann, F., 1915, Mitteleuropa, Georg Reimer, Berlin.
- National Atlas of Hungary (MNA Society), 2021, Geographical Institute, MNA Society, Budapest.
- Novák, C.Z., 2017, Holtvágányon. A Ceaușescu-rendszer magyarországi politikája II. 1974–1989, Pro-Print, Csíkszereda, 2017.
- Okuniew, I., 2021, Geografia polityczna, Polskie Towarzystwo Geopolityczne, Kraków.
- Olszański, T., 2020, O najnowszych szacunkach liczby ludności Ukrainy, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.
- Orosz, S., 2012, Az ukrajnai határforgalmi rendszer, különös tekintettel Kárpátaljára 1989-től, Kisebbségkutatás 21. évfolyam, 2012. évi 2. szám, Budapest.
- Otok, S., 2012, Geografia polityczna: geopolityka, ekopolityka, globalistyka, PWN, Warszawa.

- Ottlik, L., 1929, Új Hungária és Keleti Svájc, Magyar Szemle, 10.
- Pál, Á., Gyorgy, F., 2008, Vajdaság társadalmi- és gazdaságföldrajzi helyzete, Vajdaság társadalmi- és gazdaságföldrajzi helyzete. W: Gábrity, Molnár I (szerk.) Kutatások sodrásában: az MTT 25 éve: (jubileumi kötet). Magyarságkutató Tudományos Társaság, Szabadka. S. 69-82.
- Pál, Á., Takács, Z., 2011, A Vajdaság társadalmi-gazdasági helyzetének változásai és regionális sajátosságai napjainkban. Közép-Európai Közlemények IV (14–15), ss. 156–165.
- Papp, A., 2012, Romák és magyar cigányok a Kárpát-medencében, Demográfiai Áttekintés, ProMinoritate, Budapest. s. 53–79.
- Parker, G., 1997, Geopolitics, Pinter, London.
- Paul, L., 1991, The Hungarians in Rumania: Portrait of an explosive Minority Issue, [w:] Hans van Amersfoort i Hans Knippenberg (red.), States and Nations. The rebirth of the 'nationalities question' in Europe, Nederlandse Geografische Studies 137, Universiteit van Amsterdam, s. 59-78.
- Pécsi, M., Sárfalvi, B., 1960, Magyarország földrajza, Akadémiai Kiadó, Budapest.
- Pieńkowski, J., 2020, Rumunia wobec 100-lecia traktatu z Trianon, Polski Instytut Spraw Międzynarodowych, Warszawa.
- Płonka, B., Węgrzy - stosunki demograficzno-etniczne na przestrzeni dziejów, Wydawnictwo KORAW, Rzeszów 2018.
- Pölöskei, F., 2001, A magyar parlamentarizmus a századfordulón: politikusok és intézmények, Budapest.
- Posern-Zieliński, A., 2005, Etniczność: kategorie i procesy etniczne, Poznańskie Towarzystwo Przyjaciół Nauk, Poznań.
- Prinz, G., 1936, Magyarország tájföldrajza. Magyar föld, magyar faj, Magyar Földrajz 1, Királyi Magyar Egyetemi Nyomda, Budapest.
- Raffay, E., 1990, Trianon titkai, Tornado Damenija Kiadó, Budapest.
- Ratzel, F., 1897, Politische Geographie, R. Oldenbourg, München und Leipzig.
- Republički zavod za statistiku, 2003, Popis stanovništva, domaćinstva i stanova u 2002. Stanovništvo. Veroispovest, maternji jezik i nacionalna prema starosti, Belgrad.
- Réthey, F., 1880, A Magyar Sz. Korona országainak ethnographiai térképe, Posner K.L.es FIA, Budapest.
- Rogoża, J., 2023, Ukraina w obliczu katastrofy demograficznej, Ośrodek Studiów Wschodnich, Warszawa.

- Romer, E., 1919, *Struktura społeczna i kultura materyalna Polaków i Rusinów w Galicji Wschodniej*, Książnica Polska, Lwów.
- Romer, E., 1920, *Études de civilisation comparée: Polonais, Ruthènes, et Allemands*, Henri Barrère, Paris.
- Romer, E., 1926, *Geografia na usługach państwa*, *Czasopismo Geograficzne*, IV, s. 183-192.
- Romer, E., 1988, *Pamiętniki. Problemy sumienia i wiary*, Społeczny Instytut Wydawniczy Znak, Kraków.
- Romsics, I., 1996, *Helyünk és sorsunk a Duna-medencében*, Osiris kiadó, Budapest.
- Romsics, I., 1999, *Hungary in the twentieth century*, Corvina, Budapest.
- Romsics, I., 2005, *Sorsunk és Helyünk a Duna medencében*, Osiris, Budapest.
- Romsics, I., 2013, *Nemzet, állam, régió. Tanulmányok Erdélyről és a Kárpát-medence interetnikus kapcsolatairól a 19-20. Században*, Komp-Press–Korunk, Kolozsvár.
- Rónai, A., 1943, *Tableau ethnique du Bassin des Carpathes*, Presses Universitaires de France, *Études d'histoire comparée*, Paris.
- Rónai, A. 1939, *Nemzetiségi problémák a Kárpát-medencében*, *Földrajzi Közlemények*, Vol. LXVII, pp. 461–473.
- Rykiel, Z., 2006, *Podstawy geografii politycznej*, PWE, Warszawa.
- Scott, J.W., Hajdú, Z., 2022, *The Carpathian Basin as a 'Hungarian Neighbourhood': Imaginative Geographies of Regional Cooperation and National Exceptionalism*, *Eurasian Geography and Economics*, vol. 63, no. 6, s. 753–778.
- Seton-Watson, H., 1945, *Eastern Europe Between the Wars, 1918-1941*, Cambridge University Press, Cambridge.
- Seton-Watson, R.W., 1908, *Racial problems in Hungary*, A. Constable & Co., Ltd., London.
- Seton-Watson, R.W., 1917, *The Rise of Nationality in the Balcans*, A. Constable & Co., Ltd., London.
- Sima, M., 2019, *Geopolityczne znaczenie idei Wielkich Węgier*, *Przegląd Geopolityczny*, 28, s. 9-30.
- Simsa T., 2022, *A Kárpát-medencében élő magyarok demográfiája*, *Parlamenti Információs Szolgálat*, Budapest.
- Skowronek, J., Tanty, M., 2005, *Słowianie południowi i zachodni. VI-XX wiek*, *Książka i Wiedza*, Warszawa.
- Skrukwa, G., 2016, *O Czarnomorską Ukrainę. Procesy narodotwórcze w regionie nadczarnomorskim do 1921 roku w ukraińskiej perspektywie historycznej*, Wydawnictwo Naukowe UAM, Poznań.

- Slavicek, L. C., 2010, *The Treaty of Versailles*, Chelsea House Publishers, New York.
- Smit, J.G., 1991, *Ethnic Groups in Bosnia-Hercegovina and Burgenland: their Status in two Federal States*, [w:] Hans van Amersfoort i Hans Knippenberg (red.), *States and Nations. The rebirth of the 'nationalities question' in Europe*, *Nederlandse Geografische Studies* 137, Universiteit van Amsterdam, s. 79-99.
- Smith, A.D., 2009, *Etniczne źródła narodów*, Wyd. Uniwersytetu Jagiellońskiego, Kraków.
- Snopek, J., 2003, *Węgry. Zarys dziejów i kultury*, Oficyna Wydawnicza Rytm, Warszawa.
- Sobczyński, M., 1996, *Zarys geografii politycznej Polski, rozdział V, Mniejszości narodowe w Polsce, maszynopis w Katedrze Geografii Politycznej i Studiów Regionalnych UŁ, Łódź*.
- Sowa, A., 1997, *U progu wojny: z dziejów spraw wewnętrznych i polityki zagranicznej II Rzeczypospolitej*, Towarzystwo Sympatyków Historii, Kraków.
- Szigethy-Ambrus N., 2023, *Szlovákia gazdasági helyzete, a magyar-szlovák kapcsolatok alakulása 1989 óta*, *Oeconomus Gazdaságkutató Alapítvány*, Siófok.
- Szöke B. M., 2014, *A Kárpát-medence a Karoling-korban és a magyar honfoglalás*, Magyar Nemzeti Múzeum, Budapest.
- Szymanowska, L., 2011, *Wdrażanie węgierskiej ustawy o obywatelstwie*, *Ośrodek Studiów Wschodnich*, Warszawa.
- Sroka A., 2000, *Historia Węgier do 1526 roku w zarysie*, Homini, Bydgoszcz
- Sudár, B., Petkes, Zs., 2014, *A honfoglalók viselete – Magyar őstörténet 1.*, Budapest.
- Szul, R., 2023, *Unia Europejska wobec narodowych aspiracji Katalończyków*, *Przegląd Geopolityczny*, 46, s. 87-103.
- Takács, P., 2015, *A magyar állam átnevezéséről*, *MTA Law Working Papers* 2015/7, Budapest.
- Teleki, P., 1920, *Magyarország térképe a népsűrűség alapján*, Klösz György és Fia Térképészeti Műintézet, Budapest.
- Teleki, P., 1923, *The Evolution of Hungary and Its Place in European History*, Macmillan, New York.
- Teleki, P., 1934, *Európáról és Magyarországról*, Athenaeum, Budapest.
- Tornai C., 2020, *A kárpátaljai magyarság erőpróbái (1944–1946)*, *Régióink története - Társadalmi-politikai átmenetek*, Eger.
- Tóth, P., 2006, *Bevándorlás Magyarországra*, Lucidus Kiadó, Budapest.
- Trewartha, G.T., 1953, *A Case for Population Geography*, *Annals of the Association of American Geographers*, 43/2, s. 73-97.

- Tringli, I., Nagy, B., 2011, 1031–1043. Egyházszervezet Szent István korában, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Tucker, S.C., 2010, A Global Chronology of Conflict. From the Ancient World to the Modern Middle East, ABC CLIO, Santa Barbara, Calif.
- Turk, A., 2016, A honfoglalás kori régészeti hagyaték keleti kapcsolatrendszere, Rubicon, no. 7.
- Vadkerty, K., 1999, A belső telepítések és a lakosságcsere, Kalligram, Budapest.
- Vízi, T.L., 2016, A sérelmi politizálástól a nemzeti összetartozásig – Trianon, revízió, határkérdés, nemzetegyesítés (1920-2010), CEPoliti Kiadó, Budapest.
- Weisz, B., Nagy, B., 2024, 14. sz. A magyar királyság pénzügyigazgatása, Magyar Tudományos Akadémia, Budapest.
- Wendt, J., 2022, Pomiędzy Wschodem a Zachodem - od Mitteleuropy do shatter belt, ISP PAN, Warszawa.
- Wilczyński, P.L., 2023, Pochodzenie, terażniejszość i przyszłość narodów, Przegląd Geopolityczny, 46, s. 42-69.
- Wilczyński, W.J., 1996, Granice racjonalności w geograficznych badaniach empirycznych: casus Stany Zjednoczone Ameryki, Rocznik Świętokrzyski, seria B, nr 23, s. 117-136.
- Wilczyński, W.J., 2011, Ideowe źródła i tożsamość geografii, Wyd. Naukowe Uniwersytetu Pedagogicznego, Kraków.
- Wilczyński, W.J., 2018, Ukraińcy/Rusini w pracach Jana i Eugeniusza Romerów, Przegląd Geopolityczny, 26, s. 32-51.
- Wilczyński, W.J., 2022, „Jedność w różnorodności”: geneza i geopolityczne znaczenie idei, Przegląd Geopolityczny, 39, s. 9-35.
- Wojciechowski, S., 2000, Europa Środkowo-Wschodnia a globalizacja, Wydawnictwo Uniwersytetu im. Adama Mickiewicza, Poznań.
- Zawistowska, R., 2012, Prekmurje – oderwanie od Węgier i przyłączenie do Słowenii (1919-1920), Studia z Dziejów Rosji i Europy Środkowo–Wschodniej XLVII, Warszawa.
- Zdunek, A., 2018, Problemy narodowościowe w początkach istnienia monarchii austro-węgierskiej, Magazyn.pl.
- Zelinsky, W., 1966, A Prologue to Population Geography, Prentice Hall Inc., Englewood Cliffs, N.J.

SPIS TABEL

1. Założenia określające cele i pytania badawcze pracy	17
2. Zasięg „Europy Środkowej” (1914-1939) w koncepcjach wybranych badaczy	29
3. Rozmieszczenie ludności Węgier w podziale na państwa współczesne zgodnie ze spisem z 1787 roku	49
4. Mniejszość węgierska w Rumunii w latach 1930-2002	57
5. Liczba i odsetek ludności węgierskiej w powiatach na podstawie spisów powszechnych z 2011 i 2021 roku	59
6. Zmiany wskaźnika zatrudnienia w Rumunii wg regionów (%) w latach 1990-2014.....	61
7. Liczba i odsetek ludności narodowości węgierskiej i słowackiej na Słowacji w latach 1921-2021.....	68
8. Liczba i odsetek Węgrów w komitatach Słowacji w roku 2021	70
9. Liczba i odsetek Węgrów w powiatach Słowacji w roku 2021	71
10. Udział Serbów i Węgrów w zaludnieniu Wojwodiny w latach 1495 – 2002	83
11. Struktura etniczna ludności Zakarpacia w latach 1880 – 2001	100
12. Ludność i odsetek liczniejszych narodowości na Zakarpaciu na podstawie danych ze spisów powszechnych z 1989 r. i 2001 r.	102
13. Charakterystyka badanej grupy respondentów w Polsce	119
14. Charakterystyka badanej grupy respondentów na Węgrzech	120
15. Charakterystyka badanych grup respondentów w Polsce i na Węgrzech	130
16. Porównanie wyników odpowiedzi udzielonych na pytanie nr 1	132
17. Porównanie wyników odpowiedzi udzielonych na pytanie nr 1 – zestawienie analizy post- hoc	132
18. Porównanie wyników odpowiedzi udzielonych na pytanie nr 2	133
19. Porównanie wyników odpowiedzi udzielonych na pytanie nr 3	135
20. Porównanie wyników odpowiedzi udzielonych na pytanie nr 4	137

SPIS ILUSTRACJI

1. Zajęcie Etelköz	40
2. Ekspansja Węgrów z Etelköz na zachód	41
3. Węgierskie wyprawy łupieżcze i powiększanie zasięgu terytorialnego	42
4. Struktura narodowościowa Kotliny Panońskiej w połowie X wieku	44
5. Organizacja kościelna tworzona przez Stefana I Świętego	45
6. Izby odpowiedzialne za zarządzanie finansami Królestwa Węgier w XIV wieku	46
7. Stosunki etniczne Królestwa Węgier w 1773 roku	48
8. Monarchia Austro-Węgierska w latach 1867-1918	50
9. Obraz etniczny Zalitawii w 1910 roku	52
10. Udział ludności węgierskiej w jednostkach administracyjnych Rumunii według danych Narodowego Instytutu Statystycznego na rok 2021	58
11. Średnioroczne tempo wzrostu PKB (%) Rumunii w latach 1990 – 2014	61
12. Społeczność węgierska zamieszkująca Słowację w latach 1991-2021.....	70
13. Węgrzy w gminach Słowacji w roku 2021 z uwzględnieniem osób deklarujących węgierską narodowość jako pierwszą i drugą	72
14. Wartość węgiersko-słowackiej wymiany handlowej w latach 1995-2009	74
15. Wartość węgiersko-słowackiej wymiany handlowej w latach 2010-2021.....	75
16. Wykorzystanie funduszy UE w powiatach Słowacji w latach 2007-2013	76
17. Podział administracyjny Wojwodiny na 7 okręgów	83
18. Struktura wieku Węgrów z Wojwodiny w roku 2002	85
19. Udział węgierskiej społeczności zamieszkującej Wojwodinę w 2011 roku	86
20. Odsetek aktywnych osób poszukujących pracy według sektorów w powiatach Wojwodiny (2008)	88
21. Zmiany w liczbie dzieci objętych węgierskojęzyczną edukacją przedszkolną w miastach i wsiach Wojwodiny.....	91
22. Zmiany w liczbie uczniów uczęszczających do węgierskojęzycznych szkół podstawowych w miastach i wsiach Wojwodiny	93
23. Zmiany w liczbie uczniów uczęszczających do węgierskojęzycznych liceów w miastach i wsiach Wojwodiny	94
24. Procentowy udział Węgrów zamieszkujących w Wojwodinie, korzystających z oferty węgierskojęzycznych rozgłośni radiowych w 2011 r.	95
25. Podział administracyjny Zakarpacia w roku 1989 r.	98

26. Podział administracyjny Zakarpacia po reformie z 2020 r.	99
27. Odsetek ludności węgierskiej na Zakarpaciu w roku 2001	103
28. Dynamika demograficzna Ukrainy	104
29. Odsetek Węgrów w zaludnieniu jednostek administracyjnych Zakarpacia	105
30. Rozmieszczenie głównych gałęzi przemysłu w obwodzie zakarpackim	108
31. Rozwój handlu zagranicznego Węgier i Ukrainy w latach 2011-2021.....	110
32. Zmiana nominalnego średniego wynagrodzenia brutto (wyrażonego w walucie UAH) w regionie Zakarpacia	112
33. Odsetek uczniów uczących się wybranego języka na terytorium Zakarpacia	115
34. Rozkład odpowiedzi respondentów węgierskich na pytanie nr 1	122
35. Rozkład odpowiedzi respondentów węgierskich na pytanie nr 2	123
36. Rozkład odpowiedzi respondentów węgierskich na pytanie nr 3	124
37. Rozkład odpowiedzi respondentów węgierskich na pytanie nr 4	125
38. Rozkład odpowiedzi respondentów polskich na pytanie nr 1	126
39. Rozkład odpowiedzi polskich respondentów na pytanie nr 2	127
40. Rozkład odpowiedzi polskich respondentów na pytanie nr 3	128
41. Rozkład odpowiedzi polskich respondentów na pytanie nr 4	129